

MANA Kirjandus- ja kultuuriajakiri. Ilmub neli korda aastas.

MANA PEAESINDAJAD

- Austraalias:* Nädalaleht „Meie Kodu”.
Estonian House. 141 Campbell St., Sidney, N. S. W.
- Inglismaal:* Leida Kukas.
14, Courtfield Gardens. London S. W. 5.
- Kanadas:* Ajaleht „Meie Elu”.
Estonian House, 958 Broadview Ave
Toronto, Ont.
W. Pent.
General Delivery,
Ottawa, Ont.
- Prantsusmaal:* Vahur Linnuste.
54, rue Montparnasse, Paris 14:e.
- Hollandis:* Vilma Belifante.
Larixlaan 238, Rotterdam 12.
- Saksamaal:* Veli Kudres.
Schlachthausstr. 10/c, Karlsruhe.
- Soomes:* Veljo Grünthal.
Kauppiask. 11 A 4, Helsinki.
- U. S. A.-s* Hellar Grabbi.
2137 Suitland Terrace S. E. apt. 302 Washington 20 D. C.
Vootele Vaska.
22 Fairview Blvd., Hempstead, N. Y.
Linda Kaldmäe.
830 W. Sunnyside, Chicago 40, Ill.
- Uus-Meremaal:* Juhan Tork.
725 a Remuera Rd., Auckland, S. E. 2.
- Toimetus:* c/o Ivar Grünthal, Södra Vägen 6, Göteborg.
Postgironr. 43 41 91. Rt. 20 67 62, 17 57 30.
Pank: Svenska Handelsbanken, Göteborg.
- Toimetusesekretär:* Paul Laan, Mellanbergsv. 87, n. b., Hägersten. Rt. 19 36 96.
- Talitus:* Elmar Ojaste, Mandoling. 17, 9 tr. Rt. 45 72 50.
- Ansvarig utgivare:* Liidia Neostus-Undhagen.
- Tellimishina:*
- Rootsis:* aasta — kr. 23, pa. — kr. 12, — ünr. kr. 6.25.
- U.S.A.-s ja Kanadas,* a. — 5 doll. 25 c., ünr. 1.60 d.
- Inglismaal:* a. £ 1. 9. 0, ünr. 7s3p.
- Austraalias:* a. £ 1. 14. 0, ünr. 9s.
- Soomes:* a. 1500 Smk.
- Saksamaal:* a. 21 DM.
Mujal vastavalt rahakursile.

MANA

1961

IV AASTAKÄIK

NR 2-3

Peatoimetaja: Ivar Grünthal

Toimetused: Ivo Iliste - Ilmar Laaban - Alur Reinans

Johannes Aavik (keeleosa) - Endel Kõks (kunstiosa) - Paul Laan (toim. sekretär)

Vastutav toimetaja (ansvarig utgivare): Liidia Neostus-Undhagen

HJALMAR GULLBERG

NELI LUULETUST

Kap Sunioni juures

See siin on meri, nooruslâte,
Veenuse häll ja Sappho haud.
Merede merena paistis kätte
Vahemeri, sile kui laud.

Lüürana — varemeis vastu ida —
helgib Poseidoni tempel siit.
Päikses kümblev sambarida
helistab mere iidset viit.

Möödudes, võõras, pühade karel
kuulata marmorkandle häält!
Niisugust ilu ahervarel
leidmata teiste rusude päält.

Hõisked ja kaebed tasa maaga
merejumala altari ees.
Üheksa sammast säilind ta saaga
katkendeina peegelvees.

Inimmurrust su loomisvaeva
tõsta võiks koidust ehani sõrm
lüüral, mis küünib aja taeva,
siis kui sa ise, su jumalgi põrm.

Kogust Kärlek i tjugonde seklet
(Armastus kahekümnendal sajandil) 1933

Kabekõne ühel koidikul

Lunletaja

Suurt hüpet üritan, sa irdumise
siht, aga täielik ei ole hävi.
Ma olen janu, kõrvetan end ise,
sa oled karik, kustutuse lävi.
Ma sõna tahtsin, millest kirjutatud
on: Sõna oli alguses. Motiivi
ei tabandki. Kui mulle pääle satud,
mis aitab sahtlitäis, mis langeb riivi?

Kogust Dödsmask och lustgård
(Surimask ja paradiisiaed) 1952

Surm

Ei uuri ma su trükkiantud soppa,
sest silmitule on kõik ükstakama.
Su nime ja ta kõla kraban koppa
— ma olen sibi, kui peaks huvitama.
Kui päiksetõusul taevalt viimse tähe
viib pühkimine veretava luua,
nii lasen usse söömale su pähe,
mu tööks on prügikastis korda luua.

Palve merevaigus

Sina, kelle lõikest öösse
täherikka
kuju tera all saab hall metall,
kraabi ka üht meherinda
pikka
puhtaks urjaks oma kupli all.

Kogust Terziner i okonstens tid
(Tertsine ebakunsti ajal) 1958

Eemalda mult viie meele
sete,
et mu vorm tiibkergelt alles jääb
nagu kärbes merevaigus — kivim vete —
pruuni ööna ümber jäädav hääb.

Surm mudas

ehk

See, kes leidis Ofelia

Ma leidsin ta. Teist nägu keset roogu,
juus lehvimas. Mis leidja ette kandis
paleeterassil — mudast kerkis voogu! —

tükk maad sai ilusamaks teatrijandis.
Kas hüppas ise, hullutati? Paju,
kust hoidis, raskusele järgi andis,

nii arvab hoovkond, neil on peenem taju
kui minul mõista, mis on kord ja kohus.
Ka ihuarst ei kahtle. Kuis mu aju

muud julgeks uskuda? Surm vesirohus,
mu silma võrgusilmist paistis: Paistes
näkk, tursund ihu mullistudes kohus.

Ei kõlba patta, tundsin veidrust vaistes.
Mis kõigepäält, kui toppas püügihoogu
daam hoovimundris, tegin, loomust haistes?
Nägin, mis nägin. Oksendasin roogu.

Kogust Ögon, läppar
(Silmad, huuled) 1959
Rootsi keelest Norstedts'i kirjastuse ja Gullbergi
pärijate loal tõlkind Ivar Grüntbal

JÄRELMÄRKUS

Äsjalahkunud Hjalmar Gullbergi on minu teada esimesena eesti keelde tõlkind Gustav Suits. Oma antoloogias „Rootsi luulepõimik” (1951) tutvustab ta Gullbergi 8 luuletusega 7-el leheküljel. Tõlkeid uuesti lugedes on ilmne, et Gullberg satiirikuna pääseb hästi mõjule. Rootslase „harduse ja mässu” vahel võnkuv, vormilt klaasselge ja rütmilt laulev keskuslühürika jääb aga Suitsu inversiivseis versioonides üsna tundmatuks suuruseks.

Oma klassilises sisuasetuses, mille stiili vürtsitab võllahuumor ja virtuooslikus vormikäsitluses meenutab Gullbergi lühürika selle esimesel perioodil (debüütkogust „I en främmande stad”, 1927, seitsmenda koguni „Fem kornbröd och två fiskar”, 1942) eesti lugejale mõnevõrra Betti Alveri ja Heiti Talviku luulet. Just selles järjekorras, sest tolmu ja tuld on varasemal Gullbergil rohkem kui kohtupäeva. Oma tolleaegse luule kandejõu tuletab ta kontaktist kreeka jumalate, kannatava Kristuse ja kadund armsamaga. Oma asukohta ajas tahab poeet Euripidese, Salamise üksiklase jälgedes astuda kui „vaimu spioon, eel-post eikellegi maal.” Gullbergi 30-date aastate ar-

mastuluulest olgu märgitud algul uut seksuaal-moraali kuulutatav ja hiljem selle all kannatav tsükkel „Kärleksroman”.

Pärast kümneaastast vaikimist luuletajana tuli Gullbergilt pöördelise tähendusega teos „Döds-mask och lustgård” (1952), mille kohta ta ise arvas, et võinuks sellele anda alapealkirja „Jumalad lahkuvad maalt”. Nii selles raamatus kui kahes viimases „Terziner i okonstens tid” ja „Ögon, läppar” (1958 ja 1959) lasub raskuspunkt surma möödapääsmatusel. Selle lõpliku ainsaks viivita-jaks on maine armastus, fallos nagu kompassinõel.

*

Hjalmar Gullberg oli sündind Malmös a. 1898. Ta lõpetas Lundi ülikooli 1927 kirjandusteadlase- ja valiti samas 1944 audoktoriks. A. 1940 asus ta Selma Lagerlöfi surma järgi vabaks jäänd toolile Rootsi akadeemias. Omaloomingu kõrval olgu mainitud ta meisterlikud tõlked Euripidese, Calderóni ja Lorca draamadest; Gabriela Mistrali ja Konstantin Kaváfise lühürikast. Ta suri k. a. 19. juulil südamerabandusse Yddinge järves uju-des.

I. G.

ALEKSANDER ASPEL

ANTS ORASE LOOMING

(Vt. algus Mana 1:1961)

Kohtasin Ants Orast esmakordselt, kui ei eksi, 1929. aastal, kui olin algaja üliõpilase- astunud üliõpilasselts „Veljesto” liik-meks. Oras oli just tagasi Oxfordist. Rõõ-mus elevus, mis ta isikust aina kiirgas, kis-kus igaüht kaasa. Tal oli huvi ja tähelepanu kõige jaoks. Kirjanduse, keele, filosoofia, ühiskonna, poliitika, kultuuripoliitika küsi-mused vaheldusid ta kõnelusis üllatava vil-kusega. Humoristlikult lõbusad kirjeldused vaheldusid sama kiirelt abstraktsete ideede ja põhimõtteliste arutlustega. Vestluse tuhi-nas näis ta otsekui lennustuvat, pillutades

ümberringi loendamatuid sõnanooli, mis ta-basid sama loendamatuid mõttemärke mäng-leva hõlbuga. Mõnikord hääl-duse enda ke-haline mehaanika jäi mõttelennust maha, ja siis näis Orase kerge kogelus libisevat üle sõnakatketete, et veelgi kiiremini, nagu lühi-ühendina, tabada seda otsustavamalt uut mõttefaasi. Kõike seda saatis aga Orase in-tensiivselt sinise pilgu otsevaade, mis peatus igal vestlusosalisel ja vastas igale.

Kogu see elevus voolas ilmselt põhilisest iseloomu heldusest, lahtikäelisest usaldusest ja sisemisest küllusest. Oras oli ja on neid

teenäitajaid, kes ei pruugi nõuda ega isegi mitte veenata, lihtsalt sellepärast, et nende veened viivad teisi oma ehtsusega kaasa. Kogesime Orase isikus seda ülendavat rõõmu, mida pakub kokkupuude ehtsa vaimuvabadusega. Ja tema puhul polnud see vaimuvabadus mitte ainult vabameelsus, liberalism, selle sõna mõnevõrra vesistunud tähenduses, mis mõistab selleks, et ainult taluda ja sobida. See oli loov ind, mis igal hetkel kõike olevat püüab galvaniseerida, et teda ühendades uuendada, jah, uuteks pürgimusteks vallandada. Tajusime selles loova elukülluse ja eluusaldu nakkust.

Eluindu ja mõttekirge oli muidugi teistski, kuid Orase isikus saavutasid nad meil küll ainulaadse sujuvuse, selle vaimse elegantsuse, kus peen taktitunne ja terav pädevus määravad võrdselt isiku stiili. Tundsime seda stiili kirjanduse kaudu Lääne-Euroopa sajandeid kestnud haridusetaotluse väärtuslikema saavutusena. Nüüd kogesime seda Orase isikus paljest palge.

Olin sel ajal oma õpinguis orienteerunud juba prantsuse keele ja kirjanduse suunas, kuid Orase tõttu võtsin mõnd aega osa ühest tema eel-seminarist inglise kirjanduses. Siin selgus esimesest istungist uudsus, mida ta meie akadeemilisse kirjandusuurimusse tõi. Kirjandusteos lõi tema käsituses elama mitte niipalju mõjude või autori elulooliste sagemete tulemusena, kui omaette kiirgusega, mis lähtus teose vaimsest tuumast. Ja seda tuuma katsusime kõik üheskoos, igauks oma suunast, oma suurema või vähema abitusega küünitada, kuna Oras jutles elavalt kaasa, pidades korda ja osutades suunda oma abivalmis muigega. Sageli sõnastas ta õpilase eest ja ette mõtteid, mida viimane võinuks, kuid ei jõudnud veel mõelda. Tõime neilt istungeilt kaasa aina uusi tunnetusi kirjandusliku koe peenest tihedusest ja muutlikust omapärast.

Oma Elioti-uurimuse kokkuvõttes Oras kirjutas Eliotist: „Ta aitas istutada Inglismaale kriitika meetodit, mis oli ühtaegu tundlikum ja vähem emotsionaalne kui varasem.” (Minu tõlge Orase ingliskeelsest algtekstist). Sama võib ütelda Orase kohta Eesti kriitika ajaloo vaates. Ta meetod oli uudsel tundlik ja samal ajal intellektuaalselt terav, umbseid ja üldsõnalisi tundeaval-

dusi vältiv. Käsitelles teost enne kõike kunstiteosena, asetas ta rõhu selle n. ü. vormilistele omadustele, kuid jäi võõraks mõlemale formalismi ohtudele: vene formalismi dogmaatilisele kangestusele ja saksa kunstiuurimuse liigselt üldistavale, teoreetilisele kallakule. Anglo-saksi empiristlikust koolist, aga võib olla ka Eesti olustiku koolist oli ta pärinud eksimatu vaistu keele ka kunstinähte keeruka ainulaadsuse ja hapra salapära mõistmiseks. Vormis tajus ta elu enda pulsilööke. Ja see elu oli Orase käsituses enne kõike otsing avarama elutaju ja vaimse kirgastuse suunas.

Tagant järgi mõteldes on ilmne, et Orase kunstitaju asetub üldiselt 20-nda sajandi vitalismi raami, mille faasi meil esindasid juba varemini Suitsu, Tuglase ja J. Oksa kriitika ning Siuru ja Tarapita puhangud, kust koorus esile J. Semperi kriitika. Ent kui palju nõtkem ja nimelt tundlikum polnud Orase kunstikäsitlus võrreldes näit. Semperi teoreetilise ratsionalismi ning meelelise elupaatosega, mida vahendas masiivsem ja too-rekoelisem intellekt!

Kõige sellega kaasnes Orase võime teritada eesti kriitilise eritluse keelt täiesti uuelaadse läheduse ja pregnantsuseni. Orase loodud varjundirikas keel imbus tasapisi noorema põlvkonna meelde, kujundades oluliselt selle tõetunnet ja ilumeelt. Gustav Suitsu eesti ja maailmakirjanduse loenguit ja artikleist saime sama keelt ja meelt peenedavat õpetust, kuid professor Suitsu keeletempo oli mõtlilikult aeglane, oma mitmekihilises sügavusvaates tõrksalt irooniline ja otsis objektiveeritud kirjandusteoorias otsekui kaitsekilpi häbematumalt ja läbematult veikleivate ainete vastu. Professor Suitsu taotles sel ajal aina suurema hoolega traditsioonilist objektiivsust ja saavutaski viimaks oma stiilis suurejoonelise ja tuumaka lihtsuse, nagu seda tema maapaos avaldatud *Eesti kirjanduse ajalugu* tõendab. Noor Oras astus aga tol ajal puhtaima süümeaga vastastikuse mõttevahetuse ja vaatekohtade võrdluse pinnale, kus tõe kriteeriumiks pole tõi-kade neutraalne objektiivsus, vaid otsustuste inter-subjektiivne pädevus, ühistel eeldustel, kogemustel ja mõttearenduse sisemisel loogikal põhjenev kokkulepe subjektiivsete vaimude vahel. Selline hoiak on omane

otsivaile ja uusi vaatekohti nõutavaile vai-
mudele. Niiviisi täiendas Orase mõju õpi-
laste juures G. Suitsu mõnevõrra tõrgestava
ranguse mõju.

Kui täpne ja kujukas võis olla Orase mõte
ja keel selle mitmekesise ja liikuva elutõe
jälgimisel, ilmneb vahest kujukaimalt Orase
esseest „Gustav Suitsu luule algatuslikkus”
(„Tulimuld”, 1956), kus ta koondab Suitsu
iseloomujooned järgmisse üldpilti: „Suits —
suure paatose meister; Suits — peenimate
tundenüansside kinnipüüdja; Suits — voo-
lava tunde laulik; Suits — oma sisima mina
peitja raskesti läbitavasse, kuid paljuütle-
vaise piltidesse ja vihjeisse; Suits — väga
rafineerit sümbolist; Suits — me rahvaleelo
ainus autentne jätkaja; Suits — kibe iroo-
nik, sarkastiline piisutaja, väga sapine rün-
daja; Suits — oma aeda hariva vaikse enese-
teostuse idülllik; Suits — sotsialist; Suits —
rahvuslane; Suits — Kavala Hansu kahe-
palgsuse paljastaja; Suits — ‚kodumaata
kaasmaaluse’ poeet, kaaspaguluse silmis elu
traagilise ilmutuse nägija... Seda näilike
kontrastide loendit võiks pikendada lõpma-
tuseeni, kuid nende kõigi taga põleb sama
rahotu, sama otsiv, sama elu tuumnähteid
puuriv, kõigele tugevasti reageeriv, kuid en-
dale truuks jääv hing.” Kes oskaks sõnas-
tada täpsemalt olulist ja samal ajal edasi
anda kogupildi tühjendamatu rikkust, sisen-
dada sisemise pinget tunnet, mis seda rikkust
elektriseerib, ja eluhoogu, mis teda kannab?
Ja kes meie keele rõõmuallikaist kõlailu joo-
nuist jääks tuimaks säärase kriitilise proosa
tihedate kokkukõlade ja suurelanelise rütmi
ees? Ants Orase kriitilise proosakeele kaudu
eestikeelne eritlev sõna saavutas otsekui
iseendastmõistetavalt selle nobeda tabavuse
ja sisemise kiirguse, mida nimetame elegant-
siks. Vanemad kultuurkeeled on lihvinud
läbi sajandite sääraseid vaimse vahetusraha
kuldmünste. Kuid küllap jätkub meilegi teisi
sajandeid, sest mis kord on õnnestunud, õn-
nestub edasi.

*

Ants Orase edaspidises arengus puht tea-
dusliku kirjandusuurijana on see mõttelise
täpsuse ja tundepeenuse loomulik ühend ta
vaimses koes viinud esirindliku uurimisme-
todi kujundamisele, mida ta on rakendanud
oma hulgalistes üksikuurimustes inglise luu-

le ja stiiliajaloo alal. Juba Eestis alustatud
uurimusi Miltoni luule riimitehnika kohta
on ta pärast sõda laiendanud kogu 16-nda
ja 17-nda sajandi inglise luule ja värssdraa-
ma sisekõlade uurimiseni. Ta on selgitanud
üksikasjaliselt kõlasuhetes esinevaid skeeme
ja korrapärasusi, väljendades neid diagram-
mide näol ja põhjendades nende esinemis-
ulatust statistilistele andmetele. Niiviisi saa-
vutas ta pädevaid aluseid objektiivseteks
võrdlusteks seni peagu tabamatuks või kõr-
valisteks peetavate stiilinähetate iseloomusta-
misel.

Vähemoskuslikes ja vähemtundlikes kätes
tarduvad sääraseid stiilitehnika uurimused
hõlpsasti elutuiuks või puht väliseiks vormi-
tunnuste loendeiks. Orase tõis omandavad
nad aga orgaanilise tähenduse antud stiili ja
kunstilise isiksuse ilmestamisel. Läbi pisisei-
kade näeb Oras elulist tervikut, skeemis
selle elamuslikku väärtust. Kõlasuhete dia-
grammid osutuvad tema käsituses sel kom-
bel autori põhiritmi n. ü. käega katsuta-
vaiks tunnusteks. On ilmne, et sel puhul
leiab teadlane olulist tuge oma kauasest ja
sügavast kogemusest luule tõlkijana ja üldse
oma kunstilise kogemuse rikkusest. Loovas
isiksuses täiendavad kõik kogemused üks-
teist vastastikku. Spetsialisti töö on seda
kõrgema kvaliteediga, mida mitmekesisem
on tema vaimne ja eluline tagapõhi.

Oras on leidnud kõlaskeemide võrdluse
kaudu pädevaid argumente ka teoste krono-
loogia, s. t. loomise aja kohta, õigustades
Miltoni teoste traditsioonilist kronoloogiat,
mida mõned kaasaegsed Miltoni uurijad on
katsunud muuta. Nimetagem sellelt alalt
paljude seast Orase uurimusi: *Miltons
Blank Verse and the Chronology of his Major Poems* (Samla
Studies in Milton, 1953), ja *Spenser
and Milton* (koguteoses *Sound and
Poetry*, 1957).

1960. a. ilmus Orase sulest veelgi põhja-
likum ja laiaulatuslikum uurimus *Pause
Patterns in Elizabethan and
Jacobean Drama, an Experi-
ment in Prosody* (University of
Florida Monographs), kus ta selgitab värssi
sisepauside statistilise eritluse kaudu inglise
luule põhiritmi arengut läbi renessansi-
draama hiilgeaja, haarates Marlowe, Shakes-

peare'i, Ben Jonson'i ja teiste loominguid. Saame sellest tööst omamoodi kartograafilise ülevõtte mitte ainult autorite arengust, vaid ajajärkude stiilist ja isegi kirjanduste vahelistest mõjudest. Ühele hästivalitud probleemile keskendatud uurimus selgitab niiviisi väga laia ala kontuure üllatava täpsusega. Võime ainult imetella energiat ja isegi puht füüsilist tööhulka, mida säärased uurimused eeldavad. Sädeleva ja elurõõmsa spontaanuse vastas on Orase laiahaardelise isiksuse vastaspooluseks Benediktiini munga kannatlik töödistsipliin, millel on samuti vaimse kire tunnismärgid.

Ants Oras on olnud 1949. a. peale Florida ülikoolis inglise kirjanduse korraliseks professoriks, leides algusest peale innukaid pooldajaid Ameerika uuendustahteliste õpetlaste seas. Kõige silmapaistvam rahvusvaheline tunnustus sai talle osaks aga keele- ja kirjandusteadlaste 7-ndal rahvusvahelisel kongressil, mis peeti 1954. a. Edinburgis, kus prof. E. R. Vincent oma ettekandes moodsate uurimismeetodite kohta tõstis eriti esile prof. Orase tööd inglise värsi struktuuri üle. Prof. Vincent nägi neis kõige tõtusrikkamaid aluseid tulevasteks kirjandusliku keele ja stiili uurimusteks. Üheks nende peamiseks vooruseks pidas Vincent seika, et Orase poolt eriteldud mõisted olid nii kindlapiirdelised, et tulevikus võis nende abil rakendada ka laboratooriumimasinaid uurimistööde kiirustamiseks ja hõlbustamiseks.

Kes meist aianuks, et vahemaa luule ja elektrooniliste masinate vahel oluks nii lühike ja et prof. Oras vähemasti poole sellest maast omal käel on katnud! Ent nii paradoksaalsena kui see ei näikski, tänapäevse humanismi üheks ülesandeks on masinategi lülitamine oma siseteadvuse teenistusse.

Kogu selle pineva uurimistöö kestel ei piirdunud aga Orase elukutseline töö kaugegtki mitte ainult renessansiaja prosodiaga inglise kirjanduses. Ta on praegugi üks põhjalikemaid tänapäeva kirjanduskriitika tundjaid, sama laia silmaringiga romantilise voolu asjatundja ja kunstide võrdleva esteetika ning võrdleva kirjandusteaduse arendajaid Ühendriikide akadeemilises maailmas. Orase isikus on meie maal esmakordne juhus austada tõeliselt universaalset vaimu esteetiliste humanitaarteaduste alal.

Inglise kirjanduses spetsialiseerunud õpetlase ja kirjanduse professori senisest elutööst jätkunuks juba kuhjaga Ants Orase aujärjeks niihästi meie kui ingliskeelse kultuurkonna seisukohalt. Kuid Orase ainulaadselt viljakas loomingus moodustab see ainult ühe, kuigi olulise, tegevusvälja. Eesti kirjandusajaloo spetsiifilisemalt vaatekohalt on vahest veelgi olulisem tema osa eesti kirjanduse kriitikuna, selle esindajana välismail ja õhutajana kodus.

Eelpool, Orase kirjanduslike vaadete kujunemist jälgides, osutasin juba tema Eliotiuurimuse äratavale mõjule meie kirjanduse elus kolmekümnendail aastail. Oma arvukate ülevaadetega teistestki esirindlikest inglise kriitikuist avardas ta oluliselt meie vaateringi, aidates paremini kui keegi teine kaasa sellele kiirele, otse päevakajalisele otseühendusele meie oma ja Lääne-Euroopa kultuurielu vahel, mis iseloomustas meie kolmekümnendate aastate õhkkonda eriti selle teisel poolel. Võõrkirjanike külaskäigud said siis igapäevaseks nähteks ja Oras oli sageli nende külastuste peamisi algatajaid või eestipoolseid vastuvõtjaid.

Eesti PEN-klubi sekretärina oli ta samuti aktiivsemaid Eesti kirjanduse esindajaid välismail. Tema artikleid ilmus PEN-klubi ajakirjas „Estonie littéraire”, tema pikem eessõna prantsuskeelsele eesti novellide antoloogiale (1935) oli esimesi ja parimaid ülevaateid meie kirjandusest Lääne-Euroopa lugejaskonnale. Hiljem PEN-klubi föderatsiooni juhtivate isikutega kokku puutudes kuulsin mitmeilt, kui elavaid mälestusi Orase isik neile oli jätnud. Föderatsiooni peasekretär Hermon Ould ei unustanud kordagi pärimast uudiseid oma kalli sõbra Orase kohta, kes 1945. ja 48. aastate vahel oli föderatsiooni eksekutiivkomitee liikmeks ja pärast sõda võõrsil uuesti organiseeritud PEN-klubi abiesimeheks.

Rahvusvahelist tegevust on Oras jätkanud sama tõhusalt pärast teist maailmasõda. Mee-nutagem tema raamatu *Baltic Eclipse*'i ilmumist 1948. a. ja selle tõlkeid rootsi, norra, soome, leedu ja islandi keeltesse, tema uut, põhjalikku ülevaadet eesti kirjanduse ajaloost, mis ilmus itaalia keeles pealkirjaga *Storia della letteratura estone* (1957), tema ingliskeelseid artikleid eesti

luulest ja tema tõlkeid Suitsu, Underi, Talviku ja Ranniti luulest inglise ja saksa keelde. Oras tegi üksi ja paremini kui terved rühmitused ja asutised kollektiivselt.

Kuid Oras jättis kõige mõjukama jälje meie kirjandusse oma otsese kriitilise loomingu. Meie kolmekümnendate aastate kriitikasse, mis kulges peamiselt ühiskondlike ja lapidaarsete vormianalüütiliste mõistete ringis, tõi Oras terava psühholoogilise eritluse, vaimse erksuse ja täiesti uuelaadse ning väga isikupärase mõttepinge. Orase kriitikast õppis eesti lugeja vastu kajama teoste mitmetahulise elurikkusele ja hindama eriti teoste vaimset elevust ja tihedust. Ta näitas samal ajal, et tõeline tihedus on saavutatav ainult tugeva keskenduse ja kõige hoolikama vormidistsipliini kaudu.

Oras ei kõhelnud isegi suureandelistele kirjanikele ette heitmast nende stilistilist lõtvust, kahtlustades selles üldise vaimse lodevuse või sisemise pidetuse ilmnemist. Nii viisi arvustas ta näiteks üsna valusalt Johannes Sütiste lamestuvat keelt, sattudes teravasse vastuollu kolmekümnendail aastail esile tõusnud nn. „eluläheduse” vooluga, mida esindasid Sütiste, August Jakobson, Erni Hiir, Mihkel Jürna, Oskar Urgart, Mait Metsanurk. Neile lähenes „Vedelvorsti” autori Hugo Raudsepa seisukoht ja pika peale ka Johannes Semperi hoiak.

Oras oli eluläheduslastega algul ise kaasa läinud, kui need 1929./30. aastate vahetusel lühiealise „Kirjandusliku Orbiidi” ümber esmakordselt rühmitusena esinesid, et Noor-Eesti vahepeal taltunud autoriteete provotseerida. Kuid varsti selgus, et eluläheduse all mõistsid ühed ja teised hoopis eri elu taseid. Oras nägi selles eluenergia koonduust, mis elu ülendanuks, mitmed teised aga üha elu keskmist või allapoole keskmist lauskaad, kus võis nii ütelda koduselt röötsatada, vahel malakaga materdada ja aina tagatoas parseldada.

Need vastuolud plahvatasid meie kirjanduse areenil 1936-ndal aastal, kui Oras koostas ja avaldas oma eessõnaga koguteose „Arbujad”, kus ta esitas valimiku vahepeal ilmnenuid noore põlvkonna luulest. Sii kuulsid Heiti Talvik, Betti Alver, Bernard Kangro, Uku Masing, August Sang, Kersti Merilaas. Tänapäev teame, et nende luules

meie kirjandus leidis värske stardi uuteks pürgimusteks, mis avardusid kiiresti tõeliseks õitsenguks. Meie üldsusele on aga vähem teada, et selle õitsengu tegelikuks õhutamajaks ja temas peituvate ühiste ajede päevalgele toojaks oli Ants Oras.

Orase kirjutiste mõju „Arbujate” luule esitamisel ja kaitsmisel eluläheduslaste valitseva kriitika vastu oli plahvatuslik. Viimased solvused eriti Betti Alveri uhkelt õhkuva luule kõrge väärtuse rõhutamisest Orase poolt. Sellest sünenud vaen läks nii kaugele, et Orasele keelduti viimaks ruumi andmast Kirjanike Liidu häälekandjas „Looming”. Kuid need vastuolud ainult sütitasid Orase vaimu. 1937. ja 1939. aastate vahemikul avaldas ta ajakirjas „Akadeemia” terve rea kirjutisi oma kirjandusliku ja kultuurilise filosoofia piiritlemiseks. Rõhk oli neis intellekti elu väärtustaval funktsioonil, teadlikul vormitaotlusel, loova vaimu puhastaval ja ülendaval kutsumusel, kriitika kui eetilise ja esteetilise teejuhi kohustusel. Nimetagem nende pinevate esseede seast järgmisi: „Äärmärkmeid luulest ja intellektist” (1937), „Elulähedusest eriti luules” (1937), „Sihi-teadlikkuse loogikast” (1939), „Arvustusest ja arvustajaist” (1939, koguteoses „Vaim ja võim”). Elioti mõttestiku kaudu kristalliseerunud Orase kultuuri- ja kirjandusfilosoofia kuumendus selles poleemilises duellis kodumaise olustikuga ja sööbis meie vaimsesse ringvoolu orgaanilise mõjuna, tõstes oluliselt viimase sisetemperatuuri.

Nende ja oma varasemate esseedega oli Ants Oras tõstnud meie mõnevõrra, Noor-Eesti remondist hoolimata, ikkagi ebamäärase, lõdva või siis akadeemiliselt pondunud ja raskepärase esseekunsti enda intellektuaalselt tiheda ja ometi eluliselt vibree-riva eneseväljenduseni. Sel kombel tõusis kolmekümnendate aastate lõpul essee kirjandusliik luulega käsikäes meie kirjanduses esiplaanile.

Mõned kultuurifilosoofid näevad esseekunsti esiplaanile tõusus kõige ilmsemat tundemärki antud kultuuri küpsusest, sest essee kaudu ilmutab vastav kirjandus, et ta on ühtlasi loov ja teadlik oma loomingu tähendusest.

Rühmituste põhimõtteid, programme ja poleemikat oli meie esseistika varemaltki

tõhusalt vahendanud, kuid Orase esseistikas saavutas mõtte eritlus selle elegantse sisekiirguse, kus isiksuse omapära, rühmituse eritaotlused ja isegi ühiskondliku ja rahvusliku kollektiivi nõuded on kokkusulanud veelgi avarama ja sügavama rahvusvahelise kultuuripärimusega, mida isik tunneb iseenda omana. Selle orgaanilise sünteesi astmel essee saab tolleks sujuvaks vahendusemündiks, millisena Paul Valéry teda omal ajal kujutas. Oras andis meie kirjanduslikule esseele selle sügava lihvi, täpsustades meie kultuuriteadvust ja väärtuste tunnet kõrgeimal määral. Ja otsekuigi kõige selle allakriipsutuseks avaldas ta 1938. a. „Akadeemias” essee essee enda üle, pealkirjaga: „Essee kirjandusliku vormina”.

Nägime, millist kesket osa mängisid selles väärtuste süsteemis elurikkuse ja vaimse ning vormilise distsipliini nõuded. Ent Orase vaates elule ja kirjandusele on veel üks oluline mõõde, mida ta oma varasemas kriitikas vähem rõhutas, mis aga pärast teist maailmasõda ja eriti Orase viiekümnendate aastate kriitikas on võimsalt esile tõusnud. Võiksime seda mõõdet nimetada *sügavuse* ja *südamel* mõõteks. See mõõde on teljeks suurejoonelisele kõnele, mille Oras pidas Marie Underi 75-nda sünnipäeva puhul Stockholmis (vt. „Tulimuld” nr. 3, 1958: *Marie Underi luule*). Oras näitab siin veelkord, kuidas Underi luule tipustub kogus „*Kivi südamelt*” uuel nägemusliku suuruse astmel, kus läbielatud kannatused vallanduvad sügavate hõisketoonidega. Ja selles katarsises, mis viib nägemuslikule kirkastusele, näeb Oras Underi sügava südamel võitu. Tee kõige kõrgema vaimse saavutuseni läheb nii viisi südamel kaudu.

Teadagi pole Orase südamel mõistel midagi ühist peopesas või põuetaskus kantava südamel, mille „ülendused” lõpevad palja tundeheitusega. Südamel, mida ta Underi luules näeb, on hinge sügavuses vallanduva põhiliste uskumuste ja helduste südamel, milleni jõutakse vapustavate ning kaootiliste siseheitluste kaudu. Ja selle südamel võit tähendab ühtlasi luuleloomingu läbimurdu tõelisse nägemuslikkusse.

Säärane tunnetus eemaldab meid tunduvalt Elioti intellektuaalsemast kaemusest,

asetades rõhu luulelise inspiratsiooni instinktiivseile allikaile, isiku usulistele ja vahest koguni tõulistele juurtele. Kokkukõlas sellise arenguga Orase eluvaates kohtame samaaegselt Orase paar aastat varem avaldatud essees „*Eesti luule vaimususest*” („Tulimuld” 1956) üsna tähelepanudvaid kitsendusi just T. S. Elioti suhtes, kelle „distingeerit kuivust” Oras peab üheks läänemaise luulesoone ahtrumise tunnuseks. Hilisem Oras pöördub nii viisi läänelise intellektuaalsuse pinnalt kodumaise südamel ja tundesügavuse poole, kus ta leiab olulisemaid luule ja eluallikaid, kui spekulatiivses teadvuses.

Sügavusmõõte hindamine luule olulise väärtusena on olnud algusest peale üheks Orase kriitika juhtmotiiviks. Kuid kolmekümnendail aastail eluläheduslaste vastu vaimulähedust kaitstes, asetas ta enamasti rõhu kunsti intellektuaalsele koele ja taotles oma teoreetilises mõtlemises Elioti püüdlustega ühtuvat tasakaalu tundesügavuse ja teadvuse vahel. Nüüd aga, elu zeniidil, teooriaist ja poleemikast vabana, kuulutab ta luule võitu südamel võiduks. Vaimne kirkastus ja selgus, mis sellest võidust järeldeb, pole mitte reflekteeriva intellekti, vaid nägemusliku vaimu saavutus. Mõttelise ja elamusliku ringi avaruse järel rõhutat Oras nüüd selle ringi keskpunkti, mis teda ühendab ja sügavate eluallikatega liidab. On tunnisjärgiline seegi, et ta samas Underi juubelikõnes arbutajate luulet mainides iseloomustab viimast kahekordse mõistega „vaimu- ja hingeläheduse” vooluna.

Samas ühenduses astub Oras veel ühe suure ja otsustava sammu oma kriitilise intuitsiooni kandel järgmises suurejoonelises lauses: „Underi läbimurdu nägemuslikkusse, millel on ehtsa müstika kiirgajõudu, on otsustava tähendusega sellele laiemale murrangule, mis muudab põhiliselt me luule parimiku hingehoiaku ja ilme”. Nii viisi tõstab Oras Underi sisemise läbimurru hinge sügavusse ja puhta vaimu tasemele kogu meie moodsa luule keskseks sündmuseks. Paljud on näinud Underi luule mõju Talviku, Alveri, Kangro ja Masingu luulele. Oras on ainus, kes on tabanud selle mõju otsustavat sündmust ja sügavat tähendust.

Orase suureks teeneks meie kirjanduse

kriitikuna jääb, et ta on tõstnud esile meie moodsa luulearengu kuningliku teena arengujoone, mis läheb Juhan Liivi, Gustav Suitsu ja Marie Underi kaudu Talviku, Alveri, Masingu ja Kangro ning sealt edasi Ivar Grünthali ja teiste nooremate luuletajate suunas, tähistades aina uusi astmeid või uusi algatusi samas vaimse kirgastuse ja nägemusliku sõnajõu taotluses. Võib-olla on ta selle juures jätnud tunnustamata mõningaid väärtusi ja loovaid otsinguid, mis sellesse vaimu- ja hingeläheduse voolu otseselt ei mahu, kuid väärtused, mida ta on esile tõstnud, on olnud ehtsad väärtused, mida aja sõel on ainult puhastanud.

Orase kirjandusloolised ülevaated Gustav Suitsu, Marie Underi, Friedebert Tuglase, Heiti Talviku ja Betti Alveri koguloominguist, mis on viimasel ajal ilmunud ajakirjades või koguteoste eessõnadena, rabavad oma sisemise küllusega. Ajajärgu olustik, vaimne kliima, kirjaniku isiksuse omapära, ta loomingu areng, selle psühholoogiline, esteetiline ja eetiline tähendus elustuvad neis erakordse kujukusega. Lugeses neid eseid elame täiesõumulist elu niihästi vaateveeru avaruses, sügavuses kui kõrguses. Kogeme mitte ainult elu rikkust, vaid selle täiust neis ainulaadselt tihedais ja elavais kujutuses, kus Orase enda mõte ja tundlus näivad olevat saavutanud veelgi sügavama tasakaalu ja sünteesi kui oma kolmekümnendate aastate mõttesünteesis.

Ja niiviisi on Orase esseistika orgaaniline osa sellest kirjanduslikust õitsengust, mida ta on ise vaimu- ja hingeläheduse vooluna esile tõstnud. Üldises kultuuriloolises perspektiivis esindab Orase esseistika vahest selle õitsengu kõige mõjukamat kiirgust, sest selle kaudu on üksiksaavutuste ainulaadsus ja osaline umbsus läbitungiva mõtte kaudu liigendatud üldisse kultuuriteadvusse. Puhas kuld, mida Oras on Underi loomingu puhul maininud, on ta enda esseistikas kuld-

¹⁾ Vaba Eesti kirjastusel on just ilmunud Orase esseede kogu „Laiemasse ringi“; asetagem see iga eesti noore lauale ühes A. Saareste „Kauni emakeelega“ I ja II, eksimatu tõendina nende päritolu väärikusest.

²⁾ Orase tõlked Shakespeare'i Julius Caesarist, Antonius ja Kleopatra. Coriolanus'est trükiti 1941. a., kuid keelati saksa tsensuuri poolt. Nad olevat ilmunud Nõukogude Eesti Riikliku kirjastuse toimetusel tõlkija nime nimetamata.

müntideks valatuna saanud üldkäibeliseks vahetusrahaks. Võime seda rahulikult oma vaimse ringvoolu proovimündiks võtta, sest mida enam ta ringleb, seda haljemaks ta kulub.¹⁾

Ants Orase loomingu viljakus ja tähendusrikkus eri aladel ajab ülevaate taotleja meeletehte. Olles piiritletud ühel, kahel, kolmel alal täieulatuslikke elutöid jääb neljanda mehe elutöö ikkagi veel käsitlemata, nõudes sama õigust, sama ruumi kui eelmised. Ülekohus osutub paratamatuks. Jäägu siis õnnelikemate eritlejate hooleks käsitleda õiglasemas ulatuses Orase Eesti kultuuriajaloo seisukohalt võib-olla veelgi olulisemat luuletõlkelist loomingut. Pean piirduma siinkohal ainult osaliste äärjoontega.

Orase proosa ja luuletõlked pole ainult võorkeelsete tekstide ajalikud eestindused. Tõlgitavate teoste valikus, tõlgete eneste toonis ja kvaliteedis väljenduvad ilmsed kultuurikavatsuslikud eesmärgid ja isikupärased eelistused ning mõnigikord sügavamad sise-mised vajadused. Mäletagem, et Orase varasemas arengus olid luuletõlked talle painajaliku sisepeinge vallanduseks, samaks eneseväljenduseks, nagu luule on sünnipärasele luuletajale. Ja küllap on Orase hilisemaski loomingus püsinud midagi sellest otseühendusest sisetungide ja luuletõlke vahel. Igatahes mäletame ta Shakespeare'i tragöödiate tõlkeid kui olulisi sündmusi meie kirjanduse elus. *Macbethi* (1927), *Romeo ja Julia* (1931), *Tormi* (1931), *Othello* (1937) ja *Suveöö unenäo* (1937)²⁾ tõlgete ilmumine ajas noorte luuletajate meeled elevile. Heiti Talvik käis ringi tsiteerides neist katkeid. Midagi värsket ja uudset oli neis sündinud eesti värsi tooni ja tehnikaga. 1937. a. ilmunud Shakespeare'i sonettides tajusime väga moodsat tihedust ja elegantsi, ja Pushkini *Valik luulet* (1937), millele töötasid kaasa B. Alver, H. Talvik ja P. Viiding, sütitas rõõmukilkeid oma läbeva sujuvuse ja toonipuhtusega.

Maailma poliitilises laotuses kogunenud kõuepilvede taustal särasid need sõnapärlid imelise õrnusega. A. Pope'i *Lokirööv* (1934) ja Heine *Saksamaa* (1935) tõlked neile violetsemaid helke. Molière'i *Misanatroop* (1935) peegeldas prantsuse aia roosipõõsaid okastega lehtede varjus. Huxley *Nonde kol-*

tunud lehtede (1932) proosa mitmemõtte-line aroom tekitas vaielusi.

Tõlkisime 1936. a. suvel Orasega kahasse Molière'i „Ebahaige”, tema „Ebahaige” vahemängude värsid, mina näidendi proosa. Nägin sel puhul, kuidas Orase värsitõlked sündisid. Ta puistas neid käisest. Ent samal ajal jälgis ta piinliku tähelepanuga originaali rütmilisi liikumisi. Ta artikkel *Prantsuse aleksandriinist ja selle tõlkimisest* („Eesti kirjandus”, 1934) tõendas, kui teadlikult ta oli kujundanud oma süsteemi prantsuse süllaabilise värsirütmiga kerge varjundite ülekandmiseks, põimides sümmeetrilise korra ja paendlikkuse printsiipe jambi ja spondee paraja vaheldamise kaudu. Tulemuseks olid üllatavalt nõtked ja originaali toonile väga ustavad värsid.

Orase äsjasemalt ilmunud tõlked prantsuse parnasslaste (Gautier, Leconte de Lisle, Hérédia) luulest ja eriti ta oivalised Paul Valéry *Palmi*; *Granaatõunade* ja *Luule eestindused* („Tulimuld”, nr. 1, 1957) tõendavad, kui loomulikult eestilised ja oma tiheda kõlakoega samal ajal subtiilsele originaalile hämmastavalt vastavad võivad olla õnnestunud tõlked. Tsiteerigem näiteks neid pidevat ülesimmitsemist vahendavaid ridu *Palmist*:

*Hiuspeente kiudude otsiv
visadus, sügavust trotsiv,
murrab taarnatesse tee
läbi hana, lätteid matva —
üles janusesse latva
saadab põhja peidet vee.*

Nagu siin, nii on Oras sageli võõrkeelse originaali väljakutsel tabanud meie oma keeles peituvaid kõige imelisemaid kokkukõlaid, toonimodulatsioonid ja rütmiliikumisi. Orase toonimodulatsiooni ja värsi sisekõlade kunst võistleb maailma kõige rafineeritumate sõnakunstnike omaga. Kuulakem veel *Granaatõuna* mõtlikult peatuvat lõppstroofi:

*Süis, ees külluse purpurpude,
hing unistab endast ja teab
oma salakuju ja -kude.*

Orase tõlge Goethe *Faustist I* (1955) tulvab neist puhtaist ja samal ajal nii täiesti eesti keele pärasteist kõlakujustest (vrd. näit. Proloogi taevast). Või loetagu Orase tõlkestiili amplituudi mõõtmiseks selle kõrval tema hiljuti avaldatud tõlkeid Elioti *Tüber-*

maast, ja siis ladina kirikuluulest („*Mana*” nr. 2, 1958), ja viimaks Vergiliusest („*Mana*” nr. 4, 1960).

Sel kombel on Orase tõlked lubanud meil tajuda oma keeles peituvaid helinaid, nagu neid ainult kõige andekamad ja kõige suuremad luuletajad on suutnud kujundada. Oleme tema tõlkeluules kogenud sageli puhutamaid ja tundlikemaid kokkukõlaid kui mõnegi muudu auväärse luuletaja luules.

Kõige selle pärast kuulub Orase tõlkelooming mitte ainult meie kultuuriajaloo välisuhete peatükki, vaid otseselt meie oma luule ajalukku, sest luule peamiseks ülesandeks pole võib-olla mitte mooramehe enda peegeldamine, vaid ta keele ülendamine ja tihendamine selle sisemise sidevõrgu, kus teda aeg ja olud enam ei taba ja kus ta on otseühenduses selle sügavama südamega, mis on võib-olla meie kõikide südames. Ja siis leiab mooramees ise sealt tuge ja võib-olla õigustustki.

Oma Underi juubelikõnes kujutas Oras ise seda luulelise sõna jõudu järgmiselt:

„Tugevaimini mõjuv sõna on luule oma, kui see on tõesti ehtne ja suur. Seda saab lugeda uuesti ja uuesti, seda saab ümiseda enda ette, see võib tuua ootamatut kirgastust ümbritsevas, vabalt väga tumenevas elus, kui selles on täielikult, täiuslikult väljendatud elamuse ja inimsuse maagiat. Siis abtuvad määratudki geograafilised vabed väga väikesteks, meel elab jälle oma keeles ja oma rahva parimas vaimuses, tunned end jälle väga elavalt selle osana ja võib-olla saad jõudu sellele omi võimeid mööda anda liisandeidki. Sedaviisi mõjuvaid sõnu ei ole igal rahval võtta. Meil neid on ja neid tuleb juurde... inspiratsiooni olemasolu puhul. Sääraseks inspiratsiooni keskuseks — kõige tugevamaks, mis meil on — on Marie Underi luule.”

Sellele kõigele kirjutame alla, kuid sellele peame lisama, et Ants Oras on meile samauguseks inspiratsiooni keskuseks. Ta on olnud seda paljudele meie põlvkonnas otseselt, veelgi rohkematele, võib-olla nende teadmata, kaudselt, sest too mõtte ja sõna maagiline elevus, mis Orase kriitilisest ja tõlkelisest loomingust tulvab, on nakatanud kogu meie vaimse vereringvoolu süsteemi. Oras on olnud ja jääb inspiratsiooni kesku-

seks kõigil neil aladel, kus ta on juba, oma elu täie küpsuse tunnil, teostanud vähemasti nelja täiesõõmulise mehe elutöö: inustava õpetaja ja rangelt täpse teadlasena, meie mõjukaima ja loovaima tänapäevase kirjanduskriitikuna, pädevaima eesti kirjanduse tutvustajana välismaile ja viimaks võõrkirjanduste kõrgeimate saavutuste eestindaja ning nende kriitilise vahendajana eesti lugejaskonnale.

Kõigil neil aladel ilmneb aga Orase loomingu püsivaima ja sügavaima ajena see vaimse ja hingelise sünteesi taotlus, mida nägime teostuvat esimesel kujul ta Elioti uurimuses ja hiljem süvenevat Orase kõnes Underi juubelil. See süntees polnud ainult isikuline, vaid märkis ajaloolist etappi kogu meie maa vaimses arengus, kus Noor-Eesti „saagem eurooplasteks” oli loomulikult täitunud. Sama ühendav, ülenduse, puhtuse ja keskenduse kaudu ühendav aje jookseb läbi Orase kriitilise loomingu; ja kui ta „elulähedusluse” poleemika puhul näib eralduvat ühe rühmituse lipukandjaks, siis ainult seepärast, et ta vastased olid selle sisemise sünteesi vastased, milles ta õige vaistuga nägi vaba inimese arenguteed. Ajalugu ise kinnitas Orase intuitsiooni.

Orase esseekunst oma elulise sisekiirguse

ja loomuliku sujuvusega sai selle ühendava, teadvusest teadvusse, tundlusest tundlusse edasikantava vaimse kommunikatsiooni pädevaimaks vahetustumündiks. Selle ühendava aje kõige ilmsemaks ja vahest ka kõige sügavamaks väljenduseks on aga Orase tõlkelooming, mitte ainult seepärast, et Oras on taotlenud meile kodustada läänemaise pärimuse esinduslikke teoseid, vaid seepärast, et ta sel teel avastas meie oma keeles varjundeid, mis vastavad oma tuuma ja kõlaga maailma puhtaimatele kajadele. Tõlkija on maailma ühendaja, luuletõlkija on aga maailma hingeliste algolluste (Underi südame) ühendaja kõige peenema keemia, sõnaühendite kaudu. Ta on nende sisemiste vastavuste avastaja keelkondade vahel, mida Baudelaire tajus eri meelte vahel luulelise tõe alusena. (Vt. Baudelaire'i „Vastavusi”, Orase tõlge, „Tulimuld” nr. 3, 1960.)

Ammutagem neist alustest, mida luulelise sõna jõud meile vahendab, ammutagem ka neist mõtteallikaist, kus ühendav aje on saanud üldkäibeliseks teadvuseks. Niiviisi hingame tõelise inimsuse hingetõmbega.

Tänu Ants Orasele, kes meie hingehaarde ulatust nii otsustavalt on avardanud, tänu universaalsete võimetega humanistile eeskuju eest, mis meid kohustab.

IVAR GRÜNTAL

PARALEPA

(1944)

Elu, elu, miks mind vaevad,
laulad, ja ei usu ise,
et on läinud viimsed laevad
mere taha lahkumise.

Noored rinnad alles kummis
veeretavad mängupalle.
Surnud kala kõht on trummis
vastu laine juukseid halle.

Rüüpa, rüüpa pikka sõõmu,
katkend huultel magus kombu,
et me loojak laste rõõmu
jätaks pärandusetombu:

põlend käte kressipärja,
rindu nagu roosinuppe,
üle rüpe haua märja
fallostena kulleruppe.

Labürinti söötis alas
vasardusi toonesepa,
õnnest õnnetusse valas
ränka tina Paralepa.

Nagu piletisse auku
lõid me hella trumminahka
jaama poolt paar kogupauku.
Ja kaks parti sinihka

meie üle puistas sulgi,
kõrvavaik meid määris meega.
Kehi nagu nõidunulgi
piserdati tõrvaveega.

Linnud läksid, tasakaalu
võlvikaartes tervet kilet.
Aga meie miilu-maalu
kurdist päästki ootas vilet.

3

Kas andumise kuumus
ja üsk kui vilespill
on elupuude huumus
ja arm on päevalill?

Võib-olla. Hää on kaeda
suurt ülevohamist
kesk metsistunud aeda
täis mere kohamist.

4

Kui ka omaks võtsin patte,
üritasin öelda tõtt, —
panin selga vanu vatte,
voodri vahel naisevõtt.

Rinna vastu utevilla
oli olemine kuum,
lavaks õhit raudteesilla
veerel jaama ooteruum.

Platvormil, kus Paul või Peeter
suurushullust pikaks pões,
uimastas meid roosieeter
moka otsast tilkund tões.

Kõrvad liikusid ning voorus
hääletumalt tõstis pääd
ja me meeleheitlik noorus
ennustas nii palju hääd.

Siis munakivid. Raudsaapa tärast
paar kõue aknal trummeldas.
Kurb olid enne, mina pärast —
kumb tühjas lauas pummeldas?
Välk jõudis seekord küll ette pikrist,
hoovihm mu varrast nüristas.
Suus liisund maitse liigküpsest tikrist
ots sajul. Ainult müristas.

Kontvõõraks tuli täis augusti,
mustsõstravein ju lahtundki.
Sa alles tundsid tõusmas lusti.
Ei jaksand ma, ei tahtnudki.

6

Kui libu, vana ja aher,
selg kõver ja hõre lakk,
peoriided kaotanud vaher.
Maas puu all on kirvepakk.

Nii kõledalt — kõik on läbi
ning pekstud liha kui reht.
Nii nürilt, et lakkab häbi
ja tuimus on pesueht.

Külmrelvad roostuvad pakul,
vaid hing on rännates noor.
Kae, seedrid! Ajaloo hakul
Ao jalgu õlitab hoor.

7

Meri taandudes kaasa kiskus
mu jäljed liivalt, su jalad.
Parv kajakaid vette viskus —
mu mõtted. Su säärest said kalad.

Minu õndlaisse põlvekedred
sa surusid pruunil murul.
Siis olid mu mõtted tedred
kael ripakil Haapsalu turul.

Ja me õhulossi mansardid
vee alla jäid kogunisti.
Mu mõtted — prääksusid pardid,
— saad poja, see Ikariks risti!

KREEKA TUUL

Juba ajast enne koitu kükitasime, kokku vajunud nagu kartulikotid kevadel, laagritänavana kõnniteel. Teispool okastraadiga varustatud tara olid barakid vaiksed nagu kalmistu. Ainult seespool värvavat istuv valvesõdur tonkis vahetevahel sõeraasukesi lõkkestules.

Meid oli seal tosin irdsiirdlejat, kõigil välimus nagu kerjuspoistel — meie näod olid teravad, meie kõhud ära kuivanud, meie kuued korjatud sõjaväe kolihunnikuist. Juba kolmandat päeva oli meile laagris antud ainult leiba, kohvi ja munapulbrit, aga, püha Jumal, kas on kunagi nähtud inimest hinges püsivat ainult munapulbriga? Mis sorti kannad neid mune munevad, võib-olla on kannad ise pulbriks jahvatatud? Sõda oli möödas nagu Viimnepäev, aga igal pool meie ümber oli tuhk ja meie kõhtudes oli munapulber.

Mu naabrid pomisesid aeg-ajalt ülespuhutud sõnu ja mu kõrvad läksid kikki. Kuulates hakkas mu suu vett jooksuma ja krambid käisid mul kõhust läbi. Nad jutustasid lugusid ameerika veoautodest, mis peatusid laagri värava ees ja palkasid mehi päevatööle.

„Ja siis, vennas, tõstavad nad sulle taldrikule niisuguse kuhja liha, et sa sellest eluilmast jagu ei saa.”

„Pläma! Laske mind selle liha lähedale ja neil tuleb ube süüa kuni okupatsiooni lõpuni.”

„Õlu! Õige õlu vahuga!”

Nad jäid järsku vait, umbusaldades oma enese sõnu. Mitu minutit möödus, enne kui üks neist jälle vaikuse katkestas.

„Hakkajad ei hooli lihatakkidest. Nad näppavad koti kohvi või konservitoosi searavaga. Olen seda näinud oma silmaga.”

„Patt,” urises keegi kaugemas otsas.

„Patt? Ameeriklastelt? Neil pole sellest midagi. Nad ei tea isegi, kuipalju neil midagi on. Rikkalt võtta pole patt.”

Seda oli sõda nende noorukitega teinud. Nõnda läheb, kui oma kodumaalt ära olakse. Kott kohvi! Selle väärtus on paar

kingi ja plock võid. Või selle võib ära müüa vähimalt kolme tuhande marga eest. Jumal hoidku — juba sellest mõtelda on patt!

Pöördusin ära, et neid mitte kuulda, ja kuulasin valju puutaldade klõbinat kõnniteel. See oli puhas, aus kõla pärast seda jutustamist, meenutades puukingi raske päevatöö järele Leedu põldudel. Esimesed saksa töölised, kibedate nägudega nagu sõjavangid, möödusid, puust einekarbid käes. Kaste kuivas meie taga põõsastel; kirjutajad ja arvepidajad jalutasid mööda, hoides oma kulunud portfelle ja üha veel püüdes näida tähtsaina. Päike tõusis paplite kohal teispool tänavat; laubalt tahakammitud juustega saksa naine lükkas välja lapsevankrit.

Ja kogu aja mürisised päratu suured ameerika sõjaväeautod mööda, ilma et oleksid peatunud. Mõtlesin juba tagasi laagrisse oma musta kohvi ja leiva järele minna, kui üks presendiga kaetud veoauto pidurite kriisates peatus. Jooksime kõik sinna ja surusime endid ukse juurde, üksteist küünarnukkidega tõugates. Üks ameerika sõdur hüppas kergelt maha ja näitas kolme sõrme. Me rivistusime. Igaüks tõmbas kõhu sisse, mina samuti; igaüks naeratas, mina samuti. Siis kõndis ameeriklane pikkamisi meist veel kord mööda ja torkas sõrme vastu mu rinda.

Ronisime autosse ja ragisesime minema mööda päikesepaistelisi tänavaid. Ma ohkasin õnnelikult ja vaatasin naeratades ringi. Madalad oksad kraapisid meie peavarju ülaosa ja kohvilõhn muljus mu nina läbi õli ja bensiini.

„Kas tunnete kohvilõhna?” küsisin, et alustada sõbralikku juttu.

Mustajuukseline nooruk, kes istus mu ees, lõi jalaga üht lahtist presenditükki ja hingas sügavasti sisse. Ta tumesinised sõõrmed värisesid ja tal oli nägu, mida nagu oleks leotatud taevassinises värvis.

„Ma tunnen su sokkide lõhna,” ütles ta, pilgutades oma punaäärelisi silmi.

„Laku oma huuled piimast puhtaks, enne kui tuled vana meest solvama.”

„Ah, jäta, papi, muidu viskan sind välja.”

„Papid, papid. Hitler kuulas noori ja vaata, mis juhtus. Kas mul pole õigus?” pöördus teise noormehe poole.

See tõstis silmad ühelt raamatukeselt — malbed vasikasilmad — ja naeratas suunurgaga.

„Vabandage, ma ei kuulnud, mis te ütlesite.”

Linnapoiss muidugi. Naeratus, kumardus, vabandage, tere tulemast. Kunagi ei tea, kuidas nendega rääkida. Töötajajaina on nad halvemad kui lapsed — võib-olla pean ta oma seljas koju kandma.

„Oh, sellest ei ole midagi. Kas loete midagi huvitavat?”

„Laulud.”

„Laulud? Laske kuulda!”

Ta silus oma liig pikki juukseid ja hakkas ette lugema, pikkamisi nagu preester:

„Kuu oli madalal ja ma tõstsin roogpilli oma huultele. See oli liimitud vahaga, mis tundus magus mu huultele. Meri kuulas vaikides mu laulu.”

Mustajuukseline laskis kuuldavale õlise vile ja pööritas silmi.

„Kas teile meeldib?” küsis üliõpilane, — sest mida muud ta võis olla.

„Noh, ma ei tea,” vastasin, tahtmata teda solvata. Siin oli maailm kokku varisemas, polnud toitu, ja tema oma roogpillidega.

„Kes selle on kirjutanud?”

„Üks prantslane, kes oma südames oli kreeklane.”

„Mis ta südamest sai?”

„See on pikk lugu, onu. Üle kahe tuhande aasta tagasi löid need kreeklased palju ilusaid tööpäraseid asju. Sellele prantslasele meeldisid nad väga ja ta püüdis mõtelda ja elada nagu nemad.”

„Ma arvan siiski, et inimesed peaksid hoidma omasuguste poole,” ei suutnud ma end pidada. „Niisugused ajad praegu, maailm tükkideks lagunemas. Igäühe meeles peaksid olema ta oma rahva laulud.”

„Ma vihkan kreeklasi,” katkestas mustajuukseline. „Nad on petised. Kui mõne kreeklase kätte saan, siis pigistan ta pea ribikontide vahele. Ma õppisin neid sõjaajal tundma. Nad on alatud. Üks neist tüssas mind Kahekümne-ühes päise päeva ajal ja hulga rahva ees.”

Linnapoiss pigistas raamatukest oma käes. „Aga te ei tea neist midagi, nende kultuurist.”

„Hoia oma kultuur endale. Nii kui aga kreeklase kätte saan, nii ma talle näitan.”

„Aga te ei või ometi rahva üle niiviisi kohut mõista. Missugusest Leedu osast te olete?”

„Mis see sinu asi? Ma olen Kybartaist. Aga kuula nüüd. Ja sina ka, papi. Eile tuli üks niisugune laagrisse, hakkas pummelda. Jäi purju, tõuseb siis üles ja küsib — kas siin on kedagi Kybartaist? Ma tõusen siis üles — mis selle Kybartaiga siis lahti on? Siis ütleb tema — see on kõige kuradim linnake maailmas ja kui mu meel madal on, siis mõtlen tema peale ja siis tunnen end hästi koguni selles laagriurkas. Siis ma andsin talle ühe lõuahaagi. Ta vaarus uksest välja ja vihma kätte. Ma sirutasin jala välja ja ta plartsatas märja savi peale oma uue kaherealise ülikonnaga. Ta jättis sinna kaks hammast ja neid ma ei leia kunagi — vihm uhtis nad minema. Ma olen Kybartaist, nii et mis siis on!?”

Ma mõtlesin, et linnapoiss hüppab talle kallale: nad on kõik nagu kimalased. Aga ta rääkis rahulikult.

„Te olete Kybartaist. Mitte kõik Kybartaist pole nii julged kui teie. On ka kreeklasi, kes tüssavad.”

Mustajuukseline ei vastanud. Selle asemel hakkas ta, kõmmides rusikaga vastu oma põlve, laulma:

Kui mu sõbrad tulevad,
rõõmsat laulu laulavad.

Linnapoiss vaatas teda ühe minuti, oodates vastust. Siis kehitas ta õlgu ja hakkas jälle oma raamatukest lugema.

Tatarlane loll las hammast ihub.

Täitsa tatarlased mõlemad. Ma vaatasin välja. Linn oli kaugel meie taga. Mõlemal pool teed olid kirsipuud nagu mu nooruspäevade lumi ja õhk maitses nagu konjak.

Varsti jätsime kirsipuud ja sõitsime läbi kõrge rohelise lennujaamavärava. Seespool embasid väikesed puhtad tänavad hästihoolitsetud muruplatse ja värskelt värvitud barakke. Möödusime paarist vibalikumoeaga ameeriklasest määrdinud overoolis ja mitmest kehakast hiilgavas univormis. Taipasin äkki, et siin elavad ainult ameeriklased, ja

tundsin ebamugavust. See oli nagu sel ajal, kui ma kodus seminaris käisin — ainult õpilased pikas rüüs, preestrid, prelaadid.

Veoauto peatus telliskividest maja ees suure küüni kõrval. Kaste ja vaate oli tee peal laiali. Söökuhi, kõrguselt tubli mägi, tõusis tumedana vastu seina, milles oli auk keldrisse. Läbi akende võisin näha katlaid ja valges riides mehi lusikaid viibutamas. Nad näisid nii küllased ja rahuldatud, ujudes seal keeduaurudes, et mu süda kees viihast.

Haarasin labida ja torkasin selle sütesse. Kui ainult rutemini, rutemini!

Süsi libises musta auku. Linnapoiss hakkas läbi kokkusurutud hammaste ähkima. Mustajuukselisele tuli kõha- ja sülitamishoog peale. Ja minu mõtted olid kodus, kus maa avanes nagu leib adratera ees, kus kõik kasvab ja õitses ja kus sõnadel oli tuttav nägu. See siin oli nagu iseenesele haua kaevamine!

Läbi avatud akna vaatas meid üks mustlasenäoga tüdruk pilkavalt nagu kogu see võõras elu.

Rutemini, ma olen ära nälginud!

II

See nukk aknal on nägus. Millised mahalakad huuled. Olen kindel, et kui tahaksin, oleks ta täna öösel mu kaela ümber.

Pagana söetolm ummistab kurku. Vennas, kuidas ma vihkan tööd! Ära karda, vanapapi, ma ei tapa sind. See iidne vennike! Väriseb üleni himust varastada kott kohvi ja häbeneb seda tunnistada. Raske näpata midagi sääraсте kõrvalvirisejatega. See raamatutark Pinocchio teeks oma püksid täis, kui ta teaks, mida kavatsen.

Süsi, süsi, ei muud kui süsi! Kui ainult pääseksin lähedale, kus sigarette hoitakse. Kümme kasti oleks tuhat marka. Siis osta veini, kolm marka pudel, ja müüa seda, viis marka tükk. Nad ei näeks mind enam kunagi sütt kaevamas. Ma palkaksin need tüübid mulle veini smugeldama.

Oh, kuidas mu külg valutab! Miks ma ometi selle punajuukselise löömamehe välja kutsusin. Ta tuleb sisse ja küsib — kas siin on kedagi Kybartais? Kui oleksin kaine olnud, ma oleksin suu kinni pidanud. Ma ei olnud kaine — mis selle Kybartaiiga siis on? Ta mõlemad rusikad maandusid mu pealael.

Ma lõin talle jalaga kubemesse ja jooksin välja vihma kätte. Ta tõmbas revolvri välja ja karjus — torka oma larhv siia, ma teen talle augu sisse. Ma kukkusin trepist alla märja savi sisse ja lamasin seal tervelt pool tundi — milline häbi — nuttes ja sülitades. Siis pidin terve nädala külmetuse pärast voodis olema.

Aga ma pidin talle vastama. Muidugi, Kybartai pole midagi erilist. Lihtsalt piiriäärne linn, suuruselt vaese mehe rahakott. Tuhakarva raudteejaam, valge kirikutorn, tolm jalgpalliväljakul, roostetanud raudteeroobaste rägastik nagu lõngakera, millega kass on mänginud. Siiski, ma olen seal sündinud ja üles kasvanud. Midagi muud mu elus ei ole, ja see, kes Kybartaid maha teeb, teeb mind maha. Öeldakse, et su kodumaa on nagu su ema. Kuidas pagan pean mina seda teadma, kui ma oma ema kunagi näinud pole? Ma lihtsalt tunnen, et ei tohi reostada omaenese pesa. Mäletan, kuidas ma vaatasin roopaid, mis läksid Saksamaa poole, ja mõtlesin kõigile teistele maadele ja et ma annaksin kõik, et seal olla. Noh, nüüd ma olen siin ja see on peast põrunud maailm, kus igauks tahab sulle jalaga anda. Jah, sina, punaste juustega, sa oleksid pidanud Kybartai rahule jätma.

Süsi, neetud must süsi, kuradi väljaheidet! Ja mu külg annab end tunda! Aga tema kannatab ka! Ma sain kaks jugoslaavlast seda asja korraldama. Nad torkisid teda nuga-dega pärast üht tantsupidu peabarakkides. Keegi pole teda hiljem näinud. Kas ta läks kuhugi mujale? Kas matsid jugoslaavlased ta metsa äärde maha? Esimene peab õige olema — nad ei ole lisatasu nõudnud.

Kuhi läheb väiksemaks. Rutta, papi, sa oled rebestanud juba enne Esimest Maailmasõda. Anna pihta, Pinocchio, ega see ole roopillidest pomisemine.

Aga mis siis, kui see punapea veel elus on? Ta tuleb mind kindlasti otsima. Iga kord, kui näen punaseid juukseid, mu veri tardub. Ta ei unusta, ta lakub oma haavad terveks ja ootab siis nurga taga. Välja arvatud muidugi, kui ta on surnud. Siis on ta kadunud nagu suits ja keegi ei tea, peale minu ja jugoslaavlaste. Jugoslaavlased unustavad. Kes veel? Jumal? Vanade naiste jutt. Aga kui ta veel elus on ja mulle kuskil jä-

rele jõuab, siis on küll parem, kui Jumal on. Peab olema karistus ja kohus. Ma ei saaks mulla all rahu, kui teaksin, et ta elab priskesti ilma karistamata.

Labidad kraapisid sillutist, kogudes söetolmu viimseid jäänuseid. Vanamees lõõtsutas trepi kõrval, pühkides roheline sõduritaskurätikuga oma punast nägu. Raamatukoi toetus oma labida najale, hingates raskelt. Päike oli juba vajunud katuseharjani ja ainult must laik oli veel järel, kus enne söehunnik oli seisnud.

Meie ameeriklasest autojuht nõjatas end aknast välja ja viipas meile sissetulekuks.

„Lähme, orjad, puder ootab,“ müksasin tudengit. Ta sirutas end, nagu oleks ta üleni valutanud, ja hakkas minema. Vanamees järgnes meile pihku sülitades ja juukseid siludes.

Köök, ehk küll ruumikas, oli häid asju nii täis tuubitud, et vaevalt sai liikuda. Kõigil seintel olid riulid purkide, tooside ja mitmevärviliste konservikarpidega. Suured lihakamakad olid laiali töölaudadel.

Takseerisin ruttu maastikku, nagu kindralid ütlevad. Vasakpoolne uks viis suurde koridori, parempoolne katelde juurde ja teised — kurat teab kuhu. Suure valge ahju juures seisis ilus nukk. Ta oli ainult kuueistkümmene ümber, aga tal oli, mis meeldib.

Hiilisin seljagant ta juurde ja päästsin kiire tõmbega ta põlle lahti. Ta pöördus vihaste silmadega ümber, aga ma naeratasin neile otse vastu ja varsti hakkas ka tema naeratama. Viha kadus ta silmadest, siis ta punastas ja vaatas maha. Ma tean, kuidas tüdrukuid kohelda.

Minuti pärast olime kõik pesnud ja kuulasime praadiva vasikaliha särinat. Vanamehe silmad olid pungis ja käisid praepanni juurest konservipurkidele riuleil. Tudeng hoidis oma silmad nagu naelutatult aknal, kuigi seal polnud midagi peale puude ja mõne varese.

Tüdruk pöördus meie poole ja näitas oma valgeid hambaid.

„Veel viis minutit.“

Ta silmad peatusid jälle minu omades. Jah! Tao rauda, kuni see on kuum!

Tõusin üles ja piilusin hämarasse koridori selle läikiva vahatatud põrandaga. Suur plekk-kast seisis ukse kõrval ja ma kergita-

sin kaant. Vanamees hingas veidralt otse mu seljataga. Oh taeva inglid! See oli ääreni täis konserveeritud pirne. Ma vaatasin ringi, pistsin pea kasti ja jõin suletud silmi magusat kleepuvat vedelikku, kuni mu hing kinni jäi.

Vanamees vahtis mind ehmunult ja pead raputades.

„Tule, nuusuta!“ Ma tõmbasin ta plekkkasti juurde ja surusin ta pea alla. Vanamees põtkas natuke enda ümber, aga läks äkki lõdvaks ja kastis näo sisse.

Ta jõi nagu hobune. Ma tõmbasin ta kraedpidi üles, enne kui ta lämbus või vahid kohale tõi. Ta vaarus pooljuhmistunult, tilkuva suuga.

„Nii on vahva, papi!“ patsutasin teda õlale. „Nii tuleb asju ajada,“ võtsin ta küünarnukist ja juhtisin ta kööki tagasi.

Järgmisel hetkel küürutasime laua kohal, suud läikivad ja sõrmed rasvased. Nukk teenis meid, naeratades meie nälja üle ja panes mõnikord nagu kogemata käe mu õlale.

Teiskordse pakkumise ajal tormas üks tõmmunahaline habemega sell, rietatud nagu kokk, kööki. Ta rääkis tüdrukuga midagi arusaamatut võõras keeles, viibutas oma paksu sõrme ja tormas jälle välja. Tudengil kukkus kahvel käest.

„Kas te olete kreeklane?“ küsis ta, vaadates tüdrukut valgete silmadega.

„Jah,“ vastas see.

„Mina uurin kreeka kultuuri.“

„Mis see on?“

„Kas te oskate klassilist kreeka keelt?“ jatkas tudeng ja hakkas veeretama naljakaid sõnu.

„Kõlab tuttavalt, aga ei saa aru.“

Kuid tudeng ei tahtnud vasikaliha juurde tagasi pöörduda. Ta tõmbas oma raamatukese välja.

„Mul on üks raamat Kreeka kohta. Kas te prantsuse keelt oskate?“

Raamat? Kes avaldab armastust raamatuga?

„Ei oska.“

„Ma tõlgin teile saksa keelde.“

Ta leidis lehekülje ja algas:

„Ja kui me mängisime, keskustelid meie meloodiad teineteisega ja meie huuled kohustusid üle roopilli.“

Ma ei talunud seda kauemini ja segasin vahele.

„Vaata, niimoodi tehakse tüdrukutega.”

Haarasin tüdrukul õlgadest ja puhusin õrnalt juustele ta kuklas. Ta andis mulle laksu sõrmedele, aga ilma mingi vihata. Aga siis tundsin rasket rusikahoopi oma valutavale küljele. Pöördusin ümber ja pörkasin vastu habetunud kokka. Ta viibutas oma märga rusikat otse mu nina all ja karjus:

„Söömine lõpetatud — käi minema! Minema! Käed mu õetütre küljest!”

Sel räpasel kreeklasel oli tõesti julgust! Neile polnud veel küllalt sellest, et petta mind kaardimängus.

„Ise käi minema, sa kreeka parknahk!” karjusin vastu ja virutasin rusikaga vastu ta tohutut kõhtu, aga ta järgmine löök tabas mind silma alla ja pani mind kuni varvaseni vankuma. Kahmasin teda särgist, aga siis astus nukk meie vahele ja hakkas kokka nende omas keeles sõimama. See sõimas vastu, aga mitte kaua. Ta sülitas põrandale, lõi jalaga üht tooli ja vajus kätega veheldes uksest välja.

„Kas teeb haiget?” Tüdruk aitas mind väga õrnalt istuma ja puudutas mu paistetanud silma.

Tegi haiget küll, aga ma naeratasin ja raputasin pead. Tudeng pöördus tagasi oma lõpetamata vasikakotleti juurde. Vanamees ei olnud ka meie kähmluse ajal söömisel vaheaga pidanud.

„Tule, ma teen korda.” Tüdruk võttis mul käest kinni ja viis mind ühte köögi kõrval olevasse väikesse tuppa. Ta määris mingit salvi mu silma alla, kogu aja kellalöökidena korrates:

„Ta on halb, halb. Ta on väga halb.”

„Ma võtan ta käsile.”

„Aga ta on vihane. Ja väga tugev.”

„Mina olen tugevam.”

„Aga ta on mu onu.”

„Mis sellest?”

Ta pani salvi ära, sulges kapi, aga ei läinud kööki tagasi.

„Sakslased töid meie perekonna siia vabrikusse tööle. Mu vanemad said ühel õhürünnakul surma. See põskhabemega mees on mu terve perekond.”

„Ah tõesti?”

„Aga te meeldite mulle. Teda ma ei salli.”

„Või nii.”

„Te olete ilus. Väga ilus.”

„Ja siis?”

Ta istus mu ette toolile ja surus oma väikesed pehmed käed minu omadesse.

„Palun, võtke mind kaasa. Viige mind siit ära. Ma töotan alati hea olla.”

Mis nüüd?! Mida sinuga teha? Suudelda, kallistada, koiduajal maha jätta — nii on mu komme.

„Ma ei meeldi teile?”

Oota, lapsuke, oota. See võtmekimp, mis su põlle küljes ripub... Sa käid keldris, kus kõiki neid tagavarasid hoitakse, eks ole?

„Meeldite küll.”

Ta hüppas üles ja pani endale rusika suhu nagu väike tüdruk, kes imeb suurt kompevekki.

„Millal?”

„Kohe... Aga meil on sõiduks raha vaja. Sa ei tunne maailma. Kuhu me ka läheme, igal pool peab raha olema.”

„Kust me seda saame?”

„Noh... me laename paar kotti kohvi, mõne kasti sigarette, mõne konservikarbi. Kui me seal natuke raha teenime, siis maksame neile ära, sendipealt... Kas sul on keldrivõtmed?”

„Jah.”

„Kas kohvikotid on keldris?”

„Kohe selle ukse taga. Aga — söögisaali seersant?”

„See võtab ainult ühe minuti. Siis ühineme teiste töötajatega. Nad vaevalt kontrollivad.”

Ta vallandas võtmed ja andis ühe minule.

„Kui sa arvad.”

„Me võtame vanamehe. Raamatukoist pole midagi abi. Ütle, et ta ust valvaks.”

„Ma ütlen. Tead mis?”

„Noh?”

„Sa oled väga ilus.”

„Teeme ruttu.”

Vanamees sõi ikka veel köögis. Viipasin talle:

„Kas kuluks pisut kohvi?”

Ta noogutas, vältides mu pilku.

„Lähme.”

Nukk jäi tudengi juurde, kes üksisilmi aknast välja vahtis. Koridor oli tühi. Läk-sime kitsast trepist alla, keerasime ukse lukust lahti ja lipsasime pimedusse.

„Oodake siin. Kui keegi tahab keldrisse minna, siis vajutage selle nupu peale.”

Nüüd ta rääkis ainult minuga. Ta tume kleit oli võib-olla jämedast riidest ja ta põlledel plekid, aga ta rüht oli üllalt kuninglik. Nii pidi Nausikaa välja nägema, kui ta kõndis rahutu mere rannas. Pole silmi sügava-maid, pole nina puhtama klassikalise joonega, pole huuli, modelleeritud parema kujuri poolt.

„Ma ootan — teid. Kas tulete varsti?”

Ta vaikus. Ta loomulik väarikus ei lubanud tal kohe vastata. See oli sama väarikus, mis sundis teda kõrvale põiklema mustajuukselise kisakõri labaste lähenemiskatsete eest. Tema verd naised ei alistu esimesel päeval.

„Ma tulen tagasi,” sosistas ta ja lahkus.

Mu mõlemad kaaslased on ka kadunud. Kui ta tagasi tuleb, oleme ometi kord üksi. Milline ebatavaline päev, milline haruldane õhtu! Otsides toitu avastasin ilu otsekui kangelased muinasjuttudes, kes leiavad pärle kalakõhus. Juba varaseimast koiduajast, kui jälgisin uue päeva sünni maapaos, on mul olnud tunne, et päev peidab oma lõpus kummalist kaasavara.

Juba enne kui ma jälile sain, et sa oled kreeklane, avastasin siin nurgakese Kreeka-maad nagu fragmendi früügia sambast, mis on paisatud võõrale maale. Vaata sellest aknast. Üksik valge urn oma alusel raismikus puude vahel. Vaikus selle ümber sarnleb uinuva tantsijaga. Muidugi, urn võib tehtud olla kipsist, aga minule ja temale, ainult meile, on ta Kreekamaa. Ja ma võin vanduda, et nende puude taga voogab ookean, oodates kojutulevaid laevu, ja üks naine valges rüüs loeb lainetelt kuu ennustavaid märke.

Rutta, mu Diana, mu Nausikaa, mu Chloe. Mu kaaslased on ainult saatürid ja nende silmad ja mõtted ei küüni kaugemale nende kitsehabeme ladvast. Kaval talunik, vägisõnaline hoopleja — mida võivad nemad teada sinust ja su kodumaast? Ma kuulen kuulmatuid samme, rutta, palun.

Üks tusase näoga mees seersandimudris astus sisse.

„Kas kokka olete näinud?”

„Missugust?”

„Kreeklast.”

„Läks parajasti välja.”

Seersant vaatas mind ülalt kuni alla.

„Töötate siin?”

„Jah.”

„Kah kreeklane?”

„Ei, ma olen ainult diippii.”

Kas mäletad, Hölderlin? Sa imetlesid üht kreeka skulptuuri ja üks naine, kellele su süvenemine mõju avaldas, küsis sult — kas olete kreeklane? Sa vastasid — ei, ma olen ainult sakslane.

Seersant kortsutas kulmu ja lahkus ja ma taipasin, et olin unustanud nupule vajutada, nagu ta oli palunud. Ma ei võinud enam oodata! Mis siis, kui ta seal ära eksib nagu Minotaurose koopas?! Ja mina ainult seisin siin ja unistasin, kuna aga tolle aja mehed niihästi unistasid kui ka tegutsesid.

Keldriuks oli lukustamata. Avasin selle ettevaatlikult, läksin trepist alla ja otsisin kättega teed. Pimedus oli küllastatud kummalistest lõhnadest, mis hoovasid igast küljest. Üks laine tõi tagasi mu mällu „koloniaalkaupade” äri mu lapsepõlvest, teine — ühe fõniikia pargase haruldaste võrtsidega. Siis kuulsin häälte sahinat.

Ariadne, ma vajan su lõnga! Mu käed leiavad pudeleid, tünne, kaste. Ma vajan lõnga, mis viiks mind sinu juurde. Nõrk valgus värises mõnedel pakk-korvidel. Hii-lisin käratult selles suunas ja vaatasin. Vanamees sobitas üht kohvikotti oma jopi alla. Tema hoidis hooplejat kätest ja palus tasakesi.

„Aga ma ei jäta sind maha,” ütles hoopleja.

Vaarusin, nagu oleks keegi mind löönud, ja puudutasin üht kasti. Kostis nagisev hää. Nad tardusid ja ma küürutasin korvide varju. Varsti kuulsin nende kergendusohkeid.

„Jookse tagahoovi,” käskis poiss. „Oota meid selle suure lillepoti juures, kus puud on. Ruttu! Me peame minema lahus. Niipea kui oleme lastimise lõpetanud, toon sind sealt ära.”

Närune valetaja! Tõstsin käe, aga see liigutus meenutas mulle, kui ärakurnatud ma olin. Ja ma tundsin tema tugevust.

„Ma tahan sinuga koos minna. Nad või-

vad meid lahutada," sosistas tüdruk kangekaelselt.

Hoopleja raputas teda õlgadest.

„Keegi ei saa minult midagi ära võtta. Kui sa tahad minuga koos siit lahkuda, siis parem kuula sõna!”

„Ma . . . kuulan.”

„Tubli tüdruk. Jookse siis!”

Ta andis talle väikese müksu ja tüdruk möödus nagu vari, peaaegu mind puudutades. Keldriukse põgusal valguslapil nägin veel kord ta musti villisukki ja kulunud kingi. Mu viha muutus kaastundeks. On veel aega teda hoiatada, mõtlesin. See õilistaks mind tema silmis. Vanamees ja hoopleja tabataks ja saaksid karistada. Rutta! Ta seisab nüüd urni kõrval raismikus.

Aga see kujutelm sundis mind peatuma — tema, urni kõrval, pimedas vaikuses. Ja siis pimestas mind järsk valgus. Ta peab jääma sinna!

Seal ta saab seisma, Ariadne Naksose saarel, asjata oodates truuduseta Theseust. Ta saab seisma ja ootama liikumata öösel nagu joonis Minose marmoril, mida aeg kunagi ei kustuta.

Ja mina pidin peaaegu ohverdama selle kõik kiiresti kaduvale kärale ja üürikele mööduvusele; ohverdama kunsti elule.

Jumalaga, Ariadne, mõtlesin. Jumalaga ja tänan sind selle päeva eest.

Ma pöördusin nende poole tagasi ja tampsin vastu põrandat.

„Seersant! Jookse!”

Mu hääel värises — mitte hirmust, vaid ühest uuest rõõmust ja uuest kurbusest.

Nad kahmasid veel paar sigaretikasti ja me jooksimise kõik risti läbi pimedas laorumis. Tegin suure eesukse riivist lahti. Ruttasime sõiduteed mööda edasi ja vaatasime kuust valgustatud tänavaile. Vanamehe ja hoopleja siluetid olid grotesksed kraamist, mida nad kandsid. Urn oli teisel pool hoonet.

Siis, meie suureks leevenduseks, katsid pilved kuu. Paar sammu edasi pörkasime kokku kahe sõduriga, aga nad ei peatanud meid. Hoopleja vandus oma naelutatud taldadega saapaid. Äkitselt kõmas üks hääel teispoolt tänavat.

„Stopp! Teie seal!”

Mõlemad viskasid oma koorma mütsata-

des tee äärde põõsastesse. Sõjaväepolitseiniku valge vöö ja kiiver kerkisid ööst esile.

„Kuhu see rutt?”

„Ei saa aru! Diipii UNRRA,” teeskles hoopleja.

Sõjaväepolitseinik kobas meid pealaest ja latallani läbi ja viipas edasiminekkuks.

Lähima hoone juures ronis rühm väsinud diipiisid veoautosse.

„Laagrisse?”

„Laagrisse.”

Nad kõik kandsid konservipurke, täidetud jäänustega söögisaalist; apelsinikotte ja leivapätsikesi. Ronisime sisse. Hoopleja ja vanamees istusid õlg õla kõrval. Mõlemad vaatasid kadedalt täis konservikarpidele.

Veauto peatus värava juures. Ärev poimin käis läbi rahvahulga. Meie kaasreisijad hoidsid oma konservitoosid lähemale. Ma tõstsin presendiääre ja vaatasin välja. Üks sõjaväepolitseinik kontrollis autojuhi pabeleid.

„Sõjaväepolitsei!” karjus keegi.

Veautos toimus järsk liigatus, nagu oleks keegi selle ümber lükanud. Kõik tunglesid ennatult auto esiossa ja hakkasid oma kalteid kogusid läbi juhi saapa kõrval asetseva augu tee peale pilduma. Ja kui valgekiivri-line politseinik autosse ronis, nõustusid nad kõik läbiotsimisega, käed tühjad ja näod kurvalt süütd.

Ta lahkus varsti autost, tühjade kätega. Auto nõksas minema ja laternaposti valgusel nägime konservitoosikeste hunnikut kaugevat ja kahanevat. Apelsinid olid nende vahel laiali nagu kuldsed pallid. Sõjaväepolitseinik ähvardas meid rusikaga, aga jäi oma kohale seisma.

Meile nähtamatute kirsipuude lõhn täitis veoauto. Ma mõtlesin nende lõputa lumehangedele hommikul: nende valged õied ujedate punaste lisanditega, nagu oleksid verd tilkuvad linnud või üksikule saarele unustatud naise mõtted neist üle lennanud.

Hingasin sügavasti sisse ja sosistasin kirsipuudele sõnu, mis meenusid mulle mu raamatust:

„Õo on kõikjal. Mu ema ei usuks iialgi, et veetsin kogu selle aja, otsides oma kadunud rätikut.”

Siis tõstis hoopleja silmad. Ta rappus tagasihoitud naerust.

„Kas nägite . . . neid apelsine?”

„Jah,” vastasime koos vanamehega.

„Need apelsinid, need apelsinid!” Ta pahvatas naerma.

Ta naer puhkes nii järsku, et me ei suutnud hoiduda sellega ühinemast. Vanamees hakkas vähehaaval hingetuks jääma ja hoop- leja tõmbus kõverasse.

Ma kuulsin pisaraid nende naerulaginas ja maitsin soola omaenese naerus. Meie kaasreisijad vahtisid meid hämmeldunult pärani silmi ja vangutasid vaikides pead. Kirsipuud kadusid meie taha, eeslinnade esimesed ma- jad vihisesid mööda hallide lausetena, aga meie süllitasime ikka veel oma naeru jääneid nagu tiirlev vurr oma viimseid võnkeid.

Siis läks vanamehe nägu süngeks. Ta püh- kis oma huuli ja ütles:

„Nii on õige. See on hea lõpp halvale päevale. Sina ei pea mitte varastama. Jumal olgu tänatud.”

Hoopleja jõllitas talle otsa:

„Kas sa hull oled, vanapapi? Järgmine kord ei takista mind keegi. Küll sa näed — kui sa elad tuleva nädalani.”

Nii nad istusid mu ees, küürus, samas tak-

tis hüppeldes, teineteise õlgu nühkides. Ja ma mõistsin, et ma ei suudaks kunagi seda päe- va unustada. Ma vaatasin neid kiindunult, püüdes neid üksikasjaliselt ning jäädavalt oma mälusse suruda, aga sõit oli juba lõpule jõudmas ja ma nägin, et minu osaks jäävad ainult nende nägude maskid ja et oli liig hilja sügavamale minna.

Kes teab, võib-olla luurab selle madala lauba taga mõni kohutav kogemus nagu ve- replekk kreeka tragöödiast. Ja see hõreda halli juuksesasiga kolp majutab võib-olla karme, graniiditaolisi mõisteid, niisama jää- davaid kui käsutahvlid. Ja see uus valv, mis mind praegu läbib — kas see võiks olla kojuigatsus?

Kui avar on elu, kui paljusäraline! Mitte ainult õilis minevik, vaid ka uusim hetk kõi- ges oma jämedakoelises ja tukslevas soojus- ses. Kas saab mul olema aega mõista vähe- malt väikest osa sellest?

Veoauto pöördus laagritänavale. Üks nai- ne seisis nurgal. Tuul palmitses ta valget kleiti ja loori klassikalistesse kurdudesse.

Inglise keelest tõlkinud *Helmi Eller*.

ILMAR LAABAN

Viisteist aastat hiljem

Ma olen
on mind
mind on jah
mind ollakse

Mind on viiv
hauast mäele ja tagasi viiv
pälk
lakkamatus transmissioonide-keerus

kus keel lakub sõnu ja sõnad lakuvad üksteist
ja kallistus kaheharaline lakub armastajaid
ja vastündinu lakub viha soola
et vooluring saaks täis ja tulekeelil
õis paiskuks musta tulevikku
kus mind on juba olnud
kus mind on juba oldud

On
onn
säravais rusudes

Sääl olen
 sääl loen
 kõuehäälel loen sääl ajalehte
 mind pole ainult ajaleht põleb
 ja üks konts taob vastu vabaduskivi

augu põhjast
 aga loobib mulda üles üks käsi
 sest
 kui ilma maata on ilm siis maailma on maa
 all
 ilma minuta olen mitte ilma iseendast

mind ollakse
 mind tullakse
 kingataldade küljes kantakse mind kaasa
 ma süön kingataldadest läbi ja kõrvetan
 jalataldu

mind karjatatakse
 mind joostakse
 edasi-tagasi

Kiiresti tallatuna
 pöörleb pikkamööda suur toores vili
 (1959)

OTTO A. WEBERMANN

MÄRKMEID WILLEM GRÜNTAL-RIDALAST

II

(Vt. algus Mana 1:1961)

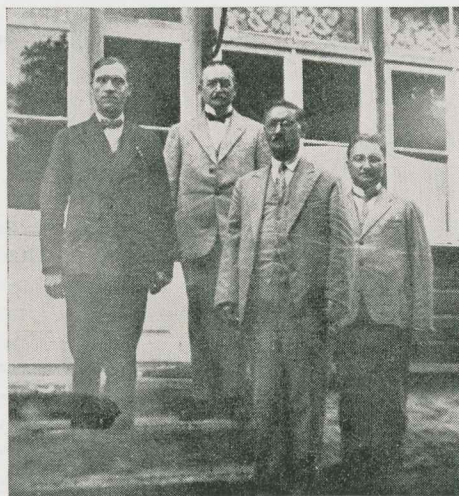
Missuguse vastuvõtu osaliseks sai Ridala luule? Tahaksime puudutada sedagi küsimust, sest see on osa edasielamise või selle eelduse probleemist.

Arvustustega on olnud seekord võimalust tutvuda ainult piiratud ulatuses, aga me ei kavatsengi anda ülevaadet Ridala luulele osaks saand suhtumisest, vaid piirdume ainult paari näitega kaasaegsest reageerimisest. Need näited liiguvad kahe äärmuse vahel: Ridala „modernisti” osas ja — umbes kakskümmend aastat hiljem — kui „ajast mahajääja”. Esimesel juhul pole küll tegemist arvustusega, vaid parodiaga, mille autoriks on Eduard Wilde ja mille keskseks osaks on „Tokerjad hääbuvad” (selle eeskujuks on luuletus „Kadunud kevade”¹⁴). Tõsi küll — parodia eesmärk oli laialdasem kui ainult Ridala kevadeluuletus, aga piirdume ainult sellega. Wilde irriteerijaks polnud mitte ainult Ridala — niihästi luuletuse sel ajal veel mitte tavaline graafiline kuju kui ka Ridala sõnavara, vaid Noor-Eesti üldse^{14a}), ja osavust oli Wildel kahtlemata

paroodiakski, mis ju meistri käes võib kujuneda omaette liigiks, olemata ainult ironiseerimise ja naeruvääristamise vahend — nimetame kas või Robert Neumanni („Mit fremden Federn”). Aga näeme kohe, et see parodia polnud Wildel mitte keelelise meisterlikkuse rakendus, vaid et tegemist on tõelise Ridala luulet ironiseeriva satiiriga, mida autor ise küll nimetab heasüdamlikuks¹⁵).

Noor-eestlaste tooteid on enam kui üks kord parodeeritud, rääkimata mitmesugustest rünnakutest, aga tegu oli enamasti kas maailmavaatest või jälle silmaringi kitsusest tingitud hoiakuga¹⁶). Aga Wilde polnud ei kitsarinnaline väikekodaanlane ega kodukasvand patriootiliste paleuste esindaja, vaid rohkesti rännand ja maailma näind mees, kes sel ajal parajasti elas Saksamaal ja koduseid asju tihti teatud distantliga vaatles. Muidugi — kokkupuutumine realismi ja naturalismi meistrite otsese mõjuga polnud veel kaugel¹⁷), aga ei saa siiski nimetamata jätta Wilde eivatavat hoiakut Noor-Eesti autorite suhtes (tagasiõmbumine Tuglase kriitika

tõttu tuli veidi hiljemini). Wilde kirjades Bernhard Lindele esineb selgesõnalisi negatiivseid otsuseid just Ridala (sel ajal veel luuletajanagi Grünthal) kohta. Nii kirjutab hiljuti ilmud „Laulude” kohta, et neil ei olevat poeesiaga midagi tegemist¹⁸⁾, ja kümme päeva hiljem küsib ta: „Kes peab luuletusi, nagu Grünthali laulud, Haljangu Lembitu tükid, osalt ka Mihkelsoni ekstravagantsid, ostma?” Energiline kriitik paigutab need kõik kirjanduslikkude perverteetide hulka.¹⁹⁾ Ridala luule kvaliteetidest ja tema arvatavast luuletamiseviisist kirjutab Wilde samas kirjas veel pikemalt: ta arvab, et Ridala teeb endale kõigepäält sõnastiku valmis, võtab siis esimese juhusliku mulje „ainepaelaks ja hakkab sõnu, sõnu, sõnu paela lükkima!” Wilde märkused Ridala sõnavara ja keele rikastamise kohta uute sõnadega (seda võivat „luules ainult intiim-

W. Grünthali suvekorteri ees Haapsalus 30-date a. algul vasakult: Madis Küla, Ernst Enno, Jakob Liiv ja Willem Ridala

selt toimetada, mitte türgi trummiga”) näitavad, et autor, kes hiljem ise oma sõnavarale Wiedemanni abil täiendust otsis, just Ridala sõnavarast irriteeritud oli, mis küll ka paroodias selgesti ilmneb.

Uus oli Ridala aineala, uus oli sõnavara, uus oli ka sõnastusviis võrreldes senise eesti looduseluulega, aga autor ise ei olnud mingi uue voolu eestvõitleja, kui mitte selleks pidada leksikaalseid uuenduspüüdeid — ta oli

uue teostaja, atitüüdilt aga mitte revolutsionäär. Kahele lüürikakogule järgnesid eepilise luule raamatud, ja eepika polnud ei „moodne” ega aktuaalne. Tuletame meele Ridala eepika kaasaega mõningates märksõnades: vene ja muude maadegi modernse luule käegakatsutav lähedus ja aktuaalsus — futurism oli rohkesti tarvitatud vokaabel ja tiitlid nagu „Ohverdet konn” ei puudnud eesti kirjanduseski; Siuru ja uue lüürika kulminatsioon, Kivikase protest „lüürilise shokolaadi” vastu, jätkuv elevus moodsa lüürika ümber esimestel iseseisvusaastatel. Edasi näeme ekspresionismi mõju ja kiirgust mitmel tasapinnal — luules, teatris, kujutatavas kunstis. „Uuel” oli sel ajal suur fastsionatsioon, ja eesti lüürikas tähendavad need aastad väga selgesti nähtavat uuenemise võnget nii sisuliselt kui keeleliselt: kui Noor-Eesti lüürikale võiks märksõnaks anda sümbolismi kaudu euroopa luules saavutatud rennovatsiooni ülekandmist eesti keelde, siis tähendasid Siuru ja neile järgnevad aastad kaasaegsele moodsale lüürikale kaasavõnkumist ja selle väljendusvahendite rakendamist eesti keeles. Nende aastate muutustest jäi Ridala eemale, ja mitte ainult seda: tal tekkis kokkupuutepunkte sel ajal eesti luules juba ületatuse peetud nähetega. Selle aja mõistes „uus” oli Ridala eepilises luules poeemi „Merineitsit” keel, aga seegi uudsus seis arhailisuses, liitumises veelgi vanema astmega, kui eesti rahvalaulus tavaline. Kui aga Ridala oma järgmises kogus „Tuules ja tormis” (1927) kasutas jutustavates luuletustes elemente, mis on omased uemale (stroofilisele ja lõppriimilisele) rahvalaulule ja n. ö. lauliku-repertuaari laadile — selle kihi väärtustamine on vanema rahvalaalu idealiseerimisega ühenduses täiesti kõrvale jäänud —, siis oli ta kaasaegse kriitika arvates nihkud juba vanamoeliste ritta. See tähendas aga sel progressiusust kantud ajal ja sotsiaalse nihkumisega ja ajalooliste sündmustega seotud maitsemuutustega ühenduses rohkem, kui ehk praegu arvaksime, kui peame ka veel silmas, et lisaks muule olid ka kaasaegse Lääne-Euroopa impulsid veel kaunis tugevad. Aga oleme veelgi täpsemad: August Raud avaldas Ridala uut luuletuskogu arvustades lausa imponeeriva visadusega kokku seatud pikad nimestikud vigadest (koos statistikaga), näi-

dates, mida kõik Ridala kooligrammatikast ei tea.²⁰) Ridala individuaalne keelepruuk, murdelised, arhailised ja kooligrammatikast erinevad jooned ja elemendid pakkusid muidugi visalt registreerivale koolmeistrist arvustajale rohket materjali — unus aga, et Ridala oli õpetatud filoloog ja — võiks uskuda — ka teadlik keele tarvitaja, rääkimata sellest, et luuletajatele on omistatud mõningaid vabadusi (*licentia poetica*) juba üsna kaugetest aegadest saadik: Eestis oldi aga jõutud ajajärku, kus keelt oskasid veel ainult teatud kooliõpetajad ja kirjastuse korrektorid²¹). Ridala luule uksele oli aga seega kleebitud juba kaks silti: vanamoeline ja vigase keelega, ja need aitasid ilmselt ka kaasa selle nihkumiseks kaugenemise (et mitte öelda: unumise) teele, millega omakorda küllap on seoses asjaolu, et „Mere-tähtki” jäi perifeeriasse: Ridala oli „Laulude” ja „Kaugete randade” autor, mitte aga enam aktuaalne kui kaasaegne.

Paar sõna A. Raua arvustuse selgituseks on siiski vist tarvis. Ridala keelelised erijooned murdeliste, rahvakeelsete, arhailiste ja soomeliste elementidega andsid muidugi tema keelepruugile kooligrammatikast tublisti erineva kuju. Aga oli teisigi asjaolusid, näit. värsitehnika, mis arvamist autori „vanamoelisusest” soodustasid. „Tuules ja tormis” erines tõepoolest oluliselt samal ajal ilmud teiste luuletuskogude enamikust. Võibolla osalt jutustavate luuletuste ainestik — varasemate aastate sündmused, osalt ehk tagasimõtlemine noorusele maapäheksõnna seoses ainestikuga, osalt ehk kirjandusloolase intensiivne tegelemine eesti luulega enne Noor-Eestit mõjusid kaasa selleks, et võrreldes esimeste kogudega langes ka värsitehniline distsipliin ja keelelise vormimise aste, ja et autor jutustavates luuletustes paiguti kaldus „oma kauge eelkäija Freundlichi värsiveeretamise shabloonile”, nagu seda nähet arvab iseloomustada võivat Ristikivi²²). Ka „Mere-tähes” ei ole keeleline kujundus enam igas suhtes adekvaatne sisu subtiilsusele.

Nõnda siis oli Ridala kahekümne aasta jooksul nihkund parodeeritud modernistist, kui seda sõna teatud reservatsiooniga tarvitada, „vananenute” kilda, ja asjaolud, millele juba viitasime, nagu eemalolek Eestist kiire arengu ja rutuliste muudatuste aastatel

aitasid omalt poolt kaasa teatud kaugenemiseks. Kaks esimest kogu ilmusid koos 1938 uues trükkis, eepilise luule osas ei jõutud aga veel mingi renessansini. Nõnda on siis nüüd Ridala luule kättesaadav veel ainult antoloogiate kaudu — ja sääligi peamiselt kahe esimese kogu esinduses. Pole ka hiljemini järgnend ei uusi kokkupuuteid Ridala luulega, ei selle uuestiväärtustamist ega elustamist.

Allakirjutanu on Ridala luuletajaisikut ja luuletajateed mõttes tihti võrrelnud Benno Geigeri (sünd. 1882) omaga.²³) Geiger, kes põlvneb Peterburis sündind emast (üldiselt tuntud dr. Schultz-Bertram'i tütar) ja austerlasest isast, sündind Austrias, eland Itaalias, Saksamaal ja hiljem pidevalt Itaalias, leidis omal ajal luuletajana tunnustust ja tähelepanu, kuid Itaalias elades kaugenenes hiljem saksa aktiivsest kirjanduslikust elust ja jäi üsna tahaplaanile kirjandusliku publiku teadvuses. Nagu Ridala puhulgi, polnud see kaugenemine mitte ainult ruumiline, vaid sellel oli ka muid ja üsnagi sarnaseid põhjusi. Geigeri nihkus kaugemale mitte ainult eemaloleku ja aktuaalsuse lainetustest eemalejäämise, vaid teataval määral ka oma laadi, kunstiideaali ja n. ö. sisemise hoiaku tõttu. Et ainult ühte asjaolu nimetada: kui uuemas luules on — muidugi teatava üldistusega öeldes — kaunis suur osa vormi lagunemisel või koguni selle lõhkumisel, siis nii Geigeri kui ka Ridala teadvuses on vorm kandeve element.

Kui Ridalal oli itaalia luule ligidane teatava sisemise suguluse tõttu, siis Geiger muidugi on täielikult itaalia kultuurisisesse kasvand. Vähem ehk küll Geigeril kui Ridalal — aga eemalolek pole keeleliselt siiski mitte ilma mõjuta jäänd, kuigi siin itaalia ja saksa keele erinevuse tõttu võrdlus Ridalaga ainult kaudne saab olla; ka on Geigeril hilisemas eas, näit. Dante-tõlgetes, teatud arhailisus konstateeritav. Geigeril, kes kunstiajaloolasena on rea tähelepanuväärsete uurimuste autor, on õnn elada kauemini kui Ridalal ja nii on võind ilmuda uusi teoseid kui ka uustrükke — nii kogutuna paari aasta eest Petrarca-tõlked, ja lõpuks on hakand tunnustuski uuesti tulema — olgu Keele ja Kirjanduse Akadeemia (*Akademie für Sprache und Dichtung*) tõlkija-auhinna näol (Geiger on tõlkind kogu Petrarca, siis Pas-

colit ja Dantet), olgu luuletuste koguväljande ilmumiseega.

Agaga veel kord Ridala luule: neidki ridu kirjutades on käepärast ainult väike valik. Üksikud asjahuvilised saaksid ehk hea tahtmise juures tema loomingu endale kättesaadavaks teha kas raamatuid kaugelt laenates või jälle mikrofilmide või fotokoopiate kaudu, agaga ikkagi ainult üksikud, ja sellest oleks ka liiga vähe luuletaja edasielamiseks, liiati et Ridala eepilise luule raamatud olid, nagu juba märgitud, ammu müügilt lõppend ja „Püha Rist“ ja „Surnute koor“ ootavad alles ilmumist. Ka avaldamata tõlgetele oleme juba viidand. Luuletaja edasielamise esimeseks eelduseks on siiski tema tekstide kättesaadavus — ülesanne, mis tingimata lahendamist ootab, vähemalt valimiku näol.²⁴) Kust muidu siis vilguks see täht, mis andis nime Ridala viimsele kogule:

Ma tahan taageldada hõbe laeva,

Mil purjed suured, sinised

Ja mille lahti on kõik luule teed

Pääl maa, all kõrge sinitaeva

Ja talle anda sinu nime,

Sa taeva ime,

Estrellamar,

— — —

Täht, mil ei ole nime,

Sa Meretäht, sa Elu ime.

1) P. Krusten, Kaugelviibija käekõrval. (Lund 1957), lk. 5.

2) M. A[irila], Villem Grünthal-Ridala, kielimees, runoilija. Virittäjä 46. (1942), lk. 94—99.

3) E. Salokas, Larin-Kyösti ja Willem Ridala. Suomen ja Viron kulttuurikosketuksia. Sydänpäivä. Kirjallisuudentutkijain Seuran Vuosikirja 12. (1952), lk. 214—224.

4) G. Suits, Noor Villem Grünthal. Eesti Kirjandus 29. (1935), lk. 195—198; A. Kaal, Saaremaine Villem Ridala luules. Ibid. lk. 198—210; Joh. Aavik, Villem Grünthal-Ridala 50-aastaseks saamise puhul. Eesti Keel 15. (1935), lk. 41—45.

5) Joh. Aavik, Mälestusi Villem Grünthal-Ridala. Mana 3. (1960), lk. 101—104.

6) Ka A. Mägi, Eesti lüürika I, (Lund 1958), toob luuletusi peamiselt ainult kahest esimesest kogust — 14 luuletuse seas on ainult 2 kogust „Tuules ja tormis“, „Meretäht“ ei ole üldse esindatud.

7) Ka paguluse poolofitsiaalne kirjanduslugu H. Jänes. Ülevaade eesti kirjandusest, 2. täiend. trükk, s. 1. (1957), käsitleb kahte esimest kogu umbes kolmel leheküljel, „Meretähest“ öeldakse

aga ainult, et see „päribest aastast 1935“. Ridalat iseloomustatakse kokkuvõtlikult lausega: „Oma halluse, hämaruse ja varjundirikkuse luulega kuulub ta sümbolistlikku kooli“ (lk. 190).

8) Katkeid on seni ilmunud: Püha Rist. Sõna 1949:3, lk. 166—178; Surnute koor. Sõna 1956:1, lk. 7—17.

9) Aino Kallas, Nuori-Viro. Helsinki (1918), lk. 150. — Aino Kallase essee on vaba nii mõnestki ühekülgsusest, mis hilisemates Ridala luule käsitlustes korduvalt kalduvad üles kerkima.

10) W. Grünthali käsikirjalise pärandiga tutvumise võimaluse eest on allakirjutanu tõsiselt tänuulik tema perekonnale. — Pääle selle andis mag. Esmo Ridala lahkesti kasutada koguteos „Saaremaa“ jaoks määratud käsikirja oma isa nooruseaastate kohta (kokkuvõtlik redaktsioon autobiograafilistest ülestähendustest).

11) Mitmed Ridala murde- ja uudissõnad on ajajooksul kirjakeeles üldtarvitatavaks saand, näit. hääbuma, hülgama, isekas, mulje, loobuma, ülev jne.

12) On põhjust juure lisada, et ka tema teaduslik lektüür oli väga ulatuslik ja laiahaardeline.

13) Koskeniemi kinnitab, et ka tema hakkas tegelema prantsuse sümbolistidega noor-eestlaste (Suits, Aavik) õhutusel, kellega Helsingis üliõpilasena kokku puutus. V. A. Koskeniemi, Vuosisadan alun ylioppilas. Porvoo-Helsinki (1947), lk. 141.

14) Kirjandus ja teadus [„Virulase“ kaasanne] 1908 nr. 4 (47). — Dr. I. Grünthal juhtis lahkesti autori tähelepanu „Tokerjad hääbuvad“ eeskujule ja saatis „Kadunud kevade“ teksti.

14a) Wilde suhtus kaunis eitavalt Noor-Eestisse vanas easki, s. t. ei olnud jõudnud Noor-Eesti tunnustava hindamiseni ka mitte ajaloolises perspektiivis. Vt. tema intervjuud, ilmud Vaba Maa nr. 293 14. 2. 1930, ära trükitud; E. Vilde, Artikleid ja kirju. Tallinn 1957, lk. 226—228.

15) E. Wilde B. Lindele 4. 2. (21. 11.) 1908, op. cit. nr. 57 lk. 377.

16) Tuletame meele kas või etteheiteid, mis tehti Noor-Eesti kolmandas albumis kogupäälkirja all „Prantsuse buket“ ilmud prantsuse lüürika tõlgetele (Ridala oli esindatud Verlaine'i ja Sully-Prudhomme'i luuletuste tõlgetega) — nii luuletusi kui ka luuletajaid süüdistati amoraalsuses jne. Agaga juba seegi mõjus mõnele kaasaegsele ärritavalt, et esitati „prantsuse buket“ ja mitte enam „nurmeliillede kimbukene“!

17) Ka kirjas Lindele (vt. märkus 15) viitab Wilde oma „Anija meeste“ arvustustega polemiseerides rõhutatult Zolale.

18) E. Wilde B. Lindele 24. (11.) 11. 1908, op. cit. nr. 56 lk. 372.

19) E. Wilde B. Lindele 4. 12. (21. 11.) 1908, op. cit. nr. 57 lk. 374 sq. — Haljangu Lembituga (Ridala pseudonüüm) signeeritud pala „Päeva-raamatu lehed“, mis ilmus Noor-Eesti teises albumis, oli luuletuste kõrval ilmselt tõukejõuks Wilde paroodia kirjutamisel.

20) A. Raud, Tuules ja tormis. Eesti Kirjandus 23 (1929), lk. 433—443.

Tahaksime nimetada, et A. Raud on oma aja

kohta oskusega kokku seatud kirjanduslooliste lugemikkude (algkooli kõrgematele ja selleaegse keskkooli alamate klassidele) autor — üks köide oli muuseas pühendatud eeposele maailmakirjanduse perspektiivis. Neid tarvitati lühemat aega kahekümnendates aastates, jäid aga kõrvale vahepeäl maksvusele pääsnud ühekülge pedagoogilise vaate tõttu, et õpilastele ei pea pakkuma sünteesi, vaid see peab tingimata õpetusest välja kasvama, millega kaasas käis liigne elamuslikkuse toonitamine lugemisraamatutes — ka aastakäikudes, kus noored inimesed kõigepääält teadmisi, faktilist materjali, informatsiooni tahaksid. Kriitilistest sõnavõttudest õpperaamatute ja lugemikkude, kirjanduse ja kirjandusloo õpetamise kohta on põhjust nimetada Joh. Aaviku kirjutusi, näit. ajakirjas „Olion”. — Olgu veel lisatud, et Ridala toimetusel ilmus 1923 kaheosaline „Eesti kirjanduse ajaloo lugemik”, mis oli kaunis lähedane A. Raua lugemiku vastavatele köidetele.

²¹⁾ Alles mõned aastad tagasi sai prof. A. Saareste, kes teatavasti oli kuni lahtilaskmiseni sõja ajal eesti keele korraline professor Tartu ülikoolis, oma raamatu „Kaunis emakeel” I keele pärast ühelt korrektorilt põhjalikult õpetada — küll oma liiga avarate vaadete tõttu praktilises keeletarvitus ja õigekeelsuseküsimumustes. Kuigi selle rünnaku puhul kirjastuste rivaliteet kaasa mängis, on see ometi näide, millele mujalt on raske paralleelisisid leida.

Korrektorite ja muude ümbertegijate tegevus haaras omaaegses Eestis nii kaasaegseid autoreid kui ka uusväljaandeid — tekstikriitilisest vaatekohast on enamus kahe maailmasõja vahel ilmund ilukirjanduslikkudest raamatutest rikutud või mitteusaldatavad tekstid, s. t. enamik neist ei kajasta autori tahet ega püüa seda rekonstrueerida. Teksti usaldatavuse probleem ei ole veel märkimisväärselt tungind eesti kirjandusliku üldsuse teadvusesse, aga kui see kord sünnib, siis on üsna palju

vaeva võimalikult usaldatavate tekstide soetamisega.

²²⁾ K. Ristikivi, Eesti kirjanduse lugu, s. 1. 1954, lk. 62.

²³⁾ Vrd. B. Geiger, *Memorie di un veneziano*. (Firenze 1958.)

²⁴⁾ Korrektuurimärkus. M. Küla-Nurmiku sulest ilmus vahepeäl „Mälestusi Villem Grünthal-Ridalast”, *Keel ja Kirjandus* 4. (1961) nr. 3, lk. 175—178, milles autor jutustab oma kokkupuudetest Grünthaliga. Küla-Nurmik räägib ka Grünthali vangistamisest 1905. a. ja puudutab tema väitekirja valmimisega seotud küsimusi. Juhitakse ka tähelepanu Grünthali suurele keelteoskusele. — Käesoleva kirjutusega ühenduses on olulise tähendusega teated Grünthali kirjanduslikust tegevusest. 1909 Grünthali Muhus tema vanemate juures külastades näeb Küla-Nurmik sääl d'Annunzio „Süütu” „piiblipaksumust käsikirja”. Pikemalt räägitakse lugulaulu „Toomas ja Mai” sünnist. 1920 õpetajate suvekursustel eepilise rahvalaulu „Mehetapja Mai” variante analüüsid tekki Grünthalil idee eepose kirjutamiseks, ja mõtte teostamisega algas ta ka kohe (kirjutamine lõpetatud nähtavasti 1921). Muuseas nimetab kirjutuse autor, et Grünthal rakendas lugulaulu kirjutamisel esialgu vokaalharmoniat, kuid loobus hiljem — ilmselt Küla-Nurmiku viiteid arvestades — sellest eesti keelele täiesti võõrast nähtest. Puudutatakse ka Kalevala tõlke valmimist. Täiesti õieti arvab Küla-Nurmik, et käsikiri „puhkab... Ridala järglaste koduses arhiivis” — avaldamisvõimalusi pole seni leidund. Autor lõpetab oma kirjutuse sooviga, et vähemalt valimik Ridala luulest, eestkätt looduselüürika, peaks jälle kättesaadav olema.

Edasi on põhjust tähelepanu juhtida asjaolule, et V. Luts on 1947 kirjutand Tartus 129-leheküljelise diplomitöö pääkirjaga „Ridala keelelisi seisukohti”. Töö ei ole trükkis ilmund.

INSPIRATSIOON

Päike kuumutab samblasse mustrit,
männiokste geomeetria
salatseb hommikuvaiikuses.
Tundmatu linnu häälightsus
mureneb kaljudel kildudeks.
Traktori mürin
ringleb kaugetes paikades.
Kuivanud kõrte
ja ammuvarisenud raagude ristid
mullasse suruvad
homseks võlumärgid.
Meeltesse löikab helendav viirg:
olen ise,
ja ometi üks kivi ja tuule ja puuga!
Olen see,
kes januneb kinnise suuga!

Kuumavad kiired värskete lehtede vahel,
virvendab pehmelt valgete varjude ahel,
pakatab ainsa liblika puudutus ooteks,
tunnetus ärev vallandub põlevaks looteks:

lõuendil valguse saared
valvavad rahutuid rütme,
joontesse pinguli kaared
sõlmivad salaja kütkeid.
Poolikult tõmmatud sõõris
kelmikas kritseldus piilub.
Nurkade painutus võõrast
kõverjoont tasaseks silub.
Roheka võluvad aarded
liituvad elavaks pinnaks —
tumeda punase haardes
murduvad kildude linnaks.
Kollase kärsitud tujud
kiiguvad hallidel soontel,
valmivad ruttavad kujud
sinise helkivail joontel.

KASIMATA MÕTTEID

Seesam ava end — ma tahan välja!

Nullide reast sepitsetakse kergesti ahel.

Olid ajad, mil orjapidamise kohta kehtisid seadused.

Kes kirjutada ei oska dikteerivad.

Kui hirm kukub näost ära muutub see verejanuliseks.

Kui röögitakse: „Elagu areng!”, küsi alati: „Kelle areng?”

Valged laigud on maakaartidelt kadunud. Nad on ümberasustatud ajalooõpikuisse.

Vahetevahel pead vaikima, et ennast kuuldavaks teha.

Ära hüppa nahast välja, kui sul selgroogu pole.

Vaikse ilmaga on isegi tuulelipul kirikutornis iseloomu.

Ex oriente lux, ex occidente luxus!

Teda oli kellegi teise pähe mättasse löödud, aga laip anti välja seaduslikele pärijaile.

Tean, kust tuleb legend juutide rikkusest: nad maksavad alati korralikult.

Tuleriidad ei valgusta pimedust.

KAKS SATIIRI

ARUANNE

Vaat', kuna meie kolkas siin haridusvalgusest puudu on, siis on kõik kohad veel ebausku täis. Just praegalt on nii, et õieti peaks pakitseva vajaduse pärast õuele rututama, aga seal tiirutavad terved parved pika-kõrvalisi nahkhiiri ringi just nagu puulehed oktoobris; tiibadega peksavad nad vastu aknaruute ja mul on hirm et mõni neist, Jumal hoidku, mulle juustesse ehk satuks. Nõnda istun ma siin ja ei saa välja, olgugi et hädasti vaja oleks, ja kirjutan Teile, seltsimehed, oma aruannet.

Mis viljanormidesse puutub: sest ajast saadik kui kurat veskisse ilmus ja mütsiga tervitas on kõik normid alla läinud. See oli värviline müts: punane, valge ja sinine, prantsuskeelse pealkirjaga „Tour de la Paix”. Sest ajast saadik käivad talupojad kaarega ümber veski; veskijuhataja ja ta naine jõid end kurvastusest täis nagu tarakanid ja juba näis nagu jääks kõik vana viisi, aga siis kalas mölder oma naise vodkaga üle ja pani tule otsa. Ise aeles ta siis igalpool ringi ja jõudis lõpuks rahvaülikooli, kus ta nüüd marksismi õpib, sest tal on, nagu ta ütleb, kõrini irratsionaalsusest ja ta tahaks sellele midagi vastu panna.

Möldrinaine põles aga ära ja meil on nüüd veel üks luupainaja juures.

Te peate nimelt teadma, et meie kandis öösiti eriskummalisel kombel järjest puhub ja puhub, — süda tõmbab sellest kohe kokku. Mõned arvavad, et see olevat vaese Karaszi hing, kes sel moel kulakute üle kaebab, aga teised ütlevad, et see olevat kulak Krszywdón, kes veel peale oma surma sundnormide üle kaebab. Täitsa loomulik klassivõitlus niisiis! Nagu meelega seisab just minu onn täitsa üksinda metsa juures. Öö on pime, mets on pime ja mu mõtted on nagu varesed. Hiljuti istus mu naaber Jusienaga puukännul metsa ääres ja luges raamatut „Tehnika horisondid”, siis kargas talle äkki midagi ristluude vahele, nii et ta kolm päeva seista ega kõndida ei saanud.

Andke meile nõu, seltsimehed! Me oleme siin täitsa ihuüksikeset maad ja ümberringi ainult verstepostid ja hauakünkad.

Üks metsnik rääkis mulle, et täiskuu ajal metsateedel ja raiesmikel ilma keredeta pead ringi hullavad, üksteist taga ajavad, endile vastu külma otsaesist koputavad ja uluvad nagu nad kuskile ära tahaks. Niipea kui koidab on nad läinud. Siis kohisevad ainult kuused, aga täitsa tasa, sest ka nendel on hirm. Oh sa jumaluke küll! Ei miski asja pärast maailmas ei läheks nüüd välja, üksta-puha kui suur häda ka oleks.

Ja nii on kõigega. Te ütlete meile: Euroopa. Aga kui me siin piima hapnemiseks kõrvale paneme ronivad järsku küüarakad kääbused kohale ja kusevad meil piimanõudesse.

Ükskord ärkab vana Glusiowa üles higist täitsa läbimärjana. Ta vaatab, ja näe, seal istubki sulgvoodil toosama pisike krediit, mis enne valimisi (ühe) silla ehituseks määrati ja mis kohe pärast seda ilma viimse salvimiseta meilt lahkus. Seal ta istub, on üleni roheline, naerab ja kägistab eite. Vanamoor röögib. Aga keegi ei lahku oma majast. Sest kust peaks alati teadma, kes just kisab ja missuguse hoiaku tõttu ta seda teeb?

Ja selle koha peal, kus sild oleks pidanud olema, uppus üks kunstnik, just kuna too sild puudus. Ta oli ainult kaks aastat vana, aga geenius, ja kui ta vanaks oleks saanud, ta oleks kõike taibanud ja kirjeldanud. Aga nüüd lendab ta ainult niisama öösi ringi ja särab nagu jaaniussike.

On täitsa selge, et kõik need sündmused jäljed meie mentaliteeti jätavad. Inimesed usuvad tonte ja nõiatükke. Alles eile leiti Moczazsi küüni taga üks luukere. Pastor väidab, et see olevat poliitiline luukere. Inimesed usuvad uppunute vaime, luupainajaid, isegi nõidu. Tõepoolest elab siin üks vanamoor, kes lehmadel piima ära võtab ja juuksekahe patsideks punub. Aga me katsume teda partei jaoks võita, et nõnda pro-

gressi vaenlastelt üks argument käest ära võtta.

Oh Jumal, kuidas nad oma tiibadega lehitavad, kuidas nad lendavad ja „pi, pi” ja ikka jälle „pi, pi” vilistavad. Jah, siin ei ole nagu suurtes majades, kus kõik kindlalt katuse all on ja kus ei pruugi metsa alla minna, et oma loomulikke tarbeid öiendada.

Aga kõik see ei olegi veel see kõige hullem. Kõige koledam on, et just nüüd, kui ma neid ridu siin kirjutan, on uks lahti läinud ja lävele on ilmunud üks seakärs, mis mulle kummaliselt kogu aeg otsa vahib...

Kas ma kohe ei öelnud, et meie pool on mitmed asjad hoopis teisiti?

TRUMMILÖÖJA SEIKLUS

Ma armastasin oma trummi. Ta rippus mul laia, kuklas kokkusõlmitud paela otsas. See oli suur trumm. Tammepuust pulkadega tagusin ta valkjaskollast nahka. Pulgad hakkasid pikapeale veidi läikima mu näppudest, see tõendas mu usinust ja töötahet. Teed, mida pidi ma trummiga marssisin, olid valged tolmust ja mustad sõnnikust ja mõlemal pool oli maailm, roheline, kollane, pruun või valge, olenevalt aastaajast. Üle kõige põrises aga vihasele mu trummi hääle, sest et mu käed ei kuulunud mulle, vaid talle, ja kui trumm vaikis ei tunnud ma end hästi. Ustavalt lõin ma ühel õhtul trummi, kui kindral minu juurde sammus. Ta univorm polnud täiesti korras, mundrikuue kaelus oli lahti ja tal olid aluspüksid jalas. Ta tervitas mind, kõhatas hääle puhtaks, kiitis riiki ja valitsust, ning ütles lõpuks nagu muuhulgas:

„Ja teie muudkui lööte trummi?”

„Just nii!” hüüdsin ma ja lõin kahekordistunud jõuga trumminahale. „Isamaa auks!”

„Õige, õige!” nõustus ta kuidagi nukralt. „Ja teie lööte veel kaua?”

„Niikaua kui jätkub jõudu, seltsimees kindral,” vastasin ma rõõmsalt.

„Vaata see on alles mees!” kiitis mind kindral ja kratsis kukalt. „Ja teil jätkub veel kauaks jõudu?”

„Kuni lõpuni”, hüüdsin ma uhkelt.

„Nonoh”, imestas kindral, vaikis silmapilgu järelemõtlikult ja alustas siis juttu teisest asjast:

„On juba hilja.”

„Vaenlasele on hilja, kuid meile ei iialgi”, kisasin ma, „sest meie päralt on tulevik.”

„Väga õige”, nõustus kindral kergelt häiritult. „Ma mõtlesin ka ainult, et õhtu on juba hiline.”

„Võitluse tund on saabunud. Üles! Lärmaku kahurid, löögu tormikellad kallaletungiks”, röökis ma õige trummilööja õilsas ekstaasis.

„Ainult kelli mitte”, hõikas kindral ruttu. „See tähendab, mul ei ole midagi kellade vastu, aegajalt.”

„Õige, kodanik kindral!” Tulihingeliselt haarasin ma mõttest kinni. „Milleks on meil vaja kelli, kui meil trummid juba olemas. Olgu kellad vait, kui minu trummipõristus kostab.” Ning selle kinnituseks tagusin ma trummi nagu algaks tormijooks.

„Ja mitte kunagi vastupidi, eks ole?” küsis kindral ebakindla häälega ja poetas vargsi käe suu ette.

„Ei iialgi!” kisasin ma läbilõikavalt. „Kindral, alatasa kõlab meie trumm. Te võite oma trummilööjat usaldada.” Vaimustuse hoog haaras mind.

„Meie armee võib teie üle uhke olla”, ütles kindral hapukalt. Tal oli külm, sest ööudu tõusis üle laagri. Ainult kindrali telgi tipp ulatas üle halli hägu. „Nii see on, ta võib uhke olla. Meie ei tagane ja kui me marssima peaks, kasvõi iga päev ja öö marsisima, täpselt nii, kallis mees. Ja iga meie samm... jah, iga samm...” „... Iga samm on võidu lakkamatu trummipõrin”, purskasid sõnad must välja ja ma lõin pulkadega trummile.

„Hm, jah, õige küll”, kobistas kindral ja läks oma telgi poole. Kuid üksiolek aiva tugevdas mu ohvrimeelsust ja mu vastutustunnet trummilööjana. Kindral, sa läksid minema, mõtlesin ma, aga sa tead, et su truu trummilööja valvab. Kortsus laubaga juurdled sa keskendatult strateegiliste probleemide kallal, torkad kaardile lipukesti meie ühise võidu teetähisteks. Sina ja mina, kahekesi vallutame tuleviku, valgema homse, mida ma sinu nimel trummipõrina kaudu kuulutan. Mind haaras säherdune õrnus kindrali vastu, säherdune tahe ennast täielikult A s j a l e pühendada, et ma, kui üldse võimalik, veel kiiremini ja tugevamalt trum-

minahka tagusin. Juba oli öö kaugele jõudnud, ning ikka pühendusin ma, sisemuses *Idee*st hõõgudes, täie nooruse innuga oma ülesandele. Aegajalt, kui ma pulke trummilt tõstsingi, kuulsin ma kindrali telgi poolt vedrumadratsi nagisemist nagu vähkreks seal keegi, kes ei saa uinuda. Kesköö aegu paistis üks ähmane valge kogu telgi ees. Kindral oli öösärki riietatud. Ta hääli oli summutatud.

„Noh, öelge ometi kui kaua te veel trummi lüüa tahate?“, pöördus ta minu poole. Ma olin täitsa liigutatud selle üle, et ta minu juurde pimedusse oli tulnud. Tõeline soldatite isa!

„Just nii, kindral! Külm ega uni ei suuda mind endale allutada. Ma olen valmis trummi lööma nii kaua, kui ma elan, nõnda, kuidas mu kohustus ja trummilööja au mul käsevad. Jumala nimel, see on tõsi!“

Kui ma nõnda rääkisin ei tahtnud ma sugugi kindralile meeldida, oma teenistusvalmidust näidata. Sellel ei olnud midagi õõnsa hooplemise ega aumärkide ja ordenite nooli-

misega tegemist. Mul ei tulnud seda ettegi, et mind võidaks nõnda mõista. Alati olin ma otsekohene, sirgejooneline ja, kurat võtku!, hea trummilööja.

Kindral kiristas hambaid. Ma mõtlesin et ta seda külma pärast tegi. Siis ütles ta mornilt: „Hästi, väga hästi!“ ja läks.

Varsti peale seda mind vahistati. Vahipatrull, kes käsku täitis, piiras mind vaikselt ümber, võttis mul trummi kaelast, kiskus mul pulgad tundetuks tardunud kätest. Äkitselt valitses vaikus orus. Ma ei leidnud ühist keelt seltsimeestega, kes mind täakide vahel laagrist välja viisid. Seadus oli sellele vastu. Aga üks neist andis mulle mõista, et mind olevat kindrali käsul vahistatud, mind süüdistatavat äraandmises. Äraandmises!

Samal ajal hakkas koitma. Juba ilmusid esimesed roosad pilved taevaotusele. Neid tervitas ainult tugev ja terve norskamine, mida selgelt kuulsin, kui me kindrali telgi eest möödusime.

Tõlkind *Ivo Iliste*

J ä r e l m ä r k u s

Pärast 1956. aasta sündmusi on olnud põhjust suurema hoolsusega kui varem jälgida Ida-Euroopa vaimuelu. Teatavasti on suurimat rahvusvahelist tähelepanu pälvinud Poolas Gomulka praeguse režiimi esimeste aastate jooksul vändatud filmid, kuid ka poola algupärase kirjandusega tutvumiseks on praegu avaramaid võimalusi tõlgete näol kui varem. Kindlasti suurima panuse on annud Lääne-Saksamaa kirjutused; välja on antud üks luulevalimik ja proosavalimik, ning selle kõrval ka üksikuid teoseid autoreilt nagu Kasimierz Brandys, Andrzej Braun, Marek Hlasko, Jaroslaw Iwaskiewicz, Stanislaw Jerzy Lec, Slawomir Mrozek jt. Inglismaal ja Rootsis on sellele lisaks teoseid ka Jerzy Andrzejewskilt ja Leopold Tyrmandilt. Lääne-Saksamaal on ilmselt võimalik teatud ostjaskonnaga arvestada ja seal leidub ka osavaid tõlkijaid. On juletud isegi välja anda valimik filosoofiadotsendi Leszek Kolakowski revisionistlikke esseid.

Poola kirjanduse kõrval on vähemal määral tõlgitud ka ungari autorite loomingut. Tibor Déry ja Tibor Méray (viimane neist põgenes 1956

Läände) kuuluvad tõlgitud autorite hulka, samuti Lászlo Németh; teised maitseproovid paistavad enamuses rohkem juhuslikud olevat ja ei kannata võrdlust poola tõlgetega.

Tshehhoslovakkia ja Balkani maade kirjandust on äärmiselt vähe tõlgitud, kuid pole võimalik otsustada missuguses ulatuses olukorda oleks vaja parandada. (Rumeenlastel on eksiilise terve rida kirjanikke, kes oma teoseid prantsuse keeles kirjutavad, neist on draamakirjanik Ionesco ja 1960 Läände põgenend romaanimeister Petru Dumitriu tuntumaid. Jugoslaavia kirjandus omakorda on jälle suhteliselt rohkem tuntud, eeskätt Ivo Andrić'i loomingu näol.)

Stanislaw Jerzy Lec on sündinud 1909. 2. mailmasõjas oli ta ohvitser vastupanuliikumises ja KZ-vang. Esimestel aastatel pärast sõda oli ta välisministeeriumi teenistuses kultuuratasheena. Raamatusse kogutud „kasimata mõtted“ on lühidad, lakoonilised aforismid, piitsutades enamasti tegelikkust, iroonia nõelaotsaga propaganda õhupalle ja konventsioone purustades. Lec'i mõttetead on vahest suuremal määral sobitatud ainult ühele kindlale miljöole, kitsama haardega, kui teiste

aforistide looming, nad on keskendatud variatsioonid kindla ja äramääratud teema ümber. Suuremaks abstraherimiseks ei anna tegelikkus mahti, ründamistemperatuur ei tohi langeda ja Lec keerab oma kogemust Ida-Euroopa olukorrast klaaskerana käes, avastades järjest uusi fasette, mille läbi oma mõttel lasta valitsevat korda sähvata. Kibestund pessimismi ja äratundmise keskel on ka rohkem mängleva varjundiga mõteteri ja teadmist, et „kell lööb — kõiki”.

Slawomir Mrozek on nooremast generatsioonist, veidi üle 30-e. Ta satiiridel on teatav hingesugulus Henri Michaux' musta huumoriga, kuigi Michaux' intellekt on hoopis mitmetahulisem ja ta puändid salakavalamad. Michaux loob võrdpilte oma kodusele (väike)kõnalikule maailmas, Mrozek irvitab totalitaarse ühiskonna absurduste üle. Mrozeki satiirid „Lumememm”, „Protsess”, „Kangelaste austamine”, „Peer Gynt” jt. on veeltgi varjamatul kujul kui Lec'i aforismid rünnakud poliitilise olukorra pihta, kusjuures aga Mrozek mitmel pinnal ja mitmest suunast kallale tungib. Ta pritsib oma märki nii parteifunktsionääri arvel, kes kaelkirjaku kirjeldust Engelsi teosest „Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie” otsib, kui „viimase husaari” arvel, kes väriseva käega metsa all lumme kirjutab: „Küll kindral Franco teile alles veel näitab!”

Lihvitud dialoog satiiris „Siesta” ja pikem „Ümberpiiratud linna kroonika” näitavad, et Mrozeki võimed rohkemaks piisavad kui lõõva ja vaimuka puändi esitamiseks 2—3-leheküljelistes satiirides. Rootsi ringhäälingus on viimasel ajal kaks Mrozeki satiirilist kuuldemängu ette kantud: „Politsei” ja „Samas paadis”.

Teistest aktuaalsetest poola dramaatikuteist olgu mainit Roman Brandstaetteri draama „Att tiga” (Milczenie) suur edu Rootsis 1959/60 nii teatreis kui raadios.

Kirjanduslik tsensuur Poolas ei ole loomulikult kadunud. On teada, et mõnede Hlasko ja Tyrmandi teoste ilmumine ka kõige liberaalsemal perioodil ära keelati. Ja vitaalne kaos, pulbitsev otsimistung peale „poola oktoobrit” pole sama intensiivselt jätkuda tohtind. Kuid kirjandusliku auhinna jagamine taolisele teosele nagu Mrozeki

satiirikogu „Elevant” on tõendiks, et loominguvabadus poola kultuurielus on siiski võrratult suurem kui mujal Ida-Euroopas.

Stanislaw Jerzy Lec: *Unfrisierte Gedanken*. Saksa keelde tõlkind Karl Dedecius) Carl Hanser Verlag. München.

Slawomir Mrozek: *Der Elefant*. (Saksa keelde tõlkind Ludwig Zimmerer) Karl H. Henssel Verlag. Berlin.

*

Rootsikeelseis tõlkeis on eelpoolmainitud autoreist viimasel ajal ilmunud:

Marek Hlasko: *S n a r a n* och andra noveller. (Tõlkind Mira Teeman ja Bengt Halden) Bonniers 1959.

Leopold Tyrmand: *Zly. Den onde mannen*. Forum 1959.

Jerzy Andrzejewski: *Aska och diamanter*. (Tõlkind Björn Lovén) Bonniers 1960.

Tibor Méray: *Förrädaren*. Gothia 1959.

Det nakna ansiktet (10 poola tänapäeva lüürikut, FiB 1961.

Tibor Déry: *Niki. Historien om en hund*. (Tõlkind V. Langlet) Bonniers 1960.

Ivo Andric: *Defördömdas stad*. (Tõlkind Sven Stolpe) Universitas 1959.

Ivo Andric: *Bronöver Drina* (Tõlkind Gun Bergman) Bonniers 1960.

Eugène Ionesco: *Tre pjäser* (Prantsuskeelsete originaalide *La cantatrice chauve*, *Les Chaises*, *Amédée*, Gallimard 1954 järgi tõlkind Ebbe Linde) Bonniers 1961.

Ja sama autori *Noshörningen* (Le Rhinocéros) Bonniers 1961.

Petru Dumitriu: *Familjejuveler*. Forum 1961.

*

Lec'i saksa kirjastaja Carl Hanseri väljaandeist olgu veel märgit mitme autori tõlgit antoloogia ungari revolutsioonilulest *Im Fröhrot* (1957) ja Karl Dedeciuse valit ja tõlgit kogu uusimat poola luulet *Lektion der Stille* (1959).

Ivo Illiste

Armastajad

1

Mu arm on
kui sisalik kivil:
täis tuiskevat elu,
kuid vaga.
Ei kärsitust
ole mu tundeil,
ei aja mind
igatsus taga.
Kui kustub
Su kirgede päike,
kas arvad, et
heidan siis meelt?
End loojangul peidab
ju sisalik väike,
nii lähen ka mina
Su teelt.

Karin Saarsen
Foto: P. Kokla

2

Tema:

— Meil kirest silme ees kõik tumeneb...
Ja sinu juuste vasevärvi pärjast
suu kaardub soojast suudluskaste märjast.
Siis virsikrinda hetkeks hardudes
ma hellitella kuumis sõrmis julgen...
Kui laine üle pea lööb iha — sinusse end sulgen!

Mina:

— Me sajas suudlus killuks puruneb
ja haarab vaid see tähtedesse sööst.
Jääb raskelt meelde uneahtrast armuööst
suur rahulduste ilutuli uhkelt kumav!

— — —

Ma vihkan koitu, mis kui õrnusjanus neitsi
toob uuditseva kiire — me nii põlevasse päitsi.

Sinu suuris sametsilmis
 imerasket kirge,
 kui mul naerdes vastu tõttad
 ärev, suudlusvirge.
 Vargsi langob loore, ürpe
 nagu roosilehti —
 õige õnne armuviivud
 kaua milks ei kehti?

HENNO JÄNES

JOHANNES AAVIK KUI EESTI KEELE ARENDAJA, ERITI KUI KUNSTLIKE SÕNADE LOOJA

Tema 80-nda sünnipäeva puhul

(Vt. algus Mana 1:1961)

Kõigepealt vajasis uusi sõnu need mõisted, millel eesti keeles vasted puudusid ja mida seepärast mitme sõna abil kohmakalt või ebatäpselt ümber üteldi või millele väljendamiseks tarvitati mõnd teist sõna, mil aga oli mingi muu või üldisem tähendus, kuna aga paljudes teistes keeltes olid nende mõistete jaoks omaette kindlad sõnad, näit. sa. *Überzeugung* (ingl. ja prants. conviction), *Entrüstung* (indignatsioon), *streng* (ingl. severe), *Lücke* (prants. lacune).

Teiseks oli tarvis luua uusi sõnu mõistetele, millele väljendamiseks eesti keeles olid või on kahest või kolmest sõnast koosnevad liitsõnad ja mis tundusid ilmetuina, naiivseina, pikkadena. Ka tekitavad sellised liitsõnad samade tüvisõnade korduvat esinemist, mis ei ole stiililiselt hea. Omaette tüvisõnu tuleb pidada paremaks, suursugusemaks, peenemaks, eriti stiili seisukohalt.

Sellised liitsõnad olid näit.: *sõjariist*, *kodujänes*, *surnukeha*, *kuritöö*, *otsekohene* (vrd. ingl. sincere), *hukka mõistma* (vrd. ingl. to condemn), *kätte maksuma* (vrd. sa. sich rächen, ingl. to revenge), *beaks kiitma*

(ingl. to approve, *külla kutsuma* (vrd. sa. einladen, to invite), *meelde tulema*, *tagasi tulema* (vrd. prants. revenir, retourner), *unenägu* (vrd. sa. Traum), *tõsiasi* (vrd. fakt).

Muidugi ei ole mõeldud, et vanu liitsõnu ei pea üldse enam tarvitama, vaid need pidid jääma sünonüümideks, mis keelt mitmekesistavad.

Lõpuks vajasis eestikõlalisi vasteid ka teatavad mõisted, mida seni oli väljendatud rahvusvaheliste võõrsõnadega, sest võõrsõnad, eriti need, mis ei ole tehniliste esemete ja mõistete jaoks, vaid üldmõistelised, tunduvad võõrkehadena keeles, seda enam et eesti foneetika erineb indoeuroopa keelte omast, kust need võõrsõnad pärinevad. Sellised võõrsõnad on näiteks *konstateerima*, *publitseerima*, *deklareerima*, *inspireerima*, *konventsionaalne*, *diskreetne*, *šanss* jne.

Joh. Aavik tahab veel paljudele võõrkeelte sõnadele ja mitmeile rahvusvaheliste võõrsõnadele leida kunstliku loomise teel eestikõlalised vasted. Niisugused sõnad, mis neid vasteid vajavad, on näit. järgmised:

Sa. *bestreiten* (ro. bestrida, ing. to con-

ceive, *deklareerima*, pr. *devoument*, *defineerima* („määrittlema” ei ole A. arvates hea), ingl. *to distinguish* (sa. unterscheiden), *ekstaas*, sa. *wohnen* („elunema” ei ole hea), *diskreetne*, *indiskreetne*, *informeerima*, *instrueerima*, sa. *betasten* („kompama” ei ole hea), *konsulteerima*, so. *noudattaa*, *profaneerima*, sa. *mitteilen* (ingl. to communicate), sa. *Vorsehung* (ingl. providence) ja veel mitmed teised.

Uus sõna peab esiteks tunduma eestikõlalisenä, s. o. olema eesti foneetika raamides, seega mitte sisaldama võõrhäälikuid, eesti keelele võõraid häälikuühtumeid ja võõrapärast rõhku. Ka peab uus sõna eesti keeles juba leiduvate sõnade taustal tunduma sobivana vastavale mõistele. Viimane on muidugi ebamäärane nõue ja jätab teatava laia

Johannes Aavik

valikuvälja, sest siin mängib ka harjumus olulist osa: me oleme harjunud olevate sõnadega ühendama teatavaid mõisteid. Ometi on märgatav teatav vastavus mõistete ja neid väljendavate sõnade kõlalise jume vahel. Osa sõnu on muidugi n. ü. neutraalsemad, s. o.

võiksid olla juhtunud ka teissuguste mõistete kandjaks.

Kolmandaks ei tohi sõna ühte langeda ühegi keeles juba oleva sõnaga.

Joh. Aaviku sõnad näivad üldiselt neid tingimusi täitvat. Seda tõendab muu seas see, et suur hulk neist on vastuvõttu ja tarvitamist leidnud ning tunduvad nüüd eesti keeles täiesti kodustena, nagu oleksid nad ürgsed ja põlised eesti sõnad. Seda on peamiselt teinud just nende sõna eestikõlalisisus ja teiseks see, et nad tundusid kõlaliseselt sobivana vastavale mõistele. Paljud nooremad ei aimagi, et need on vaid natuke vanemad neist enestest, s. o. viimase 30 aasta kestel loodud.

Kui heidame põgusa pilgu Aaviku keelesepikotta jälgimaks, kuidas on valminud need sajad uued sõnad, mida Aavik kunstlikult on loonud, siis näeme, et ta on kasutanud sõnade loomisel mitmesuguseid võtteid:

a) Tunduv osa sõnadest on moodustatud n. ü. iseseisvalt, ilma mingile eeskujule võõrkeeltes nõjatumata:

eenma (*eenen*) — sisse tulema, sisse minema *laupima* (*laubin*) — sõna kuulma *leipima* (*leibin*) — (silmi) maha lööma *losv* (*losva*) — jõesäng *luupuma* (*luupub*) — kuhugi poole pööratud olema (näit. aknad), ro. vetta *luuvik* (*luuviku*) — lage koht metsas, sa. *Lichtung malbe* — tagasihoidlik, vähenõudlik, ingl. modest *meep* (*meeba*) — šanss, võimalus, õnnejuhus *muupel* (*muupli*) — suur kirjatäht, majuskel *naasma* (*naasen*) — tagasi tulema, tagasi minema *nantma* (*nandan*) — okupeerima *naum* (*nauma*) — puuvili, frukt *nii-mama* — leidma puudu olevat, sa. vermisen *nördima* (*nördin*) — pahaseks saama, pahane olema, indigneeruma *pamitama* — „teise ilma” saatma, „likvideerima” *peemama* — edasi jätkama, ing. to continue *ralkuma* (*ralkub*) — hukka minema (laeva kohta), laevaõnnetust kannatama *raul* (*raul*) — lõug, lõualuu *rimp* (*rimba*) — eesriie *rääderdama* — toorelt ümber käima, piinama, maltreeterima, sa. misshandeln *teimima* — hoolikalt läbi vaatama, ingl. to examine *ultma* (*uldan*) — kuuldavale tooma (häälightsust, sõnu), pr. pousser *velp* (*velba*)

— žest, käeliigutus *vöger* (*vōgra*, *vōkra*) — kogemata kirjutusviga, „lapsus calami”

b) Mõnikord näib uus sõna loodud olevat teiste keelte mõjul, kusjuures looja on olnud sellest teadlik või osalt ka mitteteadlik. Uue kunstsõna ja eeskuju-sõna vahel võib seejuures eksisteerida suurem või väiksem sarnasus.

Suuremat sarnasust võime nentida järgmistele sõnade puhul:

evima — ingl. to have *hüüm* (*hüümu*) — näovärv, ro. hy *jallis* (*jalli*) — armukade, pr. jaloux *kaulis* (*kauli*) — juusteta, paljas, lad. calvus *laip* (*laiba*) — sa. Leiche *laup* (*lauba*) — ve. lob *luutma* (*luudan*) — välja sulgema, ingl. exclude *läimima* — hooletusse jätma, so. laimin lyödä *lünk* (*lünge*) — sa. Lücke *niv* (*nisva*) — pahe, patt, pr. vice *olbama* (*olvata*) — vaatlema, tähele panema, pr. observer *peirima* — läbi elama, kogema, (läbi) tundma, kr. empeiros *range* — sa. streng, ro. sträng *reelma* — maalt välja saatma, maapakku saatma, lad. relegare *reetma* (*reedan*) — sa. verraten *reltima* — ära jutustama, teatama, aru andma — pr. relater *roim* (*roima*) — ingl. crime *rümu* — kuulujutt, pr. rumeur *seerma* (*seeran*) — välja kannatama, so. sietää *siiras* (*siira*) — otsekohene, puhtasüdameline, lad. since rus *sirnama* (*sirnata*) — (tähelepanelikult) vaatlema; kaalutlema; millekski pidama, pr. considérer *sulnis* (*sulni*) — tundemagus, magus-arma, so. suloinen *volbe* (III välde) — ihar-magus, magus-mõnus, pr. volupteux

Väiksemat sarnasust osutavad alljärgnevad sõnad:

embama (*emmata*) — pr. embracer *jaunis* (*jauni*) — suursugune, so. jalo *juuvima* — heaks kiitma, pr. approuver *kemm* (*kemmi*) — mungakamber, tsell, lad. cella *kõul* (*kõula*) — munakivi, pr. caillou *meede* (*meetme*) — vastuabinõu, pr. mesure, ingl. measure *mõrv* (*mõrva*) — sa. Mord *neiris* (*neiri*) — osav, teravmeelselt leidlik, so. nero *nelge* — mitterange, pehme, heatahtlik, pr. indulgent *nentima* — konstateerima, sa. nennen *reesma* (*reesen*) — küllalt olema, küllaldane olema, so. riitää *riin* (*riina*) — regioon, piirkond *taunima* — laitma, hukka mõistma, pr. con-

damner, so. tuomita *time* (*timeda*) — ähvardavalt lähedal olev, varstine, pr. imminent *vaut* (*vanda*) — majaperemees, küllaliste vastuvõtja, sa. Wirt *veenma* (*veenan*) — lad. convincere *vüün* (*vüünu*) — ööpäev, ro. dygn

c) Mõned kunstsõnad on Aavik loonud liitmise ja kombineerimise teel, ka kokkuseurumise teel lühemaks, kusjuures ta on lähitud kahest või enamast sõnast. Näiteid:

aabe (*aape*) — a b c *etma* (*eedan*) — ettepanekut tegema *ertma* (*erdan*) — ära tundma *jäälima* — järele andma *kaatma* — korda saatma *kaavitama* — kaasa avitama *luger* (*lugre*) — luukere lünn (*lürna*) — surilina *malnis* (*malni*) — juuresolev, „man-olev” *meenuma* — meelde tulema *nima* — niisama *selmet* — selle asemel et *süüme* — südametunnistus *terk* (*terga*) — terav ots, sa. Spitze *tääsma* (*tääsen*) — teada saama *võstma* (*võstan*) — vastu võtma *välmima* — välja mõtlema *übrutama* — üle riputama, sa. überschütten *ündma* (*ünneb*) — õnnestuma, korda minema

Selle menetluse kaitseks võib esile tuua seda, et sellist kokkusulamist on toimunud paljudes teistes keeltes, seda on ette tulnud ka meie oma keeles varem, näit. pr. *avec* ← lad. apud hoc, pr. *alors* ← lad. ad horas, sa. *heute* ← hiu tagu, eesti *tänavu* ← tänavoonna, *aasta* ← ajast aega, Saaremaa murdes *masu* 'vist, arvatavasti' ← ma usun.

d) Lõpuks on mitmed kunstlikult moodustatud sõnadest saadud mõnest olemasolevast sõnast mingisuguse ebamäärase ja meelevaldse tuletamise teel: *alnama* ← sõnast *all*, *ese* ← tüvest *esi*, *muide* ← sõnast *muidu* ja soome sõnast *muuten*.

Aaviku arvates on sõnade loomine kunstlikul teel üldiselt üsna raske ülesanne. Ainult erandjuhtumisel esineb otsitav sõna korruga, järsku, nagu mingi inspiratsiooni tõttu selle püüdjale, ja tundub kohe täiesti sobivana. Nõnda saadud uued tüvisõnad on näit.:

eenma, *eepima*, *ese*, *hõirima*, *jaunis*, *juuvima*, *jäälima*, *kaatma*, *kemm*, *laup*, *laupima*, *leipima*, *liibuma*, *loipuma*, *luger*, *luutma*, *lünk*, *meep*, *muupel*, *naasma*, *naum*, *nentima*, *nima*, *noobuma*, *nõme*, *nõnge*, *nõrdima*, *olbama*, *pamitama*, *pärdama*, *põrpima*, *range*, *reetma*, *ritke*, *rümu*, *seerma*, *selmet*, *taunima*,

ultima (uldan) väisama, välmima, vüüpima, übrutama.

Üldse on selliseid ligi 35 kõigist seni Aaviku poolt loodud üle 300-st sõnast, seega umbes 10%.

Teised kõik on autor pidanud mitmekordse proovimisega looma, otsides, kobades tundide kaupa, moodustades katseks kõiksuguseid häälikulisi kombinatsioone, jätkates seda toimingut mõne päeva pärast jälle, ja nõnda teatavate vaheaegadega nädalate, kuude ja aastate kestel, sest ükski prooviks moodustatud sõna ei tundunud hästi sobivat mõistele, millele seda mõeldi. Viimaks ometi juhtus moodustatuks selline kombinatsioon, mis tundus sobivana.

Niisuguse pika otsimise järele saadud sõnad on näit. järgmised:

ertma (erdan), hüüm (-u), kolp, kutv, laiþ, nantma, nelge, niimama, ombama, parbu, peirima, relv, reltima, roim, rävama, rööþ, siiras, sirnama, sulnis, süüme, sõun, taav, teevima, töivima, time, tõik, veenma, volbe, võger, ündma, üstma.

Aavik nendib, et mõned loodud sõnadest tunduvad kohe täiesti sobivaina, nii et paremaid ei soovigi enam, niivõrd meenutavad nad nagu juba oma kõlalise jumega vastavaid mõisteid. Teised taas on alguses natuke nagu kaheldavad. Aga mitmete sõnadega tuleb kõigil enne natuke harjuda, siis kaob võõristavus ja sõna hakkab tunduma üsna sobivana. Ka autor ise on pidanud mõne sõnaga esiti harjuma. Nii mõnigi sõna, mis talle esialgu on tundunud küsitavana, on saanud sageda nägemise ja selle üle mõtlemise mõjul omaseks. Ka keeles juba ammu olevate sõnade hulgas on küllaltki selliseid, mis meile tundusid ebasobivaina, võõristavaina, koguni ebaseadlikuna, kui keegi neid meile esmakordselt kui uusi sõnu esitaks, näit. sõnad *sõber, tõde, nägu*.

Kõige rohkem uusi tüvisõnu esines muidugi Aaviku tõlkeis (Paul Bourget' romaanid, Edgar Allan Poe novellid ja ta tõlgitud või tõlkida lastud fantastiliste novellide seeria „Hirmu ja õuduse jutud”). Mitmed uued tüvisõnad on Aavik loonud just oma tõlgete jaoks ja neist tõuget saades, selleks et täpselt edasi anda originaalide peenusi. Nende sõnade seletuseks on tõlgete lõppu lisatud sellekohased sõnastikud.

Kunstlikult moodustatud uute sõnade valdava osa autoriks on olnud Johannes Aavik. Ainult üksikud neist on loodud teiste poolt. Uusi sõnu on loonud veel A. Annist (*ulm* 'unenägu' ja *õilis* 'suursugune'), M. Lubi (*küülik* 'kodujänes', *süre* 'kibehapu [halvaks läinud piima kohta]', *rümp* 'kere, ilma käte ja jalgadeta', *ööþ* 'ööpäev') ja J. Sini-sof (*rüüv* 'tuleriit'). Sõna *kabur* autor on teadmata.

Uute sõnade vastuvõetavus on olenenud mitmest asjaolust.

Kõigepealt on see olenenud vajadusest, mida tunti vastava sõna järele. Mida suurem vajadus uue sõna järele keeles valitseb, seda suuremad eeldused on vastaval sõnal läbiminekuks. Teiseks on mõjutanud uue sõna tarvitusele võtmist sõna sobivus, nii individuaalne kui see ongi eri indiviidide seisukohalt. Ja kolmandaks on mõjunud kaasa ka üldine ühiskonna hoiak, eriti aga keeleteaduslike asutuste, kirjanike, ajakirjanike ja üldse tooniandvate isikute ja ringkondade suhtumise uusisse keelendisse. Aastail 1912—1925 oli see hoiak keeleuendusele väga soodus. See ajastu oli vastuvõtlik reformideks poliitilisel, sotsiaalseil, majanduslikeil ja vaimseil aladel, ja nii leidis ka keeleuendus sel ajal üldsuse poolt head kõlapinda. Pooldavale seisukohale keeleuenduse suhtes asus ka tolleaegne eesti nooremate kirjanike generatsioon, eesti kirjandusliku rühmituse „Siuru” liikmed (Tuglas, Under, Visnapuu, Adson jt.), kes võtsid omaks ja hakkasid oma teostes tarvitama Aaviku poolt soovitatud uuendeid. Eriti aga suhtus suure poolehoiu ja innuga keeleuendusse tolle aja õppiv noorsugu, kellest sirus mitmeid keelereformi entusiastlikke pooldajaid ja õhutajaid (J. Mägiste, O. Loo-rits, A. Oras, A. Annist jt.).

Hilisemal iseseisvuse-aastail tekkis nii ühiskondlikus kui ka vaimses elus teatav stabiilsus ja see hakkas avalduma ka keele korralduses. Keeleliste uuenduste suhtes muututi tagasihoidlikumaks ja ükskõiksemaks. Keele õigekeelsus fikseeriti sellekohase komisjoni poolt. Keelelisi uuendeid ja uusi sõnu ei võetud enam sellise õhinaga vastu kui varem. Ka kirjanikkond muutus keeleuenduse vastu ükskõiksemaks. Tarvitati ainult seda keelt, mis oli fikseeritud õigekeel-

suse-sõnaraamatuis. Kirjanikud tarvitasiid oma romaanides ja novellides vähe uusi juurdeloodud sõnu. Rohkem esines neid tõlgetes, kus tõlke täpsuse huvides vajati vasteid, mida uued sõnad pakkusid. Ainult eri teaduste terminoloogiate jaoks kestis sõnade loomine edasi, aga need olid enamasti tuletuslikud sõnad, millede koostamisega tegutses peamiselt J. V. Veski.

Kokku on Aaviku jt. poolt kunstlikul teel loodud üle 300 sõna. Üldiselt tarvitusele võetud ja E. Muugi „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus” leiduvate kunstlikult loodud sõnade arv on 33: *embama* 'ümbert kinni võtma, sülelema', *ese* 'Gegenstand', *evima* 'omama', *kabur* 'suurtükk', *kolp* 'pealuu', *küülik* 'kodujänes', *laip* 'surnukeha', *laup* 'otsaesine', *liibuma* 'end kellegi või millegi vastu suruma', *lünk* 'puuduv koht, saksa Lücke', *malbe* 'tagasihoidlik', *meenuma* 'meelde tulema', *mõrvama* 'mõrtsuka kombel tapma', *naasma* 'tagasi tulema', *neimama* 'kätte maksma', *nentima* 'konstateerima', *nõrdima* 'indigneerima, meelepahaseks saama', *nõme* 'ignorantne, teadmisteta', *range* 'vali, karm', *reetma* 'ära andma', *relv* 'sõjariist', *roim* 'kuritöö', *rümp* 'kere, keha', *siiras* 'otsekohene', *sulnis* 'magus-arma', *süüme* 'südametunnistus', *taunima* 'hukka mõistma', *tõik* 'tõsiasi', *ulm* 'unenägu', *veenma* 'uskuma panema, sa. überzeugen', *väisama* 'küllastama', *õilis* 'suursugune', *ööp* 'ööpäev' 1).

Peale nende on kirjanduses esinenud üksikute autorite poolt tarvitatuina ligi 20 sõna:

aabe 'kirjataht', *elv* 'ühesuurune, võrdne', *jaunis* 'suursugune', *luger* 'luukere, skelett', *luutma* 'välja sulgema', *malnis* 'juuresolev', *meede* 'vastuabinõu, sa. Massnahme', *nii-mama* 'leidma puudu olevat', *no* 'genitiivi sufiks', *nõnge* 'kangekaelne', *reelama* 'maapakku saatma', *reltima* 'teatama, raporteerima', *ruserdama* 'sa. zerknirschen', *rüüv* 'tuleriit', *selmet* 'selle asemel et', *teimima* 'hoolikalt läbi vaatama, sa. untersuchen', *välmima* 'välja mõtlema', *äive* 'võime, sa. Fähigkeit', *älis* 'äraolev, sa. abwesend'.

Aavik ise on lisaks neile oma kirjutustes ja tõlgetes kasutanud veel umbes 80 kunstlikult loodud sõna.

Niisiis on esinenud kirjanduses kokku ümmarguselt 130 kunstlikult moodustatud sõna. Ligi 20 neist on juba muutunud üsna

üldtarvitatavaks, näit. *relv*, *roim*, *laip*, *kabur*, *lünk*, *siiras*, *meenuma*, *veenma* jt. Neid võib kuulda juba igapäevases kõnekeeleski ja nad on saanud eesti keelele omaseks seevõrra, et neid tajutakse üldsuse poolt kui ürgseid eesti sõnu.

Arvestades neid kogemusi kunstlikult soetatud sõnade suhtes eesti keeles, võime küll ütelda: ei ole mingit olulist vahet loomulike ja kunstlikult loodud elementide vahel keeles.

Aavik arvab, et kui ametlik, akadeemiline keeleteadus oleks uute tüvisõnade kunstlikku loomist rohkem pooldanud ja soodustanud, siis oleks neid kahtlemata rohkem läbi läinud ja eesti keel oleks praegu rikkam.

Aga juba 40—50 uue tüvisõna esinemine (mis omakorda evivad veel tuletisi), kui nad kannavad üldtuntud ja sageli esinevaid mõisteid, annavad end keeles tunda ja tihendavad keelt, täpsustades seda nagu lai-gud ja täpid vaipa. Nüüdsel ajal ei ole seda ajalehe artiklit, kus Aaviku poolt loodud kunstlikest tüvisõnadest või nende tuletistest mitmed ei esineks.

Aaviku tõlked, kus ta on tahtnud ja võinud tagasihoideta tarvitada oma neologisme ja kus ühes raamatus esineb ligi 100 uue sõna (pealeselle veel võõrad uued soome laensõnad), on üldsusele veidi rasked lugeda tundmatute sõnade tõttu, millede tähendust peab lõppu lisatud sõnastikust vaatama. Mis siis veel, kui neid sõnu oleks loodud ja tarvitatud umbes 500 ja rohkemgi. Sest vähimalt niipalju — 500 —, arvab Aavik, peaks eesti keelele olema loodud uusi tarvitamiskõlblikke tüvisõnu otstarbekohases valikus, et täita kõige tähtsamad lüngad ja viia eesti keele väljendusvõime sõnavaraliselt vanemate kultuurkeelte tasemeni.

Uute tüvisõnade läbi võidab peale suurema täpsuse väljendamises eesti keel ka esteetiliselt: ilmub suurem sõnade valik, samade sõnade lähedase kordumise hädaoht vähe-neb, stiililised võimalused suurenevad, hulk „alaväärseid” liitsõnu saab suursugusemad sünonüümid ja paralleelsõnad.

Nüüd muidugi on inimestel — ka kirjanikel nii kodumaal kui paguluses — üsna

1) Sõna *ööp* asemele on Aavik Rootsis loonud sõna *vüün* (-u).

vähe kalduvust huvitada keelest ja uutest sõnadest. Hea on, kui tegelikus keeles needki püsivad, mis kord on vastu võetud ja tarvitusele tulnud. Seega pind uute sõnade vastuvõtlikkusele on muutunud kaugelt ebasoodsamaks kui varem.

Sellest hoolimata jätkab Aavik uute sõnade loomist ka paguluses. Rootsi tulles oli tal alla 200 kunstlikult loodud tüvisõna kaasas, nüüd aga on tal siin juurde loodud üle 150, mida ta kordaläinuks peab.

Igatahes Aaviku uute tüvisõnade kunstlik loomine on julge ning ainulaadne idee ja üritus elavate keelte ajaloos, üritus, mille ulatust üldsus vahest ei aimagi.

Sõnade kunstlik loomine avab eesti keele sõnavaralise rikastusele piiramata võimalused, kuigi teiselt poolt, nagu nägime, sõnade tegeliku läbiviimise raskus siiski näib üsna kitsad piirid sellele tõmbavat.

Eesti keeleteadlastest on suhtunud pooldavalt ja tunnustavalt uute sõnade kunstliku loomise menetluse J. Mägiste, kes ütleb: „... Ei saa salata, et Aavikul on hea keeleinstinkt, mille tõttu valdav enamik tema loodud sõnadest on võimeline kodunema eesti keeles ja selle ürgse osaga sulanema. Antagu ainult aega keeletarvitajail nendega harjuda.”¹⁾

Põhimõtteliselt pooldaval seisukohal sõnade kunstliku loomise küsimuses asub ka A. Saareste, kes selle menetluse kohta lausub: „Täiesti vastuvõtavaks peame ka kunstlikude tüvede või tunnuste loomise põhimõtet Aavikul... , kuigi meil vahest loomistoodete endi õnnestumise kohta võib olla eri- arvamusi.”²⁾

Positiivselt on suhtunud sellesse menetluse veel L. Kettunen³⁾ ja V. Tauli⁴⁾, kriitiliselt seevastu J. V. Veski⁵⁾.

Sõnade kunstlik loomine eesti keeles on äratanud tähelepanu kogu maailma keeleteadlaste hulgas, nii Soomes (Lauri Kettu-

nen), Ungaris (Fazekas), Rootsis (Björn Collinder), Prantsusmaal (Vildé), Inglismaal (Ross)⁶⁾.

Aaviku poolt sooritatud eesti keele täiendamise, rikastamise, korraldamise ja uuendamise töö on haaranud kõiki keele alasid. Ta on jätnud sügavaid ja silmapaistvaid jälgi eesti keele ilmesse. Eesti keel on selle poolsajandi jooksul, mil Joh. Aavik väsimatult on harinud meie keelepõldu, muutunud põhjalikult. Eesti keel on arenenud sõnavaraliselt, süntaktiliselt, morfoloogiliselt, stiililiselt. Ta on muutunud nõtteks ja nüansirikaks kultuurkeeleks, võimeline väljendama kõige peenemaid mõtte- ja tundevarjundeid. Ta on muutunud vääriliseks öeks teiste kultuurkeelte peres. Kuna me, vähemalt paljud meist, oleme ise elanud kaasa sellele viimaseil aastakümneil toimunud eesti keele muutumisele ja uuenemisele, siis me ei märkagi seda suurt muutust ja arengut, mille meie keel selle aja jooksul on läbi teinud, nagu me liikuvus rongis või lennukis ei taju liikumist, kui seda ei meenutaks meile meist mööduv maastik. Et seda arengut meie keeles viimase 50-ne aasta kestel meie silmade ette manada, selleks toome ühe näite eesti keele kohta 50 aastat tagasi ja sama teksti praeguses keeles.

Üks aastates meesterahvas koos ühe naisterahvaga läksivad läbi tiheda metsa, sammusid ühest vanast mahajäetud veskest mööda, pöörasivad pahemale, läksivad alla orusse ja jõudsid viimaks ühele lagedale platsile, mille keskel üks vana maja seisis. Nad istusivad ühe suure kivi otsa, mis üsna maja lähedal seisis. See tume maja võis ööse sellele, kes sinna sisse astus, hirmuäratavat tunnet sisse ajada. Suure pahanduse tundega leidsivad nad, et maja päris ära lagunenu oli. Varesed lendasivad selle ümber siia ja sinna ja kraaksusivad suure häälega. Kui nad silmapilgu kivi otsas puhanud olivad, tõusivad nad ülesse, et majasse sisse astuda. Nad tegivad ukse lahti ja tulivad ühte suurde tuppa. Tuba oli täis laudasid, toolisid, kappisid, taburettsid ja muid asjasid. Ühes nurgas seisis nukralt vana tiivaga klaver, nagu

¹⁾ J. Mägiste, Kunstlikult loodud sõnade küsimusest, Eesti Kirjandus, 1930, lk. 287.

²⁾ A. Saareste, Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest, Eesti Kirjandus, 1936, lk. 476.

³⁾ L. Kettunen, Arvustavad märkused keeleuuen- dusnõuete puhul, 1919, lk. 68 jj. L. Kettunen, Suomalainen Suomi, 1939, lk. 127.

⁴⁾ V. Tauli, Om språkvärdsproblemet. Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar, 1946—1948.

⁵⁾ J. V. Veski, Eesti kirjakeelest ja selle serveerimisest, Eesti Keel, 1936, 165—166.

⁶⁾ Bj. Collinder, Introduktion i språkvetenskapen, 1941. J. Fazekas, Eszt nyelvművelő és nyelvújító törévések, 1935. B. Vildé, Bulletin de la Société Linguistique, 40, lk. XX. A. S. Ross, Artificial Words in Present-day Estonian. Translations of Philological Society, 1938, lk. 64.

endiseid paremaid aegasid taga leinates. Vaadates seda mahajäetud tuba, tulivad nendele meelde nende nooruse ajad. Ja nad mõtlesivad õnnelikkude päevade peale tagasi, mis nad kunagi selles majas mööda saanud olivad...

Ja seesama tekst nüüdisaegsesse eesti keelde tõlgituna. Kuipalju kaunimana ja elegantsemana tundub see ülaltooduga võrreldes.

Üks aastais mees naisega läbisid tiheda metsa, möödusid vanast hüljatud veskest, pöördusid vasakule, laskusid alla orgu ja jõudsid viimaks lagendikule, mille keskel vana maja asetses. Nad istusid suurele kivile maja vahetus läheduses. See süngel maja võis sellele, kes sinna sisenes, õuduse tunnet sisendada. Nõrdimusega avastasid nad, et maja oli lagunenu. Varesed lendlesid selle ümber kraaksudes suuri hääli. Kui nad hetke kivil olid puhanud, tõusid nad, et majja astuda. Nad avasid ukse ja tulid ühte suurde tuppa. See oli täis laudu, toole, kappe, taburette ja muid esemeid. Ühes nurgas nukrutses vana tiibklaver, nagu endisi paremaid aegu taga leinates. Vaadeldes seda hüljatud tuba, meenusid neile nende noorusajad. Ja nad mõtlesid õnnelikele päevadele, mis nad kunagi selles majas olid veetnud...

Avaviku arvates ei ole eesti keel veel saavutanud oma kõrgastet ega ole saanud oma tiheduselt ja rikkuselt täiesti võrdseks suurte kultuurkeeltega. Seepärast peab keelearendamise töö üha edasi kestma. Avavik ise tegeleb innukasti edasi eesti keele uuendamisega. Et saada kujutlust, milline uusim eesti keel peaks olema, selleks esitame siinkohal veel ühe keeleproovi, mille on koostanud Avavik ise. Võrdluseks on sama tekst tõlgitud praegusesse eesti keelde. Selles uusima eesti keele näites on Avavik meeleaga uusi sõnu kuhjandud, et neid panna selles võimalikult rikkasti esinema ja et neid demonstreerida väikese-ulatuslikus tekstis. Pikemas kirjutuses, kus need esineksid enam laialipillatult, ei paistaks nad mitte nii eredasti silma ja seetõttu tunduks tekst keelelt loomulikum ja vähem eriskummaline.

A. Avaviku uuenduslikem keel.

Jõudnue¹⁾ yhel *pamural* sygispäeval kitsast *polgu* mööda, mis oli *ybruet tuubeilt* puudelt enneaegu pudenenud *naumadega*, vana *ränstund* ja *lubistumas* oleva maja juure, *eeis* mu *tover*, et istuksime hetkeks yhe kivimõhkla pääle, mis asetses maja lähedal. Sääl ytles mu *tover* tahtvat mulle *reltida* eriskummalise *peirimuse*, mis tal äsja oli olnud. Mõne aja eest ta tegutsend *välmimaga*²⁾ yht *keirist* aparati, millega kui see *ynneb*, saab surnute luudest *ivivida* erilist seni tundmatut ainet.

„Töötasin selle kallal lakkamata ja jääli-

mata paitsi neis harvus juhtumeis, kus keegi tuttav mind *väisas*“, ütles mu *tover*. „*Neirit-sesin* selle viimaks teostada. Olin eneselle hankind hulga konte, koguni terveid loomade ja inimestegi *lukeri*, mida säilitasin oma töötoas paksu *rimba* taga. Olin veendund, et mu *välming* oli *ynnud*. Igasugune *ebaynd* pidi nyyd olema *luudetud*. *Asetanne*³⁾ aparati *reesva* hulga luud, olin varsti *põrbitud laikumusest*, mis need omandasid. Alul hoidsin oma *välmingut* *jallisti* saladuses. Siis otsustasin viimaks teha sama katse yhe keemiku *malniduses* võimaldamaks⁴⁾ tal *teimida töivit* aine laadi. *Teevisin* yhelt tuttavalt keemikult lubaduse mitte veel kellelegi reeta mu *välmingu* saladust.“

B. Praegune keel.

Olles jõudnud ühel tumepilvisel sügispäeval kitsast jalgrada mööda, mis oli üle külvatud lopsakas-tihedailt puudelt enneaegu pudenenud puuviljadega, vana poollagunenud ja kokku varisemas oleva maja juurde, pani mu seltsimees ette, et istuksime hetkeks ühele kiviblokkile, mis asetses maja lähedal. Seal ütles mu seltsimees, et ta tahab mulle (lühidalt) jutustada ühe eriskummalise läbielamuse (kogemuse), mis tal äsja oli olnud. Mõne aja eest tegutsenud ta ühe keerulise aparadi väljamõtle-misega (leiutamisega), millega, kui see õnnestub, saab surnute luudest välja võtta (sa. gewinnen) erilist seni tundmatut ainet.

„Töötasin selle kallal lakkamata ja järeleandmatult, välja arvatud neil harvadel juhtumitel, kus keegi tuttav mind külastas. Osavuse ja teravmeelsuse abil teostasin viimaks selle. Olin enesele hankinud hulga konte, koguni terveid loomade ja inimestegi luukeresid, mida säilitasin oma töötoas paksu eesriide taga. Olin veendund, et mu leiutus oli korda läinud. Igasugune ebaõnnestumine pidi nüüd olema välja suletud. Olles astanud aparati küllaldase (piisava) hulga luud, olin peagi põrutatud (frapeeritud) väljanägemisest, mille need omandasid. Algul hoidsin oma leiutist armukadedalt saladuses. Siis otsustasin viimaks teha sama katse ühe keemiku juuresolekul, et talle võimaldada järele proovida (sa. untersuchen, ingl. to examine) kättesaadud (sa. gewonnenes) ainelaadi. Päälekäimisega saavutasin ühelt tuttavalt keemikult lubaduse veel mitte kellelegi reeta mu leiutise saladust.“

Joh. Avaviku eesti keele arendamise ja korraldamise töö pole ka paguluses lakanud, vaid kestab üha edasi. Sellest annab ilmeka tõendi tema 75-nda a. sünnipäeval ilmunud

1) *jõudnue* — olles jõudnud

2) *välmimaga* — välmimisega, sellega et välmida

3) *asetanne* — olles asetunud, -nue ja -nne on uuenduslikus keeles mineviku gerundiumi lõpud, kusjuures viimast (-nne) tarvitatakse pikemate verbide puhul

4) *võimaldamaks* — et võimaldada

Poe tõlge „Enneaegne matmine”. Ta on uusi kunstlikke sõnu ja grammatilisi vorme välja mõtelnud. Ta on juhtivalt osa võtnud tege- like keeleküsimuste lahendamisest. Olgu siin mainitud vaid mõned uusimaist, tema poolt loodud vajalikest sõnadest: *jäbk (jäba)* — ro. jäkt; *meede (meetme)* — vastuabinõu, ro. åtgärd; *teismed* — aastaarvud 10—20 vahel, ingl. teens, ro. tonåren; *belilindistaja* — ro. bandspelare; *terpsulg* — ro. kulspets- penna; *velp (velba)* — žest, käeliigutus; *nüüm (nüümu)* — nimekuulsus, renomee.

Aavik on oma 36 aasta eest ilmunud teo- ses „Keeleuenduse äärmised võimalused” poeetiliselt väljendanud selle ideaali, mille eesti keel peab saavutama: „Tulevane eesti keel, nõtkelauseõpetuse ja kõlavate lõppu- dega, imeväärselt nüansirikas, nõretav sõna- dest ja kõnekäändudest, triumfeeriv ja uhke, diskreetne ja intiimne, äratundmatu ja särav tütar, tõusnud kängu rõhutud emast; oma kodust lõhna, maa-aroomi alalhoidev, kuid samal ajal literaarne ja kunstlik, ses suhtes ainulaadne maailmas — niisugusena kujut- len ja näen ja tervitan ma Sind, oo tulevane parem eesti keel, õnnelikuma ja kaunima Eesti eeldus ja ehe.”

Kui eesti keel seda ideaali veel täiel mää- ral pole saavutanud, siis on ta vähemalt sel- lele üsna lähedale jõudnud.

Ja selle eest võlgne me tänu meie ema- keele suurimale arendajale ja uuendajale — Johannes Aavikule.

KIRJANDUST

- Joh. Aavik, Keeleuenduse äärmised võimalu- sed, 1924
 —,— Õigekeelsuse ja keeleuenduse põ- himõtted, 1924
 —,— Keeleline käsiraamat, 1932
 —,— Sada uut tyvisõna, 1932
 —,— Eesti õigekeelsuse õpik ja gram- matika, 1936
 —,— Sõnastik ja keelelisi seletusi teoses „Enneaegne matmine ja teisi ju- tustusi. Edgar Allan Poe. Tõlkind Joh. Aavik”, 1955

Henno Jänes, Uute tyvisõnade kunstlikust loo- misest eesti keeles. Pühendusteos Johannes Aavikule 70. a. sünni- päevaks, 1951

Lauri Kettunen, Arvustavad märkused kee- leuendusnõuete puhul, 1919

Julius Mägiste, Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuendusest. Pühendusteos Joh. Aavikule 70. sünnipäevaks, 1951
 —,— Kunstlikult loodud sõnade küsi- musest, Eesti Kirjandus, 1930

Andrus Saareste, Üksiku ja üldsuse osast keeleelus. Pühendusteos Johannes Aavikule 70. a. sünnipäevaks, 1951
 —,— Eesti õigekeelsuse päevaküsimus- test, Eesti Kirjandus, 1936

Valter Tauli, Johannes Aavik ja kunstlik keelelooming, „Tulimuld” nr. 4, 1960

Lisaks nendele teostele on kasutatud käesoleva üle- vaate koostamisel veel Joh. Aavikult suuliselt saa- dud andmeid.

Job. Naba valmistet ex libris Job. Aaviku 80-ndaks sünnipäevaks

HANNES OJA - KAKS LUULETUST

Metamorfoos

Liikmed on muundundki rabaks,
soistumus pehastab meest.
Enam ei viskle end vabaks
lehkavast ummikveest.

Palvekäed, päiksesse valat
pillirooks kurvastund.
Pikkamisi on jalad
vetikaiks turvastund.

Suu, nina — tarnased kaukad,
soohappest kirvendand.
Silmade pruunikad laukad
mudaveeks virvendand.

Veri on voolamast lakand
elu mahlade jões.
Iga liige on nakand
surma söestuvast nõest.

Liituvad rabaga rakud,
samastub eluvorm.
Palgeile sammaltakud
rebib tüvedelt torm.

Õhus ent luurates hiilib
hilinend raisakull.
Laukast pinnale miilib
mõtte lõhkev mull.

Ekstaas

Tahaks jäägitult kord joobuda
esteetika nõrguvast pruulist —
siis võibolla päriseks loobuda
muusa jäisiks külmunud huulist.

Ränga tunnetustormihoo lahendus
transformeeruks vaikseks iilikis.
Loova tungluse sundiv vahendus
vaikeluna sõnades miilikis.

Spurdis hingetuks, sõnatuks ajatus
värsis säilitaks haprad refleksid,
kus sürrealistlik sajatus
ürglaaneks, kus pimesi eksid.

Pärast raju ja mässuhoo aheldust
hingest uinuvad salasunnid:
uut ebamaistest ja kaheldust
destilleerivad loovad tunnid.

Sinna suunat on soovide tähised
joobumiseks tõusnud ekstaasis,
miraažlikult hetketi lähised
veeallikad mõtteoasis.

RAIMOND KOLK

KARL RISTIKIVIGA VESTLEMAS

Ainevaliku seisukohalt on Ristikivi värske „Põlev lipp” maapaos ilmunud romaanide hulgas ja Rumor-Asti „Kruutsifiksi” kõrval üks värvikirevamaid, mispärast lausa iseenesest kerkib huulile küsimus, kuidas Ristikivi just niisuguse Hohenstaufen-aine juurde jõudis.

Kuid kirjanikule endale ei näi ta uudisaine sugugi mitte üllatuslik olevat. — Sama hästi võiks noorelt mehelt küsida, et kuidas ta just selle naise võttis, vastab Ristikivi. Romaani kirjutamine on nii suur töö, et ainesse, mis sulle all, peab kõvasti armunud ja kiindunud olema. Arvan pealegi, et iga kirjanik on kunagi tahtmist tunnud ajaloolisel ainel kirjutada. Mina isiklikult tundsin niisugust soovi juba enne, kui üldse midagi olin kirjutanud. „Põlev lipp” on nõnda ainult tagasipöördumine oma noorpõlve armastuse juurde. Nagu see kolme autot eviv miljonär, kes endale jalgratta ostis, mida ta oma jooksupositsiooniga polnud saanud.

Siin peab Ristikivile muidugi meelde tuleutama, et ta ajaloolist romaani oma noorusel juba ka kirjutas. Tolleaegses „Perekonnalehes”, kas mitte nii, ja pealkirjaga „Viikingite jälgedes”?

— See käsikiri sündis tookord vaimustusest, mida tundsin ühte Harri Moora raamatut vana-aja Eesti üle lugedes, ütleb Risti-

kivi. Lasksin seal eesti viikingitel muu hulgas koguni Ameerika avastada. Kui tekst oleks kättesaadav ja kui töötaks selle ümber, siis võiks tulemuseks olla päris keskmine noorsoo-romaan. Sest seda ta ju tegelikult oligi, naiivne ja süütu põnevusjutt, peategelane muuseas rootslane, kes sattunud eestlaste kätte vangi ja orjaks.

„Perekonnalehe” aegadele tagasi mõeldes ei saa ju mööda ka küsimusest, kuidas Ristikivist üldse kirjanik sai, kuid sellele ei oska ta nii kaua aja tagant enam nii täpselt vastata. — Eks see olnud õpetajate süü, kes koolis mu kirjatöid kiitsid, arvab ta. Toime-tajad, kelledele oma leheküljed näha saatsin, olid jälle teistsugusel arvamusel. Majandusliku depressiooni ajal, teiste sõnadega oma nooruspäevil, tuli väga mitut moodi raha teenida. Kirjanduslik tegevus ja teenistus oli muidugi väga ebausaldatav, kuid mõne krooni said. Need asjad, mis ilmusid, ei ütle ometi mitte midagi nendest ambitsioonidest, mis olid. Tolleaegne looming, mida ise tõsiselt võtsin, jäi sahtlisse, jäi pooleli ja kadus aja jooksul. Mäletan, et mul oli tol ajal tõsine kavatsus tervet ajalooliste romaanide seeriat kirjutada. Tõuke selleks sain ühest saksakeelsest maailma-ajaloo koguteosest kümnes köites, mida suure huviga lugesin ja uurisin. Minu romaaniseeria puhul oli ette nähtud 12 köidet. Esimene oleks peale haka-

nud jää-ajaga ja viimane lõppenud Esimese Maailmasõjaga, millest me tookord kõik uskusime, et see oli viimne. Kõik need kavatsused jäid muidugi ainult kavatsusteks, kuid salgamatult oli see väga ilus aeg kavatsusega peas Kopli pärnade all ja Paljassaare teel ringi käia.

Aga ajalooline romaan üldse, kust läheb õieti piir ajaloolise ja mitteajaloolise romaani vahel?

— Kuna „Põlev lipp” jutustab ajaloolistest sündmustest, siis peaks ta ju olema ajalooline romaan, kommenteerib Ristikivi. Muidugi on ka ajaloolisel romaanil nagu igal teisel palju mitmesuguseid variatsioone, alates seiklusjutuga ja lõpetades etnograafilise kirjeldusega. Ta võib sageli ka süm-

Kirjanik vurrudega

boolne olla, kus tänapäeva probleemid viiakse minevikku täpselt samuti kui oma-aegsetes valmides, kus lasti loomadel rääkida, kuid mõeldi inimesi. Nende paljude variatsioonide hulgas on õieti raske ajaloolisele romaanile ühise nimetaja leidmine. Lõpuks on iga raamat ajalooline, ka science fiction

kujutused, ainult et vastupidise pluss või miinus märgiga. Arvan, et piir peaks mine-ma sealt, kus inimesed, kelledest teatud sündmustega ühenduses kirjutatakse, ei viibi enam elavate kirjas. Kuna Vilde kirjutas „Mahtra sõja” ainult 40 aastat pärast vasta-vaid sündmusi ja suurem osa ta tegelastest olid veel elus, siis ei tohiks õieti pidada „Mahtra sõda” ajalooliseks romaaniks... Teine kriteerium peaks muidugi veel olema see, et ajalooline romaan käsitleks ajaloolisi sündmusi. Armastusromaan, mille tegevus toimub 100 aastat tagasi, vaevalt keegi tahab ajalooliseks romaaniks pidada.

Hohenstaufenite viimast võsu Konradini eraldab meist sellevastu juba ligilähedalt aastatuhande hämaruse linik, ja temast uuesti juttu tulles, ütleb Ristikivi, et sellele, kes ta mõni aasta tagasi ilmunud reisikirja „Italia capriccio” tähelepanelikult on luge-nud, pole Konradini esile ilmumine mitte eriline uudis. Kõnealuses reisikirjas nimelt (koguteose „Üle mere ja maa” lk. 250) koh-tab lõunasse jõudnud Ristikivi kahte puna-särgilist Sitsiilia noormeest, kelledele ta maa-teaduslikku valgustust jagab nii ligidase ja siiski nii tundmatu Euroopa kohta. Enne kui Euroopat saab ühendada, tuleb Sitsiilia val-lutada, on autori lühike-lihtne järeldus, ja sellega ühenduses meenubki talle noor poiss, kes tõesti välja läks Sitsiiliat vallutama Eu-roopa ühendamise huvides.

— Käepärast ajalooraamatutes on Konra-dinist väga vähe lugeda, ütleb Ristikivi, ja seepärast hakkasin ligemalt uurima, kes ta oli, ja mis ta suutis ja tegi. Nõnda muutus ta mulle endale lõpuks väga südamelähedaseks. Ma ei tahtnud tema ümber mingit allegoori-list lugu kirjutada, kuid paratamatu oli ka, et kirjutamise enda juures kiusatus tekkis mitmesuguseid paralleele tähele panna. Nõn-da on õigus ka nendel lugejatel, kes Konra-dini raamatus muu hulgas van der Lubbe üles on leidnud... Reisikirja kirjutades ei teadnud ma veel sedagi, et Konradin mitte kunagi Sitsiiliasse pärale ei jõudnud. Kunagi ammu olin lugenud ühte saksakeelset laste-näidendit „Konradin Sitsiilias”, ja romaani läks see nüüd kaasa unenäo kujul. Täpselt samuti kui meie mäletame vana head rootsi aega, mäletas tolleaegne Euroopa vana head rooma aega, kus ühelt poolt väikevalitsejate

omavaheline kiskumine oli elimineeritud ja teiselt poolt igauks rahulikult ja õigusega võis oma teed käia. Universaal-keiserriigi idee polnud midagi muud kui vana Rooma keiserriigi idee. See oli lapselik katse, ja selle teostajagi oli laps, kuigi on ju öeldud — laske lapsukesed minu juurde tulla . . . Kindlasti oli õigus Konradini vastasel paavstil, kes ütles, et koguni siis kui ta võidab, ta kaotab. Iga abistaja oli väljas oma huvide eest ja kui võit oleks käes olnud, siis oleks peale alanud selle paratamatu jagamine.

Nagu varasemast teada, on Ristikivi loomingu sümpaatse ja kriitilise uudishimuga jälginud proua kirjavahetajanna Agnes Rohumaa. Kas on tal midagi teada proua Rohumaa reaktsioonidest Konradin-raamatu puhul?

— Mitte nii palju, ütleb Ristikivi. Olen muidugi kuulnud, et niisugust raamatut oleks võinud kirjutada iseseisvas Eestis, aga mitte maapaos. Arvata võib ka seda, et niihästi proua Rohumaa kui mõni teinegi lugeja vähe segadusse satub nende paljude nimede ees, mis romaanis ette tulevad. Ometi on see keskaja eepose järele, kus igal oli nimi kirja pandud, välja arvatud talupojad ja teised madalamad inimesed. „Põlevas lipus“ on tegelikult väga vähe tegelasi, küll aga palju statiste. Need on ainult rekvisiidid ja nendele antud nimedki ainult üldise atmosfääri loomise huvides. Üldse peab ju ütleva, et tänapäevased lugejad on väga sofistikeeritud, võrreldes omaaegsete lugejatega nagu neid nii maalt kui linnast mäletan. Vanad lihtsad inimesed lugesid pikki järgnevaid jutte paljude võõrapäraste tegelaste ja nimedega, mida nad ei osanud üldse väljagi lugeda. Kuid loeti lihtsalt uudishimu pärast, et jutu käiku ja lõppu teada saada. Tänapäeva lugeja meenutab mulle kirjanikku ühes Franc Molnári näidendis, kes teenrilt küsib, kas lehes on ka midagi uudist, kas minust on midagi. Kui teener vastab, et kirjanikust pole tõesti midagi kirjutatud, paneb ta lehe lugematult kõrvale ja ütleb, et no siis pole ju midagi uudist. Need vana-aja lugejad oma õhtutunnil ei oodanudki üldse seda, et raamatutes oleks ka nendest midagi kirjutatud. Tänapäevaliku lugeja ees tahan ennast seepärast vabandada Tuglase sõnadega, mida ta oma hiljutise sünnipäeva pu-

hul kirjutas — vähemalt üks minutaoline kirjanik võib ikka olemas olla. Ka siin maapaos.

Ristikivi eelmine romaan „Hingede öö“ on kujunenud keskseks teoseks meie hilisemas kirjanduses ja esile kutsunud rikkalikult sõnavõtte ja arvamiseavaldusi nii poolt kui vastu. Mida arvab nüüd autor ise aastaid pärast raamatu ilmumist sellele osaks langenud vastuvõtust? Kuivõrd on see esile pääsenud, mida autor oma raamatuga tahtis ütelda?

— „Hingede öö“ puhul tuleb arvestada kahte momenti, arvab Ristikivi. Esiteks seda, mis oli raamatu sisu, teiseks seda, et „Hingede öö“ oli senisest erinevalt, teistmoodi kirjutatud raamat. Et meie kirjandusse midagi uut ilmuks, seda oli avalikus sõnas järjest ja aastate kaupa välja öeldud ja korratud. Ja kuna noortest modernistidest selle uue andjat siiski polnud, siis pidi minutaoline vana konservatiiv välja tulema. Vastuvõtt „Hingede ööle“ oli hulga soodsam kui oleks võinud oodata, ja arvatavasti just seepärast, et taolisele raamatule oli nõnda öelda sotsiaalne tellimus olemas. Mitte küll noored modernistid, kuid just alalhoidlikumad lugejad on nüüd ütelnud, et „Hingede öö“ oli palju parem raamat kui „Põlev lipp“. Seepärast pean vist väga kiirustama uue romaani kirjutamisega, et mõni pärast seda ütleks mõne hea sõna ka „Põleva lipu“ kohta.

— Mis „Hingede öösse“ puutub, siis leidis selle sisu ju väga mitmesugust äraseletamist, koguni marksistlik-leninistlikku ühes Eestis ilmunud kirjutuses. Mulle tundub nüüd tagantjärele, et „Hingede öö“ oli nagu pilv, millest igauks leidis ja välja ehitas looma, puu või mistahes kuju omaenes eelduste vastavalt. Vist ainult üks arvustaja riivas seda, mida ma raamatuga päriselt olin mõtelnud, aga pörkas ka kohe tagasi. Raamatu üksikuid osasid sellevastu on mõistetud küll. Igauks noppis välja, mis talle oli vastuvõetav, ja jättis muu kõrvale või painutas hoopis selle järele, mis talle oli meeldinud. Paljud pidasid raamatut ka autobiograafiliseks. Süüdi oli selles muidugi kasutatud mina vorm. Tegelikult on ju romaani mina ainult vaatleja, koguni kohtus, koguni süüalusena. Kui ma õieti mäletan, siis oli see vist Adson, kes oma arvustuses ette heitis, et tegelasmina kohtule käega lööb ja minema läheb. Kuid

ta on ju see, kes ta on, ainult mõõdakäija ja kirjeldaja, täpselt samuti kui Dante oma põrgus.

Kuid missugune on ühe kirjaniku suhtumine kriitikasse üleüldse? Kas kriitikal on mõjuvõimu kirjaniku ja ta tulevase loomingu üle?

— See on kindlasti väga individuaalne küsimus, arvab Ristikivi, kuid oleneb väga palju ka kriitika laadist ja kriitiku isikust.

tahtmise juures teiseks muuta, mitte oma nõrkustest voojust teha. On näiteks autoreid, kes ei tule toime dialoogi kirjutamisega. Pole siis ka mingit mõtet dialoogi kirjutamist õppida ja harjutada, seda vägisi välja sundida. Hulga targem on sellisel juhul dialoogi vältida, anda seda nii vähe kui võimalik, ja sedagi stiliseeritult. Kirjanikule jääb arvustus kõigepealt ikkagi ainult informatsiooni vahendajaks selle kohta, kuidas ta raamatut on

Kirjanik vurrudeta Rhodose linnamüüri jalgu pubkamas

Loomulikult võib kirjanik mõne arvustaja seisukohtadele omistada väga suurt tähtsust, kuid üldiselt tohiks kriitika osatähtsus kirjanikule olla õige väheldane. Kriitika on eeskätt ikkagi lugeja jaoks, kes nõnda teada saab, mis ühest või teisest raamatust on oodata. Ma ei usu, et leiduks palju niisuguseid kirjanikke, kes hakkaksid oma uut raamatut kirjutama kriitika näpunäidete järele. Kriitikal võib seejuures täieline õigus olla, kuid kirjanik on juba oma loomult enesekindel ja üleolev õpetuste ja juhatuste vastu. Teine asi on muidugi vanema sõbra kriitika noore autori käsikirja puhul ja enne raamatu ilmumist. Kuid vanem ja enamvähem väljakujunenud autor ei saa ennast ju kõige parema

mõistetud ja missugust vastuvõttu see on leidnud. Isiklikult loen suure huviga kõike, mis minu kohta kirjutatakse. Selles pole ka midagi imelikku. Inimesed loevad huvi ja andumusega koguni oma 50 aasta sünnipäeva puhul ilmunud kirjutusi, kuigi nad ise väga hästi teavad, kus nad koolis käinud või missuguses tuletõrje seltsis esimeheks olnud.

Ning voolud kirjanduses, eriti moevoolud, mida nendest arvata?

— Kirjanduse laad ja stiil muutub ju pidevalt, ütleb Ristikivi. Mitte ainult kõige viimasel ajal, nii on see alati olnud. Koguni autorinime tundmata võib ütelda, kas üks raamat on kirjutatud tänapäeval või viiskümmend aastat tagasi. Seepärast ei oska ka

öelda, kui võrd suured teened tänapäevase moodsa kirjanduse esile kerkimisel on just kaasaegsetel modernistidel. Moderniste oli ka vanasti, siis nad ainult ei öelnud alati, et nad on modernistid ega pöranud endale nii vägevasti vastu rinda. Paljudele on jätkuvasti ideaaliks klassiline prantsuse romaan, mis läbi viidud loomulikus reas algusest lõpuni ja kus autor enese täielikult välja sulgeb. Sellele vastandiks on nüüd tänapäevane romaan oma amorfse vormiga, segi paistatud peatükkidega, kus kaamera käib käest kätte ja autor järjest ennast meelde tuletab. Kuid kas see on ainult modernistide teene? Kas siin pole suurt tähendust omanud ka film ja ajalehtede montaaži tehnika? Teiselt poolt on mitmed modernistlikud romaanikirjanikud uuesti tagasi tulnud lihtsa ja vanamoelisema jutustamisviisi juurde. Muidugi on tänapäeva romaanile iseloomulik mitmekesisus väga meeldiv ja meelitatav, rafineeritud võtete abil muudetakse ka väheütlev aine ja andekus isüaratavaks, raamatuid on mitmesuguseid ja need on huvitavamad kui näiteks sotsialistliku realismi liistu järele tehtud. Autorite eksperimenteerimise lust on iseenesest kiiduväärne, kuid ei saa ka unustada, et lugejad siiski eelistavad suuremalt osalt vana lihtsat jutustust. Mul oli kirjanuslikult kõigiti haritud töökaaslane, kes lugemisingide kaasabil suurema osa kaasaegsest moodsast kirjandusest läbi oli lugenud, kuid siiski sõnuseletamata vaimustusse sattus, kui Tolstoi vana ja suuremõõtmeline freskomaaling „Sõda ja rahu” talle kätte juhtus.

Aga kui film on tänapäeva romaanitehnika mõeldav kaasmõjustaja, siis mida uskuda filmist enesest, filmi võimalustest ja tulevikust? Nagu kõigile hästi teada, on Ristikivi väljapaistvat huvi osutanud just kinomaailma vastu. Ja mida loodab ta teatrist? Kas, ja sellisel juhul kumba ta eelistab?

— Ma ei ole mingi kinoentusiast, vastab ta siiski. On aeg, et sellele legendile kord lõpp peale teha. Käisin vanasti tööpoolest palju kinos ja teen seda jõudu mööda ka praegu, kuid ma pole kunagi huvi tundnud filmi tuleviku vastu, mis filmist saab. Selleks on olemas kõrgepalgalised funktsionäärid ja rezhissöörid, kes filmi käekäigu üle muret peavad tundma. Cinemascope'i ja mit-

mete teiste tehniliste uuenduste läbi on muidugi ka film palju vahelduavamaks muutunud, kuid jätkuvasti on ka vanal mustvalgel olemas oma asendamatu koht ja arenemise võimalused. Ja kui ma viimasel ajal pole nii palju teatris käinud, siis ainult seetõttu, et teater lõpeb hilja õhtul ja järgmisel hommikul peab juba vanaks saamas inimene jälle varakult tööle minema. Filmi teatritele või teatrit filmile ei saa kunagi eelistada. Elamus teatritükkist on erinev ja hoopis teistsugune, palju intensiivsem, kuid filmil on käepärast jälle need võimalused, mida teater juba puht-tehnilistel põhjustel kasutada ei saa. Võrdluseks võib tuua ka tsirkuse enda ja tsirkusfilmi. Filmis võib näha etendust koguni täpselt ja ilmekamaltki, igapidi paremini, kuid puudub ometi saepuru lõhn. Nõnda on ka teatriga. Teater on sündmus ise ja mitte koopia.

Oma puhkusreisid viimasel ajal on Ristikivi suure järjekindlusega ette võtnud lõunasse, Itaaliasse, Hispaaniasse, Kreekasse. Mispärast just sinna ja mis ta seal on märganud?

— See on päike, mis tõmbab lõunasse, ütleb ta lihtsalt. Need reisid on olnud sõna otseses mõttes tervisreisid, et siinset lühikest ja vihmast suve pikendada. Teine asi on olnud muidugi ka tahtmine maailma näha. Kuid seda tahtmist piirab just ilmastik, Shotimaal näiteks on ju sama kliima, mis siin, kuigi ka Shotimaal hea meelega näha tahaks. Ei saa muidugi eitada ka seda vabamistunnet, mis lõunapool Alpisid sind vastu võtab. Nagu läheksid äkki kõik ja viimseidki ukseid ja aknad lahti. Mispärast, jaa, arvan, et see kõik tuleb ikkagi päikesest. Kuid lõunapool Alpisid paneb tähele veel ühte sümpaatset joont, nimelt kaasinimese olemasolemise loomulikkku tunnustamist, mis siin üleväl Põhjas nagu päris puuduks. Eriti Itaalias, kus rahva tihedus ju kõige suurem, ei ehita inimene enda ümber niisugust isoleeritud ümbrust ja ala, mida ta kogu aja küünarnukkidega tahab ja peab kaitsema. Inimesed froteerivad vastastikku ilma et oleksid sellest häiritud, sünnib küll tunglemine, kuid mitte trügimist.

Lõpuks — mida ta tahab ja kavatsseb veel edasi kirjutada? Mida ta peab üldse tähtsaks ja oluliseks kirjutada?

— Neid plaane on nii palju olnud, mis teoks pole saanud, seepärast ei oska ka öelda, vastab Ristikivi. Kõik muutub, ka inimene ise muutub. Kui kirjutamise juurde asuda, tulevad hoopis teised plaanid, sest see on nii tõsi — ka inimene ise muutub. Ainult seda võib öelda, et kirjutada t a h a k s, nii palju kui aega ja aastaid on antud. Õieti peakski hulga kiiremas tempos kirjutama ja seepärast lahti rabelema väljastpoolt antud ülesannetest, et aega ja jõudu üle jääks selle

jaoks, mis iseenesest tuleb, mida ise tahaks kirjutada. Enneaegu midagi selle kohta ütelda oleks aga ebatark. Üks osa lugejaid vihas-taksid siis juba ette ja hakkaksid vastulause kirjadega kirjastajat pommitama. Ning see teine osa lugejaskonnast, kes su raamatut ootab, ka neile ei maksa seda ära öelda. Mitte jaanipäeva ajal jõuluks mõeldud kin-gituse nime.

Raimond Kolk

TIIU M. VIRES

AUTOPOORTEE

Ei ole ju kerge
pidevalt seedida sama:
olla kui loksuv kana
ja jätta muljet.

Ei ole ka odav
nali kui niisugune,
mis paljastab hambad,
vireli veab alussambad.

Ei ole nii meeldiv
alati hoida kätt
immitseval haaval —
pisarail puudub rätt.

Seda polegi vaja:
mida ma ihkan,
seda vihkan
valetades, valutades.

Tiiu Viires

MANA KUNSTIANKEET VI

(Küsimused vaata Mana n:r 4/59 lk. 257)

Reproduktsoone kunstniku loomingust avaldame Manas edaspidi ühenduses I. Laabani esseega J. Grünbergi loomingust. T o i m.

JAAN GRÜNBERG

1. Minu esimene kokkupuude kunstiga toimus Tartus aastal 1903—4; nimelt käisin siis 14-aastase poisina vaatamas ühes erakorteris tehtud kunstinäitust. Esitatud maalid olid omalt laadilt naturalistlikud — üks neist oli mälestuse järele küll suurepinnaline — ja jätsid minusse püsiva mõju. Kunstniku nime olen unustanud, kuid tean, et see oli üks Saksamaa sakslane ja hiljemgi tuntud nimi. Mina läksin sinna lihtsalt soovist näha, mis kunst õieti on. 1906 korraldati Kr. Raud juhatusel Tartus joonistamise ja maalimise kursused, andsin end sinna üles ja käisin seal kaks talve. Raud andis meile seal peamiselt tehnilisi ülesandeid, hiljem laskis meil joonistada peamiselt portreid. Ta nõudis nii joonistustes kui maalil täpsust ja andis meile juhatusel figuraalkompositsioonis. Mäletan mõilt kursustelt V. Kangrooli, J. Einsilda, Mõtust, Einbundi ja luuletaja E. Enno abikaasat. Kevadisel kursuse lõpunäitusel esitasin rea töid ja arvustus märkis nende kohta, et „õige juhatus all võib Grünbergist tõesti midagi saada!“ Mäletan, et selle arvustuse tõttu Kr. Raud minu enese juurde kutsus ja et meil oli pikem jutuaajamine kunstniku kutse ja kutsumuse üle. Mind kursustel tehtav töö siiski täielikult ei rahuldanud ja kuna ma töötasin trükiladujana ja korrektorina, siis oli nagu loomulik, et hakkasin omal algatusel joonistama illustratsioone ja raamatukaasi, mis osalt ka ilmusid, näiteks joonistasin tollal kaanepildid M. J. Eiseni „Eesti rahva ennemuistsetele juttudele“, Tšhehhovi novellidele ja mitmele teisele raamatule. Omamoodi huvitava vahemärkusena olgu nimetatud, et Kr. Raud laskis hävitada kogu Juhan Liivi luuletuste esimese trüki, kuna seal tema joonistatud illustratsioonid olid trükitud vale värviga. Uue trüki puhul oli ta ise juba neist joonistustest nii tüdinanud, et andis need minule

ümbertöötamiseks, aga isegi siis leidis ta lõpuks, et kaanepildil puudus üks punane kriips ja minul tuli käsitsi kogu tiraažile — tuhat eksemplari — too puuduv punane kriips peale vedada.

Noil aastail võtsin ette ka katse ekster-nina gümnaasiumi lõpetada, kuid ma haigestusin unepuudusesse, mis mind tervislikult üsna viletsaks tegi, kuigi see ei takistanud mind määratamast sõjaväeteenistusse Esimese Maailmasõja puhkedes. Mitmesuguseid ülesandeid täites jõudsin ma lõpuks enese nõudel üle Staraja Russa ja Smolenski rinde-teenistusse, kus nägin sõja õudust ja metsikust tehes üheteist ja poole kuu kestel kaasa mitmed rasked lahingud ja 1917. aastal ka neli ja pool tundi kestnud saksa gaasirünnaku, mis meie roodust ellu jättis kolmteist meest. Olin ka kaks aastat Vabadosõjas ja sellest osavõtmise tasuna võimaldati mulle prii õppimine. Kuna vahepeal oli Tartus avatud Kõrgem Kunstikool Pallas, siis astusin sinna 31-aastase mehena Konrad Mägi õpilaseks. Samal ajal õppisid seal veel K. Luts, K. Pärsimägi, M. Roosma, A. Kester, E. Kutsar, K. Teder; E. Wiiralt õppis Starkopfi juures skulptuuri. K. Mägi õpetas meile akti ja portreemaalimist asetades rõhu värvidele ja leppis pealiskaudsema joonistamisega, tema õppemeetod oli suhteliselt vaba ja ta ei olnud mitte väga nõudlik, jättes töö kujundamise ja läbiviimise peamiselt õpilase enese hooleks.

2. Aastate kestel olen näinud sadades muuseumides lõpmatu arvu kunstiteoseid, mille ees seistes tekib tunne, et nende ette võin ma ainult kummarduda. Mõnigi neist tundub ehk enesele mõistetavamana, kuid see tunne ei või kunagi anda õigust nende väärtustamiseks. Prantslase Pierre Bonnardi teoste ees olen seisnud ja imetlenud tema kui kunstniku suurst, samuti olen imetle-

nud Raoul Dufy vabadust ja kergust. Pariisis viibides hindasin tema tehnilist oskust ja tegin ka ise palju tehnilisi eksperimente. Saksa kunstnikest hindan kõrgelt O. Kokoschkat; P. Klee tundus mulle seevastu liiga graafilisena — olin ju ise huvitatud peamiselt koloriidist. Marc Chagalliga — kelle kunsti väga kõrgelt hindasin — olin isiklikult tuttav, tema nägi ka minu töid ja ta soovitas mind mitmeleegi galeriile.

3. Muusika on mind meeleoluliselt alati mõjutanud, tekitades minus seletamatut elevust. Sama võiksin öelda luule kohta; teatris olen palju käinud, kuid otseseid mõjustusi oma tööle ei arva sellest olevat, sama kehtib ka filmi kohta, kuigi ise töötasin Pariisis elades hulga aastaid sealseis filmistudiois dekoratsioonimaalijana.

4. Isa suri mul varakult ja mul tuli omal hoolitseda hariduse saamise eest. Pallases õppimine oli mulle eelpool nimetatud põhjusel tasuta, muidu poleks ehk seegi võimalik olnud.

5. a) Ma arvan, et kui tellimuse puhul jäetakse kunstnikule loominguine vabadus, siis pole tellimus kui selline mingil moel takistav. Ka tellija soove võib arvestada, kui need on kooskõlas töö iseloomuga, vastasel korral muutub töö kui selline võimatuks.

b) Kunstniku koha ühiskonnas määravad kõigepealt tema enese võimed, ja kohustused ei saa kunagi olla ainult ühepoolsed. Nn. ühiskondlik tellimus ei ole ühiskonnale üldse kasulik. See on ikkagi kunstnik, kes loob teoseid, mis võivad mõjuda ühiskonnale arendavalt. Kunst — või täpsemalt öeldes kunstniku vaba looming — on see, mis kasvatab ühiskonda ja mitte vastupidi. Kunstis on ju ses mõttes kehtivad samad reeglid kui muusikas ja kirjanduses. Kui inimesed ja ühiskonna liikmed olene üksteisega sõltuvalt. Koht kultuuriloo ei olene kunstniku soovist, vaid tema tõelistest võimetest. Kui rahvas talle seda kohta ei anna, ei ole tal ka mingit õigust seda nõuda. Ajaloos esinevad nähted, kus suured kunstnikud on unustusse jäetud ja alles järgmiste põlvete poolt avastatud, ei saa mitte olla etteheiteks ühiskonnale, vaid sellest tuleb nii aru saada, et üksikud suurvaimud jõuavad oma kaasaegseist liiga kaugemale ette.

6. Töötada olen püüdnud korrapäraselt ja igal võimalikul juhul alludes sel puhul peamiselt sisemisele ajele. Ma tihti ise ei teagi, mis saab ühes teoses sündima, tunnen ainult eneses mingit sundust, tungi, millele pean alluma. Kui mõni päev jäi töö tegemata, oli selline tunne, et päev oli jäänud poolikuks. Mäletan, et Strassburgi ja Johannesburgi näitusi ette valmistades tegin ca 100 monotüüpialehte aastas. Arvan, et minu toodang kokku arvates on umbes 200—300 õlimaali ja 300—400 monotüüpialehte. Sellejuures arvestan, et neil aastail, kui töötasin filmistudiois, ei maalinud ma peaaegu üldse mitte.

7. Usulisi tõekspidamisi mul ei ole, kuid ma respektierin usku. Poliitiliselt olen vabameelse vaatega, kuid parteide põhikirju ma ei tunne ega ole kuulunud ka ühtegi parteisse. Mis puutub filosoofiasse, siis mõnikord olen tahtnud olla Zarathustra, teinekord olen tunnud, et olen lünklik ja järjekindlusetu. Filosoofi seisukohalt võib kuri hea olla ja vastupidi, see kõik oleneb lõpuks ainult tõekspidamisoskusest. Praktilist eesmärki pole mul elus kunagi olnud ja materialistlikke seisukohti ma ei pea õigeks, olen leppinud ainult oma eluliste vajaduste rahuldamisega. Kokkuvõttena võin ma öelda, et elu on üks jäme ja julm pete. Me oleme ainult juhuslikud olendid ja meil ei ole võimalik millegagi tõendada, et olemasolul on mingi tõeline mõte. Meie ainuke trööst seisab ikkagi usus, et see väike kerake, millel me elame, on ehk siiski kauneim ja rikkalikum kosmoses oma variatsioonidega jäämägedest liivakõrbedeni, lisaks sellele veel tema uhke lend kaugete päikeste all. Sellest tõesti uhkemat ei ole! Seega oleks looduse rikkus tasuks meie elule.

8. Töö sujub üksinduses ja eksitamatuses.

9. Kunstiteoste analüüs on ülimalt vajalik nii kunstnikule kui ka publikule, see on nagu prožektori valguse langemine nii hääle kui halvale kunstile — eeldusel, et valguseallikas on küllalt tugev. Jooksev päevakriitika on kasulik, kui ta tuleb vastavate eeldustega varustatud isikult. Reklamilikke võtteid võiks ainult siis kasutada, kui on tõesti midagi kasulikku reklameerida.

10. Kultuurse inimese juures ei ole vaja propagandatööd teha. Teiste juures tuleks viidata teistele võimalustele, mis avanevad

näiteks kunstiesemete muutudes majanduslikeks väärtusteks, tuleks avaldada enam sellegaadilist informatsiooni. Igal mandril tuleks luua kesksed eesti kunsti kogud, nii nagu on loodud trükiste arhiivid. Aluse neile kogudele võiks panna kunstnikud ise

oma annetustega, edasi võiks sinna doneerida asutused ja eraisikud. Need kogud asendaksid meil paguluses eesti kunsti muuseumi ja oleks kindlustuseks, et meie siin loodud paremik ei läheks laiali ja ei jääks võib-olla sadadeks aastateks tundmatuks.

ARTUR ADSON

KOHTAMISI ADO VABBEGA

24. aprillil 1961 maeti Tartus Ado Vabbe. Mingit pidulikkust ametivõimud ei ilmutanud. Isegi ta tiitel: „teeneline kunstitegelane” oli pigem solvav, sest Ado Vabbe ei olnud mingi tegelane, vaid täisvereline, kompromissideta kunstnik. Isegi niivõrd suveräänne, et produtseeris hulk aastaid, panemata töid välja ja pakkumata neid müümiseks. Sellega erines ta väga näit. A. Jansenist ja A. Laikmaast; esimene jutustas ühe revolutsiooni-kevadise näituse järel allakirjutanule: päeval müüdüd maalingu kopeerinud ta öösel ja pannud teisel hommikul välja, teades, et see on minev kaup. Laikmaa jälle oma igaveses rahahädas ei müünud ostjale meeldinud pilti, vaid tegi talle teise originaali, teades kah, et see on minev kaup... Vabbele oli aga tähtis looming ise.

Ado Vabbega (siis veel Adolf; ta pärines perekonnast, kus saksa keel pidi olema kaunis aukohal, ka ta konstitutsioon oli kaugel talupoeglikust Aadust) tutvusin Siuru algerioidil. Mäletan meie esimest kohtumist meie „staabi”-toas, Tallinnas: ta kitsas nägu, vahakas tään, kõhetu kuju, heleda-võitu hääl, väike habe ja eksalteerumus pilgus sarnastasid teda kuidagi ettekujutatavale Kristusele. Eriti tähelepanav oli ta spontaanne, loitvate puhangutena väljapaiskuv kõne, mis tihti kujunes kuidagi seosetuks, või mille sisemist seost ei olnud kerge kohe sedastada. Ei ole ka ime, kui Tuglas ta kohta kord häätahtliku tagaselja-iseloomustuse poetas: „Natuke hull ikka on, aga ometi väga huvitav...” See näitab, et ta ei mahtunud tavalistesse raamidesse juba isikuna mitte. Ega ta muidu oma kunstis nii eht-vabbelik saanuks olla.

Teda oli kena vaadata ka lõbusas laudkonnas. Ta võis siis üsna naiivselt rõõmu tunda laulust:

„Vana-Ann, Kohvikann”, ja need teised sõnad, ehk kiiremarütmilisest: „Katsu-aga redelita pööningule minna, neiukenne mina ei jäta sind sinna”. Vahvasti laulis ta kaasa. Aga palju mul selliseid istumisi meenutada ei ole. — Ta ei salanud oma kiindumust Kandinskysse, kuid siin näisid mõju ja oma karakter ühtuvat: too rahutus Vabbe kujudes, nii et need näisid liikuvat. Meile siurulastele meeldis ta kahel põhjusel: ta värskus ja tolle aja realismist erinev moodsus ühelt poolt ja ta graafiliste toodete sobivus meie väljaannete kaunistamiseks, ühtlasi ta alatine valmisolek meid illustatsioonidega varustamaks. — Teine tüse graafik, N. Triik, oli väga aeglane töötama, Siuru märgi, tolle tiibadega mõõgamehe valmimine kestis oma kuus kuud, samuti kaua tuli oodata Siuru albumi illustatsioon (kunstnik andis siis ka meile joonised, millest üks, nimega „Katastroof”, reprodutseeritud on E. Entsüklopeedias graafika musternäidisena). Vabbelt aga oli jooniseid kohe võtta ta külluslikust tagavarast. Nii saime talt ilmatu uhke revolutsiooni-paatosega võitleja joonise Siuru II albumi jaoks, samuti Visnapuu Amoresele suudlevate, üksteise lõikunud peade kujutluse, mis näisid kui tellitud. Edasi valisime talt Siuru III kaane ja veel mõnegi frontispissi jm. Erilist rõõmu põhjustas meile kui kirjastajatele Semperi luuletuskogule „Pierrot” tehtud kaas, mille valmistamine Vabbele eneselegi nähtavasti meeoleolähedasena meeldida võis (hiljem arendas ta harlekiini-motiivi suureks pannooks mingi maskeraadistseenina, mis Estonia teatripoole fuajeed kauaks ajaks ehtima jäi).

Lisaks joonistas ta kaane M. Underi „Sinise purje” kahele väljaandele, „Verivallale”, Maeter-

lincki „Sinilinnu” tõlkele ja mitmele teise siurula-se raamatule ja, kui „Odamees” teotsema hakkas, siis abistas Vabbe oma kunstiga tedagi, nii „Oda-mehe” väga õnnestunud kirjastusmärgi kui muude illustratsioonidega. „Odamehe” omanik Carl Sarap sai Vabbest nii vaimustatud, et tellis temalt oma Tartu-korterisse magamistuppa laemaalingud — üürimaja, kus tal pikaajalist elamise lepingutki ei olnud...

Vabbe jooniste-mapist leidsin oma käsikirjastuse „Auringo” jaokski märgi (inimkontuur kõnnib oma rõngaskaelse pegasuse kõrval ja hoiab pea kohal kahe käe otsas päikest). Vabbe on mitmele kirjastusele vabariigi kestvuse ajal kaasi ja raamatuid illustreerinud, milledest eriti esile tõsteti kaunisjoonistusi G. Suitsu ballaadile „Lapse sünd”. — Igakord kirjastus ei taibanud aga Vabbe ehtimistööd ära märkida, nagu sündis Baudelaire'i „Väikeste poemide proosas” väljaandmise puhul E. Kirjanduse Seltsi poolt.

Meie, siurulased, hindasime väga Triigi kaas-tööd. Nii tegi ta väga maitseka kaane Underi „Sonettide” teise ja kolmanda trüki jaoks, samuti „Eelõitsengule”. Ka ehtis ta mitut E. Kirjanike Liidu kirjastuse väljaande kaant. Kuid, nagu öeldud, töötas ta meie kärsituse jaoks liig aeglaselt, ja nii pöörduti jälle nobedakäelise ja ideederikka Vabbe poole.

Eespool mainisin Vabbe kaant Siuru III-le. Sellega tekkis isegi oma konflikt ja nimelt Starkopfi pretensiooni alusel. Olin juba Vabbe kaane lasknud klisheerida ja kaane trükkigi annud, kui Starkopf sellest teada saades nõudis, et see album il-mugu tema kaanega! Kes talle selle lubaduse oli annud, ma ei mäleta. Tema kaas ei olnud mitte tellimise peale tehtud, vaid ta jooniste mapis lei-dus visand mingist kreeka kujust klassilises poo-sis. Seega mitte väga vastav Siuru ebrahulikule sisule. Ta mapp sisaldas sadu pliiatsivisandeid, mis kujutasid nii hoogsaid, keerutavaid ja balan-sist väljalangevaid figure ja olenditepaare, et skulptuuris neid ei saanukski teostada... Nime-tasime omavahel ta loomingut paberist skulptuuri-deks. Tegelikult ei olnud Starkopf veel ühtegi raidkuju teinud. Oma esimese kiviraiduri töö soo-ritas ta alles mõni aasta hiljem, kui vabariigi va-litsuselt tellimise sai: jäädvustada marmoris vara-lahkunud riigimehe Jaan Poska pea. Selleks võt-tis Starkopf kaasa Poska surimaski, sõitis Dresde-nisse, veetis seal kuid ja tuli valmis peaga tagasi. Olgu öeldud, et Poska karakteristlik haritlaspea oli tänuolik objekt skulptorile. — Kõnealuse kon-

fliktikese ajal oli Starkopfile väga tähtis saada üldsuse ees kunstniku väikestki publitsiteeti. Kui-gi meile Vabbe kaas rohkem meeldis, siis ometi lahendasime konflikti nii, et Vabbe kaanega lasi-me turule 600 eks. Siuru kolmandat, Starkopfi omale tegin ma kirjad ja seda trükkisime ülejää-nud 1400 eks.

Kui Haridusministeerium 1919. a. Kunsti üle-vaatenäituse Tütarlaste Kommertsikooli ruumides korraldas, siis esines Vabbe seal õieti suure lõuen-diga, mille ristis Itaaliaks ja mis muiduse domi-neeriva realismi seas otsekohe oma konventsio-naalsest lahkuminekuga tähelepanu võitis. Ja vai-mustatud „Odamehe” omanik ostis selle ka kohe ära, hinnaga midagi kolmetuhande marga ümber (võrdluseks olgu üteldud, et näituse komisсар N. Triik — tookord haridusministeeriumi kunstitoim-konna juhataja, sai palka umbes üks tuhat marka kuus). Ost toimus esialgu osalise tasu vastu. Kui mõni aeg mööda oli läinud ja Vabbe oma hono-rari veel ikka kogunaselt kätte ei olnud saanud (ta elas ju vabakunstnikuna) ja kui ma kirjastuse asjaajajana raamatukaupmees Pihlakalt kuulnud olin, et „Odamehe” omanik peatselt maksuraskus-tesse ja hullemassegi situatsiooni võib sattuda, siis ütlesin Vabbele sõbramehena, et katsu oma honorar „Itaalia” eest rutem kätte saada, hiljem võid jääda ilma, sest „Odamees”... Vabbe, sii-ras ja kohtlane nagu ta oli, rääkinud „Odamehele” ära, et Adson hoiatas mind, et „Odamees” võib pankrotti minna... Kohe kutsus „Odamees” mu aukohtusse auhaavamise pärast. Tuli kutse vastu võtta. „Odamehe” volinikuna esines toimetaja ja varstine töö- ja hoolekandeminister Adam Bach-man. Kes mind kaitses, seda ma ei mäleta, aga vahemeest küll: selleks valiti Hans Kruus. Vahe-kohtu istung kestis mitu head tundi ja ma pune-tasin ja õhetasin ning kirusin südames Vabbet, et oli Sul vaja minu heatahtlikku hoiatust edasi rää-kida! Kohus lõppes minu süüdimõistmisega. Pi-din vabandama. Aga ometi oli mul õigus: peatselt pidigi „Odamees” kõik oma ettevõtet liikvidee-riima... Ta kadus Tartustki ja omast kallist Vab-be laemaalinguga korterist. Ega ma tema peale kuigi pikka viha ei kannud.

Ühe teise äparduse tahab mu mälu siduda Vab-bega: heast peast oli tulnud toonasele väga uljale, rahutule, pikale kirjamehele vallatu ja mõtlematu idee: Postimehe joonealuse fõljetonis Nikolai Triiki ja Ado Vabbet kõvasti maha teha. Ei mä-leta, kumma toodangut tituleeris ta oma liialduse ja vembu hoos Tartu Promenadi tänava „Kaplan

ja Pressi" ärisildi võrdseks, kuid võrdlus iseloomustas kirjutise laadi. Meil kõrvalseisjail oli paha seda följetoni lugeda, mis siis veel kannatada-saanuil enestel! Ei ole vist märgist mööda lastud, kui arvan, et järgnev Vabbe avalikest näitustest kauaaegne keeldumine sellel põhjenes. Arvan seda seepärast, et rünnatavat võis väga valusasti ja ehamatamapanevalt solvata asjaolu, et kallaletung toimus mitte vaenulikust, vaid just senini sõbralikust ringist.

Vabbes peitus mitte üksnes kunstnik, vaid ka algupärane sõnaseadja. Kunagi kolmekümnendatel aastatel seisis „Loomingus” artikkel-vaatlus Pariisi kunstinäitustest. Selle all seisis: „Monsieur triste”. Tolle varjunime taga peitus Ado Vabbe. See algas täppis-realistliku piletinumbri mainimisega, mille abil ta näitusele oli pääsnud, siirdus aga peatselt transtsendentaalsetesse regioonidesse. Oli me suuresti üllatatud, kuna me seni ei aimanud, et Vabbe nii kenasti-värskelt ka kirjutada oskab.

Hea rida aastaid möödus, mil Vabbe Tartus Pallases teotses, puhu selle juhatajana, puhu õpetajana. Ja rõõbiti produtseeris ta kunsti oma kodu nelja seina vahel, omaenese lõbuks ja nii ütelda lattu. Ainult mõned üksikud olid ta teoseid näinud. Neid olevat olnud palju. Lõpuks, ühel Tallinna Kunstihoones korraldatud näitusel rip-

pus seinal äkitselt mõni pilt Vabbeltki. See oli sensatsioon. Mäletan üht neist kujutavat, ütleksin, Köögimõrtsukat, s. t. seisab paku taga tüse tüdruk või naine, paku peal kana ja naisel kirves käes... Teine pilt kujutas kahte indiaanlast hommikuses piimjas-uduses säravas valguses paati sõudeleminekuks seadmas. Kauge perspektiiv taga. See ei olnud enam sugugi mitte omaaegne Vabbe, kelle lõuendilt või paberilt virtuooslikult ja kiusavalt tõmmatud ning ristlevate joontevõrgust kujusid tuleb välja koorida, vaid nüüd käis ta käsi realistlikku rada, muutmata aga objekti loodusekoo- piaks, ikka jäädes Vabbeks. Tolle indiaanlaste-romantikast kujutava pildi otsin ma kohe ära ja see on meil paguluseski kaasas. Ja rõõmustab silma igakord kui sellele pilgu heidad.

Nüüd neid ridu kirjutades vaatab mulle laualt vastu nõukogude lehest väljalõigatud kehv-hall reproduktsioon vanast Vabbest: ikka endiselt kitsas, kuid raugastumatu nägu, aga juuksed valged, mitte peast langenud (Vabbe pidi ju oma näo säilitama). Piilk aga on karm. Loomulik: viimaste aastate poolteistkümmet arvestades...

Kui mõtelda tagasi meie tutvuse algusele, siis jällegi: üks kunagine rõõm on muutunud tänapäeval kurbuseks.

A. Adson.

ENDEL KÕKS

ADO VABBE LOOMINGUST

20. aprillil s. a. suri maalikunstnik ja graafik professor Ado Vabbe 69 a. vanusena. Ei ole ühtegi teist kunstnikku, kelle elu ja loomingut meie üldsus vähem tunneks, ometi ei ole peagu ainustki kujutava kunsti ala, kuhu tema artistlik käsi ei oleks ulatunud kas või ühekordsekski meisterlikuks eksperimendiks. Käesolevates ridades püütakse meenutada tema loomingust seda osa, mis peale 1930. aastast ühel või teisel viisil nähtavaks sai, kuna tema toodangut Vabariigi algpäevilt ja enne seda, eriti aga raamatugraafikat Siuru perioodist mõneski artiklis on puudutatud.

Suure hulga raamatukaante ja -illustratsioonide kõrval on ta loonud ka ekslibri-seid, arvult 16, mida iseloomustab virtuooslik joon ja leidlikkus motiivivalikus. Neist olgu nimetatud Filiae Patriaele valmistatud kolme ekslibri-st 1935. a. ja Eesti Üliõpilaste Seltsile 1936. aastast.

1925. a. lõi ta dekoratsioonid Ernst Tollerile näidendile „Hinkemann”, mis lavastati Tartu Vanemuises. Rakenduskunsti alalt on kuuldud, et ta teatava aja töötas ärivaateakende dekoraatorina, millal ja kus, on lähemalt teadmata. Arvatavasti võis see toimuda

I maailmasõja ajal, kui Ado Vabbe oli rakendatud sõjatööstuses Moskvas.

1919. a. asus ta tööle K. K. Pallases, Tartus, maaliateljee ja puhuti ka graafikaklassi juhatajana, kus ta töötas kuni nimetatud õppeasutuse likvideerimiseni nõukogude poolt ja hiljem selle varemeile rajatud mitmenimelises koolis. Professori nimetuse sai ta pedagoogiliste teenete eest.

Näib, et a. 1930 kujunes tema loomingus pöördeliseks. Mis selle pöörde põhjuseks oli, jäägu esialgu lahtiseks, oletatavasti küll aga tolleaegse kunstikriitika küündimatus, rahvusliku kultuuripoliitika teistele rööbastele suundumine ja kunstipubliku ühekülgsest realistlik-romantiline orientatsioon. Need tegurid mõjutasid arvatavasti Ado Vabbet niioelda väliselt, mille tulemusena ta loobus avalikest esinemistest. Kuid samaaegselt pidi pööre toimuma ka tema oma kunstisuunas, sest tollest ajast kuni kõige hilisemani ei ole teada enam ühtegi poolabstraktset ega nn. kubofuturistlikku teost tema käest. Öieti ei pruugiks selle üle imestada, sest üldiselt kõik murrangulised voolud on üsna lühiajaliselt intensiivsed ja itaallased-futuristid isegi, näit. Severini ja Boccioni, on oma hilisemas toodangus teistele suundadele kaldunud ja noorema ea Kandinsky emotsionaalne abstraktsus kujunes vanema ea intellektuaalseks-geomeetriliseks. Ado Vabbe juures kujunes see muudatus vormi- ja kujundusprobleemidelt nihkumiseks artistlikult virtuoosseks pinnakäsituseks tugeva rõhuasetusega tehnilistele võtetele. Motiivistik osutus tõsiseliseks ja loodusepildiliseks. 1940. a. ütles ta ise, et ta on hakanud jälle niimoodi maalima, nagu ta teinud seda noore kunstnikuna ja et ring oleks nagu kuidagimoodi täis saanud!

Värv kui selline ei näinud teda mitte eriti huvitavat, ta maalid olid enamasti hoiatud murtud toonides ja tihti maalitud ainult paaris valööris, seevastu kütkestas teda ilmselt värv kui aines, kui materia ja tema loomupärane taidurlikkus avaldus selle külluslikus käsitamises. Selles laadis loodud „Hommiik” (reprodutseeritud Koguteos Eestis) kuulub kindlasti meie maalikunsti tippsaavutuste hulka. Tolle väikese (ca 40×40 sm) maalingu esitas ta tosina õlimaali ja gouache hulgas 1939 (?) Tallinnas ühe kirjastuse

ruumides mitteametlikul näitusel ja see on maalitud taevasinise, rohelise ja valgega kujutades hommikumeeleolu puudegrupist ümbritsetud maja ees seisva hobuse ja vankriga. Koloriit koos äärmiselt tundliku värvikattega oli sulanud nagu iseenesestmõistetavaks ülemlauluks värsket ja puhtast suvehommikust. On kiusatus juurde lisada, et sellist oskusest ja elamustihedusest kantud maalikunsti pärli ei ole näha olnud ühegi teise rahva galeriides ega muuseumides. Samal näitusel oli veel näha — kõik maalitud tol näitusel olid väikeseformaadilised — „Teatristseen” täisfiguurilise lauljannaga paremalt sisselõikuva dekoratsiooniga laval, gouache „Grupp lipuga” sulavates tumedates värvides osavalt sissejoonistatud figuuri dega, mille kohal lehvimas punane lipp — ilmselt mälestus Vene revolutsioonipäevilt, gouache „Lihunik” — raiepaku taga seisev mees kirvega käes ja üllatav „Indiaanlane”, samuti gouache, kuid heledates ja kergetes toonides, viidates kunstniku julgusele kasutada ka ebaharilikke ja eksootilisi motiive.

Kuipalju teoseid temalt oli omandatud meie kunstimuuseumide ladudesse ei ole teada, näha oli neist kuni viimaste iseseisvusaastateni ainult üks: „Natüürmort kitkutud kanaga”, Tartu Raadil asuvas Eesti Rahva Muuseumi kunstiosakonnas esitatud temperamaaling, mille kohta Ado Vabbe ise oli arvanud, et see teos kutsub eesti kunstis muudatuse esile! See muudatus oli siiski tulemata jäänud. Selleasemel ilmusid 1941 Tartus avatud Tartu Kunstimuuseumi eksponaatide hulka ilmselt uue direktori V. Ermi algatusel kaks uusajalikus laadis maalitud natüürmorti lillevaaside, raamatute ja fotodega lauanurkadel, mis tundusid värvitute ja kuivadena ja milliste lõuendite kunstiline sihiasetus tolkorral arusaamatuks jäi — ja „Paat rannal”, mis näis pärinevat samast perioodist kui eelnimetatud „Hommiik”, kuid mis ei mõjunud mitte nii kütkestavalt, ning „Lugev poiss” (ca 30×50 sm) tumedates goyalikes värvides kõrgeks kuhjatud valge värviga poisi särkil. Tallinnas esitas samaaegselt dir. V. Raam Eesti Kunsti Muuseumis „Istuva mehe” (ca 60×80 sm) ookritoonides maalitud kubistliku figuuri, mis pidi pärinema tema loomingu algperioodist, ja mis näitas kui julgeid katseid oli meie kunstis tehtud.

1941. a. sügisel korraldatud kunstinäitusel Tartus esines Ado Vabbe üle aastakümne järele kord avalikkusele küll juhuslikkuse ilmet kandva 10—12 numbrilise valikuga, kuid mis siiski võimaldas mõista tema kui kunstniku ja inimese tookordseid ambitsioone. Needki maalitud olid enamasti 40×50 sm ja näis, et tema kärsitu temperament otse nõudis sellist formaati, mida ta sai ühe seansiga lõpetada. Mõnigi motiiv oli otse väljakutsuvalt lihtne, näit. „Vabrikud” mõne kuubilise hoone ja taeva poole tõusva korstnaga, või „Kaevu ääres” tavalise pumba ja ämbri ning selle kõrval seisva figuuriga. Gouachetechnika täielikku valitsemist osutasid ajalehepaberile maalitud „Raiemik” roosas koloriidis ja „Kaupluses”; viimane näitas ka kunstniku suurepäraselt figuurivalitsemist ja kompositsioonitehnikat. Järgmisel aastal Pallase ruumides toimunud näitusel esitas ta juba sõjaoludest tingituna paberile maalitud teoseid, nendest on meelde jäänud originaalse teemana „Akvaarium” vees ujuvate kaladega ja „Interjäär” ruumis istuva

Sulejoonistus, Ado Vabbe

figuuriga ning „Baaris” triibulistest särkides madrustega. Ei saaks väita, et need teosed oleksid olnud sügavad või kunstiliselt eriti huvitavad, kuid juba järgmisel aastal näitas Ado Vabbe järjekordset ekstreemantset leidlikkust lansseerides sarja kahele kokkukleebitud siidpaberile maalitud teoseid. R. Antiku raamatu- ja kunstiaari kaudu tulid müügile „Saared”, „Metsa ääres” ja „Soomaastik”. Neist viimane oli eriti väljapaistev taevale ja terräänile projekteeritud ruumitaju koos tugeva kontrolli all hoitud pintslilöögiga (suurus 42×58 sm, R. Antiku kogus). „Metsa ääres” oli tunduvalt kaldunud romantilisse looduselamusse (umbes eelmise suurus, prof. A. Saareste kogus). Samast sarjast on veel teada „Lamav naisakt” (J. Viidangu kogus), „Laudas” (Ilse Leetaru kogus) ja „Garderoobis”.

Erakogudes on olnud veel näha järgmisi Ado Vabbe teoseid: „Illustratsioonid Salomoni ülemlaulule” (J. Genssi kogus, juudi palverulli vormis), „Lövi pea” süsi, „Hispaania motiiv” (kunstnik K. Tederi kogus, väikseformaadiline tempera paberil), „Protessioon Hispaanias” (Veroonika Keerdoja kogus, õli) viimane teos maalitud väga suurepäraselt. 1942. a. Tallinnas viibides maalis ta seal oma „Autoportree” (reprodutseeritud teoses „Eesti kujutav kunst” Tallinn, 1956). Ta on end sel lõuendil kujutanud pooles figuuris, piibuga hambus ja palett ning pintslid käes ja ta oma sõnade järele on ta selle maalinud kahe tunniga!

Kuivõrd vähe tema teoseid erakätesse on sattunud nähtud sellestki, et suurel Eesti-Läti kunstinäitusel Liljewalchi kunsthallis Stokholmis 1946 ei olnud esitada ainustki Ado Vabbe teost. Samal aastal Kopenhaagenis toimunud Eesti kunstinäitusel oli esitatud üks teos R. Antiku kogust.

Tema loomingu tõeline ulatus ja maht jääb vist pikemaks ajaks teadmatuks ja kontuurid tema kunstnikupalge ümber jäävad müstiliselt ähmaseiks. Tema õpilased saavad teda mälestama kui temperamentset, sihi-kindlat ja kõrge haridusega õpetajat, kes oma ülesannet võttis suure kohusetruuduse ja vastutustundega. Meie kultuuriloo on tal juba oma poole elutööga väljapaistev koht kindlustatud.

Endel Kõks

GUSTAV RÄNK

KULTUUR, ÜHISKOND JA ISIK

Jooni kultuurimõiste kujunemisest

E. V. Tartu Ülikooli aastapäeval 1. XII. 60 Stokholmis peetud kõne

Kultuuriga on just nagu inimese loomusega, millele on otsitud seletusi sajandeid, kuid mis sellele vaatamata järjest nõuab lisaseletusi ja ümberhinnanguid. Igasugune seletamine toimub sõna abil. Sõnal inimese suus või kirjas on aga see imeplik omadus, et ta võib luua illusiooni mingist tõelisusest või terviklikkusest, mida tegelikult olemaski ei ole. Nii oleme ka meie õhtumaa inimesed mänginud kaua aega sõnaga *kultuur* selles usus, et sellesse sõnasse kuuluvaid tähti kokku lugedes oleme väljendanud ühtlasi ka kultuuri sisu ning mõtte. Ei ole siis imestada, et kui lähemalt juurdlema hakata, mida keegi selle sõnaga tegelikult mõtleb, siis vastused väga lahkuminevad on. See väide ei maksa üksnes vähikute kohta, vaid kehtib teataval määral isegi neis ringkonnas, kus kultuuriprobleem on igapäevaseks arutlusaineks või uurimisobjektiks. Heaks näiteks kõlbasel puhul ameerika kultuurantropoloogide A. L. Kroeberi ja Clyde Kluckhohni poolt 1952 koostatud teos (*Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions*), kus on toodud sõna kultuuri kohta mitte vähem kui 170 enam-või-vähem erinevat definitsiooni, olgugi mitmest eri seisukohast lähtudes. Kuid vaevalt ses teoses on esitatud kõik, mis kultuuri kohta kunagi on öeldud.

1.

Tulen nende definitsioonide juurde tagasi veel hiljem. Enne seda tahaksin aga esile tõsta mõningaid kohti kultuuri mõiste arenguloos ja mis aitavad eriti selgitada meie tavalist arusaamist kõigest sellest, mida nimetame kultuuriks. Täendusriikas on ses mõttes olnud juba ladina algvorm *cultura*. See tuleneb teosõnast *colere*, mis tähendab hooldama, harima või kultiveerima, algselt maaharimise mõttes. Keskajal on sõna kultuur tunginud

kiriku vahendusel praeguse Õhtumaa piiridesse ja saanud siin oma hilisema ilmaliku tähenduse.

Vaatamata oma vaheldusriikale rännakuteele on sõna kultuur säilitanud ometi ka midagi õige iseloomustavat oma alg tähendusest. See on harimisele või edasiarendamisele viitav moment, mis eeldab üht muudatuste protsessi, kus looduslik ürgolukord peab alistuma kas inimese korraldavale käele või organiseerivale mõistusele¹. Siin ilmneb üks mõttekäik, mis on väga iseloomustav õhtumaa tunglevale ja edasipüüdvale vaimule, ja mis muuseas on leidnud eriti otsese väljenduse eesti sõnas *haridus*. See on mõttesuund, mida inimsoo üldarengu seisukohalt tuleb väga kõrgelt hinnata.

Teiselt poolt peab aga tunnistama, et sama mõttekäik on juhtinud arusaamised kultuurist üksvahe teatavasse ühekülgsusesse. Tagajärjeks on nähtus, et laiad hulgad kultuuris on hakanud nägema midagi erakorralist, suurt ja luksuslikku, mis iseloomustab ainult üht, paremat osa inimkonnast. Tänapäev Euroopa inimene vaatleb veel kaunis üldiselt inimühiskondade ja kultuuri vahekordi sama pilguga, nagu rooma talupoeg kord võrdles puutumatu loodust ja küntud põldu: ühel pool oli metsik loodus, teiselpool kultuur; ühel pool loodusinimesed, teiselpool kultuurirahvad. Kultuurikandjaks olid veel üsna lähedas minevikus peamiselt euroopa ja ameerika haritud ringkonnad, kõik muu mahtus loodusrahvaste pealkirja alla.

Niisugune subjektiivne ja väärtushinnangutega tugevasti koormatud kultuurimõiste oli nii kaua hea küll, kuni kultuur seisis väljaspool teadlaste huvipiirkonda. Peale seda aga, kui inimkultuur möödunud sajandi keskpaigast alates ikka enam ja enam nihkus antropoloogilise uurimise tulipunkti, tuli paratamatult leida uus, senisest avaram ja objektiivsem kultuurimõiste, mis enam poleks jättnud üht osa inimkonda hoopis ilma kul-

tuurita. Niisugune teaduslik kultuurimõiste leitigi ja selle sisuks sai kogu see ainulaadne oskuste, abinõude, uskumuste, tavade ja kommete aparaatuur, mida ajalooline inimene on kasutanud loojana ning ühiskondliku olendina. Kuna ajalooline inimene kusagil pole olnud ilma säärase varustusega, siis on inimene sest seisukohast vaadates kõigjal kultuurinimene, asugu ta siis polaarmaade lumelagendikel, troopikametsades, parasvöötme talupojahiskondades või suurlinnades. Kultuurimõiste oli seega sisult küll lahjenenud, kuid muutunud selle eest avaramaks ja üldinimlikumaks.

Inimuurimine oli aga rikastunud ühe uue mõistega, *kultuur*, millele tuli anda miski asjalik sisu. Et see sisu endasse haaras kogu ajaloolise inimese varustise, *mis pole bioloogiline*, sellele on viidatud juba eelnevas. Vastavalt 19. sajandi positivistlikule vaimule ei jäänud kultuuri-uurimise teerajajad selle kallal juurdlema, mis on õieti inimkultuuri mõte ja sügavam tähendus. Leiti olevat küllaldane, kui objektiivsel viisil, puhtformaalselt määrata ning fikseerida kõikvõimalikud elemendid, millest inimkultuur koosneb või kuidas need elemendid aegade jooksul on arenenud, varieerunud ja kombineerunud ning sel viisil moodustanud üksikuid erikultuure või kultuuripiirkondi. Menetlus oli igal juhul enam või vähem mehhanistlik ja formaalne, mis erilise selgusega nähtavale tuleb kultuurajaloolise ja -geograafilise uurimissuuna juures.

Niisugune positivistlik suhtumine kultuurisse kajastub eriti selgesti enamikus neis definitsioonides millele eelnevas olen viidanud. Need definitsioonid on enamasti analüütilist laadi, ja püüavad igaüks oma moodsu võimalikult tühjendavalt määrata, mida kõike võib lugeda kultuuri mõiste alla. Näitena esitan siin ainult mõned, eri ajajärkedest.

Kõige vanemaks teaduslike pretensioonidega definitsiooniks tuleb lugeda inglise etnoloogi ja kultuuri-uurimise teerajaja E. B. Tylori määratlust aastast 1871, kus öeldakse, et: „Kultuur ehk tsivilisatsioon on üks kompleksne tervik, mille sisuks on teadmised, uskumused, kunstid, seadused, moraal, harjumused, tavad ja kombed, jne., mida inimene on omandanud ühiskonnaliikmena”. Suurem osa hilisemaid definitsioone varieerivad ainult Tylori mõtteid. Neid võib jälgida kõige hilisema ajani. Näitena märgitagu siin kas või ameerika kultuurantropoloogi Kluckhohni definitsioon aastast 1945, kust loeme, et „kultuur on ühtne kompleks, mis hõlmab nii inimese tegevuse kui ka

saavutused, uskumused, teaduse ja kunsti, mille inimene on omandanud sotsiaalse olendina”. Sama mõtet on väljendanud enam metafüüsiliselt üks ameerika kultuurantropoloogia rajajaid Kroeber (1948), kui ta ütleb, et „kultuur on kogumik õpitud ning traditsiooni kaudu edasi kantud dünaamilisi reaktsioone, eluviise, tehnilisi oskusi, ideid ja väärtusi”.

2.

Eelesitatud kultuuri objektiivsed määratlused on moodustanud selle kindla aluse, millele moodne kultuurantropoloogia ja etnoloogia on üles ehitatud. Niisugune objektiivne lähtekoht on olnud siin sama paratamatu kui näiteks anatoomia bioloogilise inimese tundaõppimisel. Kuid kultuurimõiste areng ei ole ometi jäänud peatuma sellele tasemele. Kord loodud objektiivne kujutus kultuurist on küll nüüdki veel uurimise lähtekohaks kui ainuke võimalik, kuid kadumas on senine mehhanistlik suhtumine kultuurisse, eriti selle tõlgendamisel. Moodne kultuurantropoloogia ei rahuldu enam seni käibelolnud küsimustega, nii nagu *kus, millal ja mil viisil*, vaid temale on tähtis ka: *miks?* Miks on inimene loonud oma ümber ühe erilise kultuuri-aparaatuuri, mida ükski teine elav olevus ei tunne ja milles mõned valgustusaja filosoofid Rousseaugaga eesotsas tahtsid näha ennemini kadu kui kasu inimkonnale ja inimsusele.

Küsimus ei ole päris uus, sest aegajalt on see kiusanud ka uurijate vanemaid sugupõlvi, kes tegelesid peamiselt formaalsete probleemidega. Pöördeline muudatus uude suunda tekkis aga alles 1920-aastates, peale selle kui kaks meieaja nimemikat inimkultuuri uurijat, poola algupäraga, pärsine inglise ja ameerika professor Bronislaw Malinowski ja inglise õpetlane, samuti professor A. R. Radcliffe-Brown, olid avaldanud oma monograafilised uurimused paari loodusrahva kohta (Trobriandidel ja Andamaanidel). Nimetatud õpetlasi peetakse nn. funktsionalistliku kooli põhjendajajaks, kuigi nende õpetus ei liigu täiesti üht joont mööda. See, mis neil mõlemil on ühist, on põhilise tähtsusega vaade, et *inimkultuur* on üks *tähtsusküllane tervik*, mille ülimaliks funktsiooniks on *inimliku eksistentsi alalhooldmine*.

Radcliffe-Brown näeb selle elulise funktsiooni täitumist peamiselt selles, et kultuur oma eriosade kaudu aitab kooskõlastada ja kindlustada ühiskondlikke organisatsioone ja institutsioone, ilma

millela inimlik eksistents oleks mõeldamatu. Ka Malinowski annab suurt tähtsust institutsioonidele ühiskondlikus elus, kuid nende ülalpidamist ei loe ta kultuuri primaarseks funktsiooniks. Tema tee kultuuri mõtestamise juurde käib teatavate eluliste tarvete kaudu, mille rahuldamises ta näeb kultuuri ülimalt funktsiooni. Need tarbed on Malinowski järgi oma põhilises osas bioloogilised, millistest ta eriti rõhutab toitu, sugutungit, kehakatet, julgeolekut, liikumistarvet, kehakasvu ja tervist. Nende bioloogiliste eluvajaduste pragmaatiline rahuldamine ei loo aga iseendast veel kultuuri. Kultuur hakkab tekkima alles ses sotsiaalses aparatuuris, mille ülesandeks on hoolitseda selle eest, et inimese eluliste vajaduste rahuldamine võiks toimuda jatkuva protsessina ja ettenägelikult. Seejuures ei jää inimese vajadused kaugeltki mitte ainult bioloogilisele pinnale, vaid ulatuvad sellest üle sotsiaalsesse sfääri, kus tekivad institutsioonid, mis kannavad nii majandust kui ka sotsiaalset kontrolli, kasvatust ja poliitilist elu. Neis sotsiaalsetes institutsioonides muudetakse ühiskonnaliikmete tungid ja vajadused tööks ning enam-vähem kooskõlastatud käitumiseks.

Malinowski oli julge uurija, kelle silmis ei leidnud armu senised positivistlikud vaated inimkultuurile. Tema seisukohad on leidnud tuliseid pooldajaid, kuid ka ägedaid vastaseid. Tänapäeval, mil Malinowski on juba ligi parkümmend aastat surnud, vaevalt leidub kedagi, kes tema õpetuse sõnasõnalt tahaks õigeaks tunnistada, kuid vaevalt on keegi tema õpetusest täiesti jäänud puudutamata. Kõige valjema kriitika osaliseks on saanud tema vajaduste-teooria, kuid päris jälgi jätmata ei ole seegi jäänud.

Tänapäeva vaatepunktilt pilku tagasi heites tundub nii, et omaaegne kriitika ei ole osanud või tahtnud Malinowski funktsionalismi õieti mõista. Malinowskit arvustades on asjata laskuda üksikasjadesse, näiteks tema poolt esiletõstetud bioloogilistesse vajadustesse, mille valik võib olla juhuslik. Malinowski suri liiga vara, et oma õpetust üksikasjadeni viimistleda. Tema suur ja jäädav tähtsus seisneb selles, et ta esmakordselt on juhtinud tähelepanu neile dünaamilistele jõududele, mis asuvad inimkultuuri taga ja niiviisi on sidunud kultuuri inimese ning inimkonna eksistentsiga. Nii Malinowskile kui ka tema kaasaegsele Radcliffe-Brownile ei ole kultuur enam mingi indifferentsne abinõude ja suhete kogumik, nagu 19. sajandi positivistid seda kaldusid nägema, vaid üks mõtteküllane struktuur, mille ülimalt funktsiooniks on inimliku eksistentsi alalhoidmine ja kindlustamine. Sellega on antud kultuurile üks eriline sihtlus ja mõte ning kultuuri seletamine viidud endiselt mehhanistlikult pinnalt teleoloogilisele.

Niiviisi on kultuurimõiste nihkunud jällegi väärtushinnangute pinnale, kuid seekord on küsimuses vaid üks väärtus — *inimese eksistents* — mis ei jaga ega lahuta kultuuri, vaid ühendab selle kogu inimkonda hõlmavaks nähtuseks. Seega ei ole funktsionalistlik kultuuri väärtustamine ka enam takistuseks teaduslikule uurimisele.

Teleoloogilise vaate kohandamine kultuuri-uurimisele ei tähenda sugugi senise — Tylori päevilt kehtiva — positivistliku kultuurimõiste kõrvaldamist, vaid ainult selle täendamist, või mõtestamist. Ilma niisuguse mõtestamiseta oleks tänapäeva kulturoloog sama võimatus olukorras kui näiteks füsioloog, kes püüaks selgitada oma õpilastele keha eri organite talitust, ilma et tal omal oleks aimu nende talitluste bioloogilisest mõtest kogu organismis; või nagu kellassepp, kes teeks katset seletada tunninäitajat selle lugematute üksikosade abil, ilma et ta ütleks mis ülesanne on kella ja kuidas kõik antud üksikasjad — rattad, vedrud ja osutid — seisavad selle ülesande teenistuses.

3.

Rööbiti funktsionalistliku kooli õpetusega, ja suurelt osalt selle mõjul, toimub kultuurimõiste senisest järjekindlam sidumine inimese ning ühiskonnaga. Et kultuur on inimese loodud ja seega ühiskondlik nähtus, ei olnud ju küll varemgi mingi uudis, kuid alles nüüd hakati tunnetama selle seose ulatust ja paratamatust. Siin tingib üks nähtus teist: kultuur võib tekkida ainult inimühiskondades, kuid need ühiskonnad on kujunenud peamiselt kultuuri varal. On ju inimene ainuke elav olend maailmas, kelle vahekordi teiste inimestega ei määra ainult bioloogiliselt päritavad loomuomadused, vaid eestkäit traditsiooni kaudu edasi kantavad tavad, kombed ja muud käitumisreeglid. Need viimased on aga kultuuritooted.

Selle vaate otseseks tagajärjeks on, et osa kaasaja kultuurantropolooge näevadki oma uurimisobjektina mitte üksnes kultuuri või ühiskonda eraldiseisvate nähetena, vaid hoopis üht liitmõistet, millele on antud nimeks *sotsio-kultuur*. Praktiliselt tähendab niisugune seisukohavõtt kultuurimõiste laiendamist sotsiaalsesse sfääri ja sotsiaalse

lähemat sidumist kultuurimõistega. Mõte on iseendast tervitatav ja paratamatugi, kui inimuurimus endasse tahab haarata kogu seda abinõude ja vahetõrgete aparatuuri, millele on üleschitatud inimkonna ajalooline eksistents. Mis aga vasturääkimist tekitab, on nimetus *sotsio-kultuur*. See termin, nagu paljud teisedki selletaolised liitsõnad, on kasutamiseks kohmakas ja mõisteliselt kahemõtteline ning tautoloogiline. See viimane viga selgub kohe kui meenutada, et kultuur igal juhul on sotsiaalne nähtus, kas me seda eriti alla kriipsutame või mitte. Ainuke mõistlik lahendus oleks mingi ühemõtteline termin, nagu näiteks *eksistents-struktuur*, mida sõnavõtnu on mõni aeg katseks tarvitanud.²

Eelnevas olen võinud jälgida ainult üht pealiini teadusliku kultuurimõiste kujunemises. Kõrvalharude jälgimine pole selle sõnavõtu piirides enam mõeldav. Ainult möödaminnes tahaksin siiski veel puudutada kaht eri vaadet kultuuri olemusele, milledest üht võiks nimetada realistlikuks ja teist idealistlikuks. Valdav enamus tänapäeva kultuurantropolooge või kulturolooge on realistid, nähes kultuuri jätkuvalt seost elavate ühiskondadega. Idealistid seevastu püüavad eraldada kultuuri tegeliku elu kontekstist ja vaadelda seda just nagu üht eraldi hõljuvat olu kusagil ideedemaailmas, mida inimene ei ulata mõjustama oma käitumise või tegevusega. Otse vastupidi: inimene on ise kultuuri mõju all ja lõppudelõpuks ka selle tulemus. Näitena tuuakse sel puhul harilikult üks kultuuri instrument keel, mida iga inimene sündides leiab valmina eest ja hakkab seda varsti kasutama kõikide nende reeglite kohaselt, mis ammu enne teda on kujunenud.

Et kultuuril on oma suur kujundav mõju inimesele ja ühiskondadele, seda ei taha ega saagi keegi eitada. Mis aga vasturääkimisele sunnib, on

mõningate kultuuridealiste kalduvus omasugusesse *kultuurideterminismi*. Nii nagu omaaja looduslik determinism tahtis teha inimese jäägitult olenevaks tema elukohast, nii näevad kultuurideterministid inimeses nagu mingit jõuetut mängukanni kultuuri magneediväljadel. Inimeselt tahetakse võtta kogu tema mõtte- ning valikuvabadus ja isegi geenid tuletatakse kultuurimeediumist. Kultuurideterministid teevad peamiselt selle vea, et nad ei arvesta eri isiksustega, nende mitmesuguste karakterite, kalduvuste ning võimeteega.

Kui kultuurideterministidel oleks õigus, siis peaks inimkond, kes vähemalt poole miljoni aasta kestel on arendanud oma kultuuri, ammu juba sarnanema sipelgapesaga või mesilasperega, kus igal liikmel juba sündimisest saadik on ühiskonna eksistentsstruktuuris nähtud ette oma kindel osa, mida tal tuleb etendada surmatunnini ikka ühte moodi. Et see nii ei ole, selle eest võime olla tänulikud looduse tujukusele, kelle armust inimloomus ja võimed on väga vahelduvad, igatahes nii varieeruvad, et ükski kultuur neid päris ühtlustada ei suuda. Inimese orienteerumine maailmas ei toimu mitte kinnisinstinktide vaid mõistuse varal ja kultuuri ühtlustav kest ei ole kunagi osutunud nii tugevaks pantseriks, millest elav mõtte säde ühes loova ideega läbi ei suudaks tungida. Läbi tungivad aga ainult viljakad ja elulised mõtted. Seega ei ole siis kultuur üksnes nivelleeriv, vaid ühtlasi ka selekteeriv, kusjuures see seleksioon teostub üksikute loovate isiksuste kaudu.

¹ Umbes sama mõttekäik väljendub ühes teises ladina algupäraga sõnas tsivilisatsioon, millest on tuletatud tsiviliseerima. Tarvitav eriti anglosaksi ja romaanimaades.

² Olen seda terminit varem kasutanud EÜS-i Album XIII (1960), lk. 109 jj. ja oma etnoloogia loengutes Stokholmi Ülikoolis.

RINGVAADE

Inimese põlvenemisest — Kosmose tekkest — Freud, Jung ja Joyce — Hemingway surm — Huxley Kopenhaagenis — Nobeli auhind Kästnerile ?

— Kiida nüüd Issandat, kes on kõik targasti seadnud, alustame tuntud koraali ja laulame seda kui hauasalmi kadund maailmale. Ajaliselt oleme edenend keskajast, kuid pärast kindla linna ning varjupaiga kaotamiseks oleme asustand kahe suure võimu vahelise eikellegimaa. Arusaamatute tegude kohta ei kehti enam lohutavad sõnakõlk-sud, nagu „Jumal teab mispärast“, „ei tea, milleks see kõik hea oli“. Vanasti usuti, et Jumal oli loonud maailma viimse pisiasjani välja. Jumala päike paistis nii heade kui kurjade üle ning Jumalast võitnud vürst valitses hirmu ja armuga ülemaid ning alamaid.

Viimased sada aastat on kristlikust maailmapildist rohkem kustutand kui seda aastatuhanded antiikse teoogooniaga jõudsid teha. Uue aja hinge on tõlgitsetud prohvetite nagu Darwini, Einsteini, Freudi ja James Joyce'i suude läbi. Darwinismi ja teoloogide vahel toimus õigupoolest meie aja viimne ususõda.

Peamiseks tüliõunaks polnud mitte põlvenemisõpetuse üldine eitamine, s. t. see, mida populaarselt tuntakse kui „inimese arenemist ahvist“, vaid Darwini teooria loomulikust arenemisest, mis taolisest protsessist eemaldas Jumala kui täiesti tähtsusetu teguri. Tõstes loomuliku valiku arenemise põhiprintsiibiks tunnistas Darwin selle kõrval üksikute variatsioonide olemasolu, ilma et ta oleks katsunudki neid teisendusi teaduslikult selektada.

Erandid võisid olla väiksed ja suured, miljöö, harjumuse, tahte, Jumala või kuradi seadused või oleneda ka millestki hoopis muust — senitundmatust. See on see jumalata juhuslikkust looduses, mille vastu nii teoloogid algul kui marksistid hiljem kõige vihasemalt on oponentid.

Aga aeg on ka Darwinist edasi sammund ning bioloogid on asund asendama juhuslikkust teadlikult juhitava inimliku arenemisega, s. o. aretamisega.

Ajakirja „Scientific American“ viimane number on muide pühendet läbilõikepildile homo sapiensist just praegu. S. L. Washburn väidab, et loomuliku valiku printsiip evis loomariigis kehtivust kuni inimese kui liigi tekkimiseni, edaspidine areng olevat aga asjakultuuri — inimese ja tema tööriistade vahekorra saadus.

M. D. Sahlins leiab, et ühiskonnad tekkisid tänu seksuaalse paljunemise teadlikule pidurdamisele.

C. F. Hockett postuleerib kolm omadust, mis on iseloomulikud ainult inimkeelele: võime rääkida asjust, millest aeg ja ruum meid eraldavad; ütelda midagi, mida keegi varem pole veel sõnastand ja seda nõnda, et sellest on võimalik aru saada; luua tohutu arv sõnu kombineerides piiratud arvu häälikutega.

W. W. Howells on oma kirjutusele lisand huvitavad kaardid inimrasside levikupiirkondadest 10.000 ja 1000 aastat tagasi ning praegu. Noorim kõigist rassidest on n. n. hilismongooli, mis on tekkind Siberis jääaja lõppfaasis külmaga kohanemisevõime produktina. See rass on praegu domineeriv ja peagu täiesti välja tõrjund oma eelkäija varamongooli rassi, mille viimased esindajad on indiaanlased.

Inimliku kultuuri ajalugu analüüsivad R. J. Braidwood, R. M. Adams ja Herbert Butterfield. Spekulatiivsem on neist viimane, tuntud ajaloo-professor Cambridge'is, keda enne kõike huvitab küsimus, miks suhteliselt hilja tekkind lääne kultuur nobedasti ja peagu täielikult palju vanema hiina kultuuri välja tõrjus. Butterfieldi hüpoteesiks on ristiusu sõbralikum suhtumine ratsionalistlikusse mõtlemisse võrreldes teiste usunditega. Pigemini või vähemalt samahästi võib asi hoopis nii olla, et teaduslik mõtlemine on kulgend rööbiti teoloogiaga ja kujunend teiste sfääride mõjuallikaks.

Rahvusvahelises mõttevahetuses on usu ja teaduse vahekord üldse aktuaalsemaks kõneaineks kui võiks arvata. Teoloogide ja Darwini vaheline ususõda, mida ringvaate algul mainisin, jätkus hiljem kolmanda võimaluse eest rääkijate esiletulekuga, kellest väljapaistvaim on üheaegselt kristluse kriitik ja antidarwinist Samuel Butler (1835—1902). Aastavahetusel ilmus trükist loengutesari tiitliga „Darwin and Butler” (Chatto and Windus), mis ideeajaloo professor Cambridge’is Basil Willey, pidas aastal 1959, kui pühitseti Darwini 150-dat sünnipäeva ja oli möödunud 100 aastat The Origin of Species esmakordselt ilmunisest.

Willey vaekausis kaalub ilmselt Butleri poole, kes oma utopiilistes satiirilistes romaanides Erehon (1872) ja Erehon Revisited (1901) süüdistas kristlasi Augustinuse ja Thomas Aquinost progressiivselt loova Jumala unustamises ja Darwinit oma eelkäijate Buffoni, Erasmus D. ja Lamarcki surnuksvaikimises.

Butler ise leidis, et looduses seisvat arenemise taga „usk ja püüe intellekti toel paremuse poole”.

*

Kogu universumi tekkelugu ja selles kehtivate seaduste abil maailmaruumi vallutamine oleks mõeldamatu kosmilise füüsikata, mille postuleeris esmakordselt Albert Einstein oma relatiivsusteooriaga (1905 ja 1915). Kosmograafia enne Einsteini on kuutõbiste eksirännak, kus uneskäijad püüvad tasakaalus, ilma et nad teadlikud oleksid oma kindlusest, mida nad ärkvel olles püüavad müstiliste jõudude kontosse kirjutada. Umbes nüüsgune on Arthur Koestleri suurejoonelise monograafia „The Sleepwalkers” (i. k. 1959, r. k. 1960) tunnetuslik kogusumma. Koestleri raamatule eesõna kirjutand eelpool mainit prof. Butterfield tõstab teose peavoorusena esile seda, et Koestleril on õnnestunud Copernikuse, Galilei ja Kepleri nende aega tagasi asetamine ja nende avastuste kirjutamine õnnelike juhuste kontosse.

Einsteini teooria arusaadava selgituse ka mitte-matemaatikuile kirjutas Bertrand Russell oma Relatiivsusteooria ABC-s, mis Inglismaal ilmus juba a. 1925 ja tänävu on tulnud täiendatuna ka r. k. tõlkes (Natur och Kultur).

Kosmose tekke kohta on arvamused siiski vastukäivad. Georg Gamovilt pärineb n. n. plahvatuslik teooria, mis lähtub materia kohutavast keskendusest miljardite aastate eest ja selle läbi tek-

kind ahelreaktsioonist, mille lõhkejõu kõrval nüüd tuntud vesinikupommi oma olevat täpe. Vesinikust lähtusid siis teised elemendid ja need on võrdlemisi ühetasaselt jaotet kord ammu plahvatanud kosmose üksikute osade vahel. Gamovi vastu on nüüd D. W. Sciama oma raamatus „The Unity of Universe” (Faber and Faber, 1961) mobiliseerind Cambridge astronoomide Hermann Bondi, Tommy Goldi ja Fred Hoyle teooria maailmaruumi staatilisest, põhiliselt muutumatust olekust. Nende teadlaste järgi on kogu kosmose materia lüliteta ühte süsteemi ja omavahel pidevas olenevuses. Või lihtsamalt: kui me autole kiirust lisame või saltot viskame, on mõlemal juhul tegemist kosmilise aktiga.

*

Moodse hingeteaduse embleemiks on kolmainus, kus isa kuju on ümbritsetud kahest ketserist. Mõni kuu tagasi surnud C. G. Jung (1875—1961) lahkus viimasena (vrd. S. Freud 1856—1939 ja A. Adler 1870—1937) sügavpsühholoogia kolmest suurest. Suurimaid kogemusi neist kolmest praktilise hingearstina evis kahtlemata Adler, kes haigusttekitava alaväärsuskompleksi antiteesiks aetas Nietzsche tuletet endamaksmapanutungi, mida ta katsus kanaliseerida inimkonnale kui kollektiivile omastesse ühistunnetesse. Sellega muidugi erinedes oma endisest õpetajast Freudist, kes sugutungi ja sellest tulenevat lõbu (libido), pidas destruktiiwseks, Schopenhaueri väljendat elutahte egoistlikuks kehatuseks, mida kollektiivi käitumismustrid halvavad. Jung lõppeks, lähtudes inimesest kui loomisvõimelisest isiksusest, selgitas loodut kui kauget ja hämarat peegeldust kollektiivsest alateadvusest, nimetades neid heiaustusvõimelisi ürgpilte arketüüpideks. Freudi ja Jungi juures tugevnes see mütoloogiline joon seda enam, mida vanemaks nad said. Nii kirjutas Freud oma viimase raamatu prohvet Moosesest ja juutidest kui jumalatapjaist, kes oma kannatustega läbi aastasadade seda suurt süüd lunastavad. Jungi viimane raamat oli formuleerit nagu vastus Hiiobile ja see on üpris veider. Hiiobit piinand vana sääduse Jahvet peab Jung täiesti amoraalseks olevuseks, kes aga prohveti vastu sihit sadismi kõrgpunkti saavutades ise ikkabi kannatada ja ennast taevase pulma müsteeriumis Maarjaga uuendab, et nii inimeseks saades minna ise Kristusena maa päälle kannatama.

Nii lõpetas teadlasena aland Jung romaanikirjanikuna. Ka Freudi postulaatide vastu klassilises

psühhoanalüüsis on eriti empiiriliste loogikute hulka kuuluvad filosoofid kahtlust avaldand. On küsitud, kas eranditult kõikidel elamustel on hingelised põhjused, kas on üldse olemas alateadvuslikke elamusi, et kas närviriketel, väärtoiminguil ja unedel on igalühel mingi sügavam mõte.

New York University filosoofia instituut korraldas 1956 suure diskussiooni filosoofide ja psühhoanalüütikutega teemal: Kas psühhoanalüüs on teadus? Diskussioon kujunes üsna asjalikuks ja hiljuti publitseeriti nii selle sissejuhatavad sõnavõttud kui järgnend mõttevahetused mahukas välüümis „Psychoanalysis, Scientific Method and Philosophy” (N Y University Press, 1960). Selle teose põhjal näikse võitlus olevat viigiga lõppend; hingeteadusest huvitatule pakub raamatuga tutvumine palju enam oma poolt ja vastu argumentide rikkuses kui riulitais pelgalt pro või contra Freud kirjutet kõiteid.

*

James Joyce, kes oma Dublini-novellides alustas objektiivse rohkem balzaclikult kõikehaarava kui zolalikult elementaarsele taandava kirjanikuna, üritas hiljem kõigi võimalike võõraste faabulate sulgemist oma Odysseusse ja proovis läbi eri keelte äärmised võimalused Finnegans Wake'is. Encyclopaedia Britannicas seisab, et pärast Miltonit pole keegi nii meisterlikult inglise keelt kasutand kui Joyce. Inimhinge sünteetikuna seisab Joyce'i suurus selles, et ta pinget alateadvuse ja teadvuse vahel nähtavaks muutes, näitab, et lahkkelide kõrval esinevad ka kooskõlad. Inimkond ei sünnitet Jumalast, vaid loob ennast lakkamatult ise kontaktis jumalikutega.

Freud kogus inimlikke iseärasusi ja pidas neid negatiivseiks iseloomuomadusiks, steriilseiks, ainult hävitava toimega suguviljadeks. Nii leidis ka Sir James G. Frazer, kelle The Golden Bough (1890—1918) on meie aja tähtsaim ja ulatuslikem kogumik maagiast, müütidest ja usust, oma vägeva teose viimse kõite eessõnas, et tema kogut materjal moodustas hauakivi inimliku pöörasuse kalmul ja oli mõeldud hoiatusena võimalikele ek-sirändajaile elu labürindis.

Rootsi insener ja romaani-kaatsetaja Sven Fagerberg (vt. ka Mana 3:58 lk. 68—71 F. debüüt-romaaniga kohta) on kirjutand suurepärase essee „Finnegans Wake'ist” (ajakiri „Poesi” 1:1950), kus ta Joyce'i tähtsaima inspiraatorina Frazeri ning Jungi kõrval tõstab esile itaalia õpetlase

18. sajandist Giambattista Vico, kelle peateos „Uus teadus” ilmus 1725. Vico ei vaidle tollal valitsend arvamuse vastu, et Jumal on loonud materia ja sellepärast käib inimesele üle jõu selle õige olemuse tunnetamine. Inimliku elu vormid on aga inimeste loodud ja neid uurides saame inimestest, keelest ja eluviisidest rohkem teada kui rakendades loodusseadusi.

(Vico elulugu ja „The New Science” on New Yorgis 1944 ja 1948 i. k. ilmund.)

Finnegans Wake'is on Joyce Jungist ja Freudist teinud pisut eluvõõra õpetlase kuju — professor Tung-Toydi, kirjanik ise on läinud Vico ja Adleri teed leidmaks oma üksildusele seletust tead-miste läbi kõigile ühisest.

*

Viimasel ajal on järjekordse jumaluse ja inimese ühendajana inimese arenguteel pärast oma surma aktuaalseks muutund jesuiidipaater Teilhard de Chardin. Katoliiklasest paleontoloog ja filosoof kirjutas oma esimese uurimuse, ta enese sõnade järgi rohkem luulelise kui teadusliku katse inimliigi ainukordsust maakeral seletada, kõige oleva võnkumisest kahe miljardi aasta jooksul mõtlevaks olevuseks, „Le Phénomène Humain” juba 1930. Oma testamendis „Les singularités de l'Espèce Humain” („Annales de Paléontologie” 1955) leiab ta üheltpoolt, et pole sugugi kindel, et inimesed on ainukesed mõtlevad olevused universumis, peab aga Jeesus Kristust seni maakeral eland inimesist ainukeseks üliinimese mutatsiooni-ks, Darwini poolt viidet hüpoteetilise „juma-liku juhuse” läbi.

*

„Meie aja” — siis 20-nda sajandi romantilise inimese kaine kujutaja Ernest Hemingway suri 2. juulil (62 a. vana) püssi puhastades. Ta arstist isa lasi enda maha, kui teda raskekujulise suhkruhaiguse komplikatsioonina ähvardas pimedaksjäämine. Hemingway ise, kes kehaliselt omadega pikemat aega üsna läbi oli, saabus just enne seda viimast püssipauku Idahos tagasi põhjalikult arstlikult uurimiselt Mayo kliinikus. Ise ütles ta Rochesterist lahkudes, et arstid leidnud, et ta kõrge vererõhu all kannatavat. Ei ole võimatu, et selle veaga ka nägemishäire ja neerutüsistus (võib-olla isegi kusiveresus) kaasas käis. Oma esimese jahipüssi sai ta isa käest kingiks 10-aastasena.

Igasugu kuumade ja külmade relvadega tegeles ta selle järgi üle 50-ne aasta. Muidugi on ta surm õnetu juhtumi läbi võimalik, eriti kui seda kombineerida nägemisrikkega või äkilist ajupaistetust tekitand (ja sellega meelemärguse ähmastust või koguni kaotust) kusemürgistusega. Ei ole ka võimalu, et ta oma peatselt pimedaksjäämisest või uriinikihvtitusest teadlik olles isa eeskujul ise enese tappis.

Eesti keeles on ainukese ulatusliku ülevaate Hemingway elust ja loomingust kirjutand Ivo Iliste (vt. Mana 2:59, lk. 93—107 ja samas numbris kaks H. meisternovelli M. Lasbergi tõlkes).

Hemingway järelejäänud paberite seas on vähemalt üks trükivalmis käsikiri. See on reportaaž kahest rivaliseerivast hispaania härjavõitlejast Antonio Ordonez'ist (kelle isa oli muide H. debüütromaanis „The Sun also rises” kujutat matador) ja Luis Miguel Dominguin'ist. Kirjeldus saavutab haripunkti 1959. a. suvel Bilbao fiestal, kus Ordonez triumfeeris areenil seninähtamatute kunstükkidega, kuna Dominguin sai kohutava sarvehoobi kõhtu.

Peagu kogu teos ilmus kolmes pikas lõigus möödunud sügisel ajakirjas „Life”, postuumselt ilmuva raamatu pealkirjaks on „The Dangerous Summer” (Ohtlik suvi).

Tuleva aasta alguses ilmub kirjaniku nooremalt vennalt Leicester'ilt Hemingway biograafia, millega vend alustas 3 aastat enne kirjaniku surma ja kus pikad osad on stenogrammide H. jutustus-est enestest ja teistest.

*

Augusti keskel olid Kopenhaagenis koos 1300 psühholoogi 35-elt maalt. Kongressi peateemaks oli küsimus, kuidas maailmas rahu tagada. Dele-gaatide seas oli muide Aldous Huxley, kes rootsi kaugnägemises edasiantud intervjuus Kastrupi lennuväljal nägi pikk, kõhn ja nukker välja. Hux-ley teatas, et ta kodu Kalifornias oli hiljuti maha põlend. Ta oli siiski saand päästa uue raamatu käsikirja, mille tiitlks on „Island”. See olevat utoopiline romaan ja vastandina 30-date aastate algul kirjutet „A Brave New World'ile”, kus kollektiiv indiviidi lämmatas, unistab Huxley nüüd ühiskonnast, mis avab üksikisikule kõik teed ene-setäiustamiseks.

Maailma praeguse olukorra kohta arvas H., et maailmaruumi uurimisel pole suurt mõtet kui maapealseid probleeme ei suudeta lahendada. Eriti masendab teda asjaolu, et 3 miljardi inimese saa-

tus seisab paarisaja poliitiku, kindrali ja tehniku kätes, kelle vaimses tervises ta tihtilugu kahtleb. Huxley on väga selle mõtte poolt, et tähtsamatel poliitilistel konverentsidel kuuluks iga täisvõllise esindaja staapi ka vähemalt üks asjatundlik psüh-holoog.

*

Diskussioonid tänavuse Nobeli kirjandusauhin-na üle on aland. Olof Lagercrantz, Dagens Nyhe-teri peatoimetajaid, kes mõni aeg tagasi Charlie Chaplini sobiva laureaadina soovitas, on tänavu saksa satiiriku Erich Kästneri eest väljas. Teda on selleks „otse sundind” äsja Zürichis ilmud Käst-neri päevik — „Notabene 45” (Atrium Verlag), mis Kästneri veebruarist augustini 1945 koodis paberile pandud märkmete puhtakirjutusi sisal-dab. Lagercrantzi arvates on Kästner Heine-tra-ditsiooni valitseja saksa kirjanduses, poliitiliselt ja inimlikult küps autor, kes saksa rahva vigu — orjalikku truualamlikkust, sentimentaalset enda-haletsust ja masinlikku liigitamislusti — piitsu-tab ja seda keeles, mida „meie sajandil liigagi tihti on pruugitud masshüsteeria ja fanaatilise usu relvana”.

Tuntud sensitiivse looduslührikuna on Lager-crantz kriitikuna võrdlemisi impulsiivne. Möödunud kevadel saatis ajaleht ta mitmeks kuuks Saksa Liiduvabariiki. Säält naastes teatas ta avalikult lehes, et kõnelused sakslastega olid teda niivõrd tülgas-tand, et ta sellest ridagi ei saavat kirjutada. Selle peale sõitis ta vene keelt valdamata Nõukogude Liitu ja oli väga vaimustet sealsest klassikute kum-mardusest.

Ainuke rootslane, kes perfektselt vene keelt ja kultuuri tunneb ja on hästi kodus kommunistliku kahekeelsuse peavariantides, on tihti samas Da-gens Nyheteris kirjutav Sven Wallmark, kellele nõukogude võimud tänavu enam uut külastusvii-sumi ei annud. Väga huvitav on küll ka lugeda Jan Olof Olssoni („Jolo”) eriraamatuna ilmud (Leningrad S:t Petersburg, Bonniers 1960) reisi-märkmeid N. Liidust, kes seal põhjalikult kultuur-imällestusi on uurind, mida päriselanikud ise ametliku keelepruugi kohaselt „kodaanlikeks igan-deiks” nimetavad..

Kästneri juurde naastes on ta muidugi peen kir-janik, küündimata küll Heimito v. Dodereri mo-numentaalse romaanikunstini. Viinlane on aga „mängust väljas”, kuna rootsi kriitikud teda meelt-parandand natsiks peavad. Doderer, kes I maailmasõjast selle lõppfaasis austria-ungari ratsaväe-

ohvitserina osa võttis, sõjavangi sattus ja (nagu Shveigi autor Hashekki) üle Eesti rändas tagasi kodumaale, tegutses II maailmasõjas saksa poolel lendurkaptenina.

Erich Kästnerilt lugesin just suure mõnuga m. a. esmakordselt Fischeri Biblioteegis (n:r 353) ilmud ja algselt 1943 kirjutet ning lavastet Münchenhausen'i filmimanuskripti.

Saksa keeles kirjutatavaist autoreist on Nobeli-diskussioonis veel aktuaalne 1873 Viinis sündind ja nüüd vanaduspäevi Jeruusalemmas veetev juudi

mõttetark Martin Buber, kelle peateosed „Gog und Magog” ja „Du und Ich” nn. shassidismi taaselustavad. Ta kandidatuuri olevat esitand Dag Hamarsköld just enne oma äsjust traagilist lahkumist.

P. S.

Rootsi Akadeemia otsustas oma koosolekul 26. okt. anda 1961. a. Nobeli kirjanduseauhinna jugoslaavlasele Ivo Andrić'ile.

Göteborgis 5. septembril 1961

Ivar Grünthal

KULTUURKROONIKAT

P.E.N.-klubid eksiilis on tänavu olnud agarad uute publikatsioonidega. Londoni klubi (asut. 1950) startis juunis ajakirjaga „Arenat”, mille tekstid ja kokkuvõtted on vahelduvalt inglise, prantsuse ja saksa keeles ja mida tahetakse välja anda iga kahe kuu tagant. Avanumbri on toimetand ungarlane P. Tabori ja selles on ligi pool tekstidest eesti eksiilautoreilt. Eesti materjale koondasid G. Helbemaie ja R. Kolk. Viimaselt on ka lühiülevaade eesti kirjandusest vabas maailmas. „Arenat” arvustab järgmises Manas Ivo Iliste. Äsjailmunud „Arenat 2” on pühendet poola kirjandusele ja juba trükki antud n:r 3-es domineerivad ukrainlased.

*

Londoni 150-liikmelisel eksiil-P.E.N.'il on alates a. 1956 50 liikmega haruklubi New Yorgis. Ka nemad on tänavu alustand offsettrükkis büllötääniga, millest seni ilmud n:r 1, 2—3. Aastakoosolekul 4. 1. valiti ungarlane F. Körmeni järgi klubi esimeheks poolakas Jófes Wittlin, abiesimeesteks Aleksis Rannit ja tshheh Egon Hostovsky, sekretäriks ja büllötäni toimetajaks bulgaarlane Dragomir Nenoff ja kassuriks ungarlane Tibor Florian.

Klubi suuremaks tänavuseks ürituseks oli 9. 6. New Yorgis peetud kirjanduslik õhtu, kus 12 autorit 8 rahvusest olid esitet. Meile tuntuist olgu mainit käesoleva Mana novelli autor Algirdas Landsbergis, Egon Hostovsky (kellelt kaks poliitilise „thrilleri” laadis kirjutet romaani on ilmud r. k. tõlkes) ja Aleksis Rannit. Viimaselt oli Ants Oras tõlkind inglise keelde luuletuse Sardiinia sügis.

Ranniti aktiivsus on suur. M. a. ilmus valimik tema värsse Ants Orase eessõna (ja peamiselt A. O. tõlgetega) Saksa Liiduvabariigis. Väljaanet on lubanud edaspidi Manas arvustada Ilmar Laaban. (A. Rannit: Verse an Wiiralt und an das geklärte Gleichnis, Woldemar Klein Verlag, Baden-Baden 1960.)

L.-Saksas enne jõule ilmud kogukas antoloogias „Panorama moderner Lyrik” (Mohn Verlag), mille on toimetand R. Hartung ja G. Steinbrinker ja mis 1000 luuletuse ümber euroopa ja ameerika poetidelt sisaldab (kõik 20. sajandist) on leedu lüürika esindet 1, läti 7 ja eesti 5 luuletusega. Meie osas on Heibergilt 1, Visnapuult 1 (selle luuletuse all ilutseb tekst „aus dem Litauischen von A. Oras” [!]), Underilt 1 ja Rannitilt 2 (Orase tõlkes).

Äsjasaabund vene pagulasautorite mahuka „Novõi Zhurnal” 64. volüümis, mille toimetand R. Goul, J. Denike ja N. Timashev on Ivan Bunini järelejäänd pabereist trükki toimetet a. 1903 kirjutet skits 10. september, D. Merezhkovski pärandusest pikem traktaat Risti Johannesest, romaanikatkendeid armeenlaselt S. Saninjanilt ja V. Janovskilt, Yale ülikooli vene kirjanduse naisprofessorilt N. Berberovalt pikem esse moodse lüürika ja kriitika vahekorrast, mille lõpus leidub tunnustav lause ka eesti uuemast luulest, V. Veideltelt esse B. Pasternaki varasemast proosast (see avaldetakse hiljem i. k. Michigani ülikooli juures ilmuva B. P. kogutud teoste II köite eessõnana ja lõppeks peale muu mainimata luulet Sinaida Hippiuselt, Oleg Iljinskilt j. t. ning viimase sõja ajal N. Venest põgenend lüüriku Lidia Aleksejevna tõlkes 3 luuletust Aleksis Rannitilt (Meri, Medici sinine ja Ta töötab kaua Wiiralt sarjast).

Ranniti rezhis toimus veel märtsi algul New Yorgis ukraina rahvuspoedi Taras Sevtshenko (1814—1861) 100-da surmapäeva tähistamine ja kavatsusel on 1952 Siberi saadet ja seal Ilja Ehrenburgi teatel hiljem surnud poedi Ossip Mandelstami mälestamine.

*

Tuntud noorema põlve kirjandusteadlane Ivar Ivask, kes viimase aasta uuema austria romaani uurimisele pühendas, lahkus nüüd Viinist tagasi ülikoolitööle Ameerikas. Oma varematele töödele saksa keele-piirkonnast (G. Benni ja H. v. Hofmannstahl'i üle) lisas ta äsja ühe Grazi kirjastuse palvel kirjutet pikema essee „Das grosse Erbe: Die übernationale Struktur der österreichischen Dichtung”.

*

Peale eelpool mainit „Panorama” on viimasel ajal Saksas Imund terve rida ulatuslikke luuleantoloogiaid. Isikupäraseimana tundub Hans Magnus Enzensbergeri, 31, koostet „Museum der modernen Poesie” (Suhrkamp 1960), mis sisaldab kõrvuti algtekstidega 350 luuletust 16-est keelest. Prantslasi on 17, sakslasi 13 (kõige enam värsse B. Brechtilt), inglasi ainult 2, rootslasi 3 (Ekelöf, Martinson ja Vennberg) ja balti lüürika puudub täiesti. Enzensberger on muide tänavu rootsi raadio II programmis saksa uuemat proosat tutvustand — see antoloogia „Neue Prosa mal elf” on ka eriraamatuna ilmud eriti kaunis tüpograafias (Sveriges Radio 1961). Sama agar autor on koos Clemen'iga koostand Fischer Büchereis (n:r 410) ilmumisel oleva antoloogia inglise uemast luulest „Von Hopkins bis Dylan Thomas”. Ta enese kaht seniilmud kogu „Verteidigung der Wölfe” (1957) ja „Landessprache” (1960) iseloomustab tugev satiirilise, saksa uustõusikluse vastu sihit teravik.

Teine usin antoloogiatega koostaja on Hofmannstahl'i uurijana tuttavaks saand Edgar Hederer. Kui ta varem saksa luulega on tegelnud (vrd. H. „Das deutsche Gedicht vom Mittelalter bis zum 20. Jahrh.” FB n:r 155) ei ole need puudused, mis nüüd ilmud antoloogiaid „Gedichte des Abendlandes” (FB n:r 400) iseloomustavad nii silma torgand. Skandinaavia osas on praeguses väljaandes täielik nõmedus valitsemas. Taani ja soome lüürika puuduvad täiesti, norrakailt on kaks

luuletust — üks Björnsonilt ja teine Hamsunilt, rootslasilt neli — Bellmanilt, Selma Lagerlöfilt (sic!), Bo Bergmanilt ja Hj. Gullbergilt igäühelt üks.

Varemilmund saksa uuemat lüürikat käsitavate antoloogiatega suurimaks veaks on see, et neis liiga palju autoreid on esindet — nii on lugu Curt Hohoffi toimetet „Flügel der Zeit'iga” (FB N:r 113) ja Wolfgang Weyrauchu muidu huvitavalt kommenteerit läbilõikega „Expeditionen deutsche Lyrik seit 1945” (List Bücher N:r 140). Sootuks keskendatum, küll päris vähetuntud nimede ümber on samas sarjas varem ilmud (N:r 61) shoti juudi Eric Singeri publitseerit „Spiegel des unvergänglichen”. Kõige rohkem kopituse lõhna juures on kogu maailma luulet haarata tahtval J. v. Guentheri toimetet (ja suures osas tõlgit) köitel „Unsterbliches Saitenspiel” (Ullstein Bücher N:r 100).

Rootslased on saksa luulega palju hoolikamalt ümber käinud. Viimase kahe aasta jooksul on siin ilmud 5 väärtuslikku tõlkeramatut saksa lüürikast: Magnus v. Plateni 13. sajandist (Heinrich von Morungenist) tänapäevani (Wolfdietrich Schnurre, 41) ulatav „Hymn och klagan” (Wahlström & Widstrand 1959); Carl-Fredrik Palmstieni kommenteerit ja tõlgit Goethe „Väst-östlig Divan” (Bonniers 1959); kunstiajaloolase, lüüriku ja suure amplituudiga luuletõlkija Erik Blombergi valimik Hölderlinist (Norstedts 1960) — esimestest Schilleri vaimus kirjutet oodidest kuni pika haigusaja harvade nelikuteni välja, sellele lisaks raamatu alguses pikk essee Hölderlini spekulatiivsest geeniusest ja lõpus kommentaarid iga üksiku luuletuse kohta ning bibliograafia teistest r. k. tõlgetest (loetelust ja esseest on kahjuks välja jäänd noorelt lahkund üliandeka rootsi kirjaniku Gösta Oswaldi ajakirjas „Poesi” (1:50) ilmud Menons Klagen um Diotima täielik tõlge, millest Blomberg ise on esitand ainult 1 ja 4 lõigu); rida tõlkijaid, muuseas Ilmar Laaban, figureerib juba 20 aastat Rootsis eksiilis eland saksa lüüriku Nelly Sachs'i vormilt siinset n. n. 40-tali, sisult jõulistest piltidest rikka luule vahendajaina (Flykt och förvandling, FiB:s lyrikklubb 1961); Sachs'i heledamate poemide rootsistajana tundub enne teisi imetlust väärivana sinne saksa kirjanduse väheseid häid tundjaid ja kommenteerijaid Johannes Edfelt, kes ise tuntud hea luuletajana varasema Gullbergi vormiranges vaimus, ja kellelt nüüd ilmud (lisaks juba 1934 koos Bertil Malmbergi ja Irma Nordvangiga tõlgit köitele „Från

George till Kästner" ja Georg Trakli valimikule 1956 „Helian") Traklist Paul Celani, Ingeborg Bachmanni ja Cyrus Atabayni ulatav valimik „Modern tysk lyrik" (Bonniers 1961).

Minu arvates on nii varem mainit v. Platen kui Edfelt parimini õnnestunud üsna ulatuslike tsüklikega Gottfried Benni lüürikast.

Enamikki oma antoloogias esitet 25-est saksa poeetist on Edfelt varem rohkem tutvustand kui analüüsind esseekogus „Utblick" (1958). Eesti lugejaile võiks tähtis olla teada, et sama Edfelt on ainuke rootsi juhtivamaist lüürikakriitikuist, kes Bernard Kangro ja Kalju Lepiku luulest teht tõlgete ilmumist on tunnustavalt mainind.

Paneme punkti sellele rapsoodilise lõigule saksa lüürika ümber märkusega hollandi kriitiku Ad den Besteni redigeerit valimikuga pooleistkümnest Ida-Saksas tegutsevast poeetist, kelle põhitoon on arvatust märksa elegeilise ja vähem „rahvademokraatlik" (Deutsche Lyrik auf der anderen Seite, Carl Hanser Verlag 1960). Vormilt on see luule tardunumgi kui N. Eestis kirjutetav, huvitavaina tunduvad Stephan Hermlin (s. 1915) ja Bernhard Seeger (s. 1927). Kirjandusloodot-sent Georg Maurer tundub muide olevat sama ar-mund Chagalli kui Rannit Wiiraltisse.

*

Eelnevat riivab kaudselt m. a. Ameerikas ilmund „An Anthology of German Poetry from Hölderlin to Rilke" (Doubleday Anchor). — Lätlastel tänavu ilmuma hakand uue kunsti-kirjanduse ja teaduse ajakirjas „Zintis" (e. k. Arbuja, peatoimetaja Hugo B. Atoms, väljaandja A. Kalnajs — ilmub ingliskeelsena 4 korda aastas) vol. I:3 on tuntud inglise kriitik G. S. Fraser kirjutand entu-siastliku lühiesee lätlanast Ruth Speirs'ist Rilke i. k. tõlkijana. R. Speirs on samas numbris tõl-kind Anslavs Eglitsi satiiri „The Best Seller". Läti kunstnikest on esitet Karlis Neilis 7 maali-reproduktsooniga. Teaduslikus osas on Aleksis Kalnins kirjutand lühimonograafia läti keeletea-duse nestori prof. Janis Endzelinsi (1873—1961) surma puhul. 1893—1909 tegutses E. Tartu üli-kooli juures, olles pärast õpingute lõpetamist dot-sent võrdlevas keeleteaduses.

Oma 6-dat aastakäiku alustand „Mitteilungen aus baltischem Leben" (ilmub Münchenis ja on tänavu stensiilist offsettrükile üle läinud) loeme, et Hannoveris H. v. Hirschheydti kirjastusel ja Läti Rahvusfondi toetusel on ilmund 1960 mahu-

kas antoloogia „Lettische Lyrik". Valimik sisaldab luulet 47 autorilt Rainisest Sodums'ini ja tõlked on teinud balti-saksa poetess Elfriede Eckardt-Skalberg.

Teadete lisaks on 6 lk. 1951 asutet „Baltische Zentrale Bibliothek" tegevusest koos ligi 50 tiitlit sisaldava bibliograafiaga viimase aasta jooksul omandet köiteist.

*

Eestlasi kui meresõitjat rahvast peaks eriti hu-vitama kaks värsket teost laevasõidu ajaloost. M. a. jõuluks ilmus a. 1628 hukkund, 1956 taas-leitud ja 1961 ülestõstet sõjalaev „Vasa" kohta tema avastaja Anders Franzéni pildi- ja jooniste-rikas teos nii rootsi- kui ingliskeelses väljaandes (The Warship Vasa, Deep Diving and Archaeology in Stockholm, Bonniers — Norstedts) ja äsja tuli Forumi kirjastusel üks täielikumaid, samuti rikkalikult illustreerit köiteid laevasõidu aja-loost ürgajast tänapäevani, Björn Landströmi „Skeppet", mis paistab väärivat oma kallist hinda — rkr. 95.—.

*

Eesti kultuuriajaloost saagu nimetet järgmised tähtpäevad: 12. 4. oleks Richard Roht saand 70-aastaseks. Avaldet foto 1949 okup. Eestis sur-nud kirjanikust on Valev Uibopuu kogust. Siiani ainuke rahuldav, kuigi linnulennuline ülevaade Rohu elust ja loomingust ilmus tema kauaaegse sõbra Jakob Aunveri sulest „Tulimuld" 4:56 ja on nüüd uuesti trükit äsjailmund J. A. kiriku- ja kultuurilooliste vaatluste kogus (Aastate kestes, EVR, Uppsala 1961).

7. 5. möödus 100 aastat ühe meie esimese balaadi- ja valmiluuletaja Jakob Tamme sünnist.

21. 5. oli Andres Saali 100. sünnipäev ja 23. 6. möödus 30 a. tema surmast. Okup. Eestis m. a. ilmuma hakand, muide ENSV Loomingust tubliski erksamas ajakirjas „Keel ja kirjandus" (n:r 5:61) on E. Koemets tiitliga „Kolonialismi probleemist A. Saali loomingus" kirjutand üksikasjaliku üle-vaate Saali välismail sündind teostest, nagu buuri-sõda kirjeldavast romaanist „Priiuse ja isamaa eest" (1903) ja Indoneesia-ainelisest jutustusest „Valge vanne ehk viimased sultanilapsed", mis 1904 käis följetonina „Teatajas", 1911 „Olevi-kus" ja 1912 ilmus ka eriraamatuna.

27. 5. oleks mõni aasta tagasi surnud luuletaja,

näitekirjanik, kriitik ja toimetaja Jaan Kärner saand 70. a. vanaks. Tõlkijana oli ta eriti kiindunud Heine loomingusse, takerdudes vormiprobleemidesse ei saavutand ta Orase ja Sanga taset suure sakslase vahendajana.

12. 4. möödus 70 a. Richard Robu sünnist

5. 6. pühitses Aleksander Kaelas — väljapaistev nõukogude olude tundja ja paljude sotsiaalpoliitiliste uurimuste autor — oma 50-dat sünnipäeva Stokholmis.

11. 8. möödus 75 aastat Lydia Koidula surmast Kroonlinnas. Eksiilis ilmus 1949 tema luulest õhuke valimik Henno Jänese toimetusel „Orto” mitterüüdüva kinkeraamatuna.

6. 10. sai 70 a. Hendrik Adamsoni (1891—1946) sünnist. Debüteerides 1919 murdeluulelise „Mulgimaaga” ilmus temalt kuni 1937 veel viis luuletuskogu ja proosalüüriiline „Roheline sisalik”. Kirjastus Vaba Eesti on pikemat aega teatand ta valitud luuletuste ilmumisest, loodame, et katvats sünnipäevaks realiseeritakse.

13. 11. on möödunud 100 aastat eesti ajakirjanduse suurkuju ja Fausti esimese tõlkija Anton Jürgensteini sünnist. Mitmes eesti lugemikus esines ta mahlaka huumoriga kirjutet mälestuskat-

kend „Lövi-Pritsu mõistab kohut”. Meie kirjanduses on tal veel oluline osa K. A. Hindrey võtmeromaanis „Süüdmusteta suvi”.

*

„Suomalainen Suomi” n:r 5:61 on avaldand fil. lic. Rein Marandi pikema kirjutuse Soome jatkusõja alguse kajastusist rootsi ajakirjanduses. Selgub, et mõne üksiku erandiga (Handelstidning Göteborgis ja Ny Dag) pidasid rootsi ajalehed Soome sõttaastumist 1941 antud olukorras parimaks või koguni möödapääsematuks lahenduseks. Hiljem ses seisukohas toimund muutust puudutatakse artikli raames ainult vihjamisi.

Viimasel aastal on peagu igas Suom. Suomi numbris ilmund arvustusi eksiiis viibivate autorite teostest. Ajakirja „Parnasso” toimetaja Kai Laitinen on selle n:r 4:61 avaldand lühiartikli meie kultuuriajakirjadest vabas maailmas. Ta lähutub „Vaba Eesti” soome erinumbrist k. a. kevadel ja tekst „Manast” on „Tulimulla” osast rea võrra pikem.

Kuna septembris väljakuulutet Väinö Linna romanitriilogia 3. osa ilmumine viibib, siis lükub Raimond Kolgi Linna-essée, millest eelmises numbris teatasime, edaspidiseks.

*

Mahuga mitte tingides ilmub käesolev Mana materjalirohkuse ja ajahäda tõttu kaksiknumbrina. Osa katvatsed tekste on niikuini, kas oma ulatuse või autoreist olenevail põhjusil pidand välja jääma. O. A. Webermanni essée volüümika lisa — Grünthal-Ridala bibliograafia, ning Aavik — Jänese valimiku kunstlikult moodustet tüvisõnadest avaldame edaspidi.

Järgmises numbris tuleb muide Ants Oraselt valimik Heinrich Heine hilisluulest, tekste ning ülevaateid meil siiani peagu tundmatust itaalia ja hispaania kirjandusest m. s. Frieda Drewerkilt, Ivar Ivaskilt ja rootsi selle ala spetsialistilt Arne Lundgrenilt. Rahvusvahelisel foorumil viimastel aastal käimasolev debatt uuest romanist on Alur Reinansi ja allakirjutanu dialoogi kõneaineks, lähetekohana Bernard Kangro kevadel ilmund „Ema-jõgi”. (Aineist huvitatuile soovitaksin sobiva introduktsioonina r. k. mõni kuu tagasi ilmund teost Lars Gustafsson/Lars Bäckström: „Nio brev om romanen” (Norstedts) ning Göran Palmi analüütilist essée „Den nya svenska romanen” (BLM n:r 6:61).

Õrebro Põhjakalmistul pandi paigale kujur E. Raudsepa (koostöös Ed. Olega kavandet) raiut hauakivi August Gailitile. EKK'I on valmimas mälestusteos kadund kirjanikust. Sellega ühenduses tõstataksime üleskutse mälestuste kogumiseks kahest teisest eesti kultuuriajaloo suurkujust — Kristjan Rauast ja Anton Hansen-Tammsaarest.

*

15. sept. 1961 sai autoõnnetusel surma endine Eesti Rahva Muuseumi juhataja ja viimane Eesti Rahvusfondi esimees fil. dr. Eerik Laid.

G.

LAULUPEOST JA „KALEVIPOJA” AKTUSEST

Rootsi eestlaskonna suvise hooaja suurimaks ürituseks oli laulupidu jaanipäeval Stokholmis. Sidet ärkamisaegsete eesti traditsioonidega rõhutas eriti laulupeo raamides korraldatud aktus 100 aasta möödumise puhul „Kalevipoja” esimese trüki lõplikust ilmumisest.

Masspidustusena vaadeldes oli laulupidu õnnestunud ja vajalik. Sellevastu võib küsimuse alla seada selle õnnestumist kunstilise üritusena. Tänuväärseks tuleb eelkõige mainida repertuaari tunduvalt värskendamist võrreldes eelmiste laulupidudega, samuti ka üksikooride esinemist nõudlikemate paladega. Negatiivsele poolele kuulub aga laulupeo ruumi — see korraldati Kuninglikus Tennishallis — akustika. Üksikooride esinemised kadusid pea täielikult hiigelruum kihinasse-kahinasse, sinna hulka arvatud ka limonadimüü-

jate hõiked. Kui tulevikus veel laulupidu korraldatakse, peaks küll kaaluma nüüd 7 tundi kestnud üldkontserdi tunduvalt lühendamist, kusjuures üksikooride esinemine tuleks viia selleks sobivatesse ruumidesse eri kontsertidena. Samuti oleks vist laulupeole kasuks, kui see toimuks jaanipäeva asemel nelipühide paiku — tänavu koosnes publik, umbes 3.500 isikut, peamiselt provintsist kohale sõitnud rahvast, kuna ilus suveilm oli Stokholmi enda elanikud välja meelitand.

„Kalevipoja” aktus toimus raekoja „Sinises saalis”, kus hiljem toimus pidu supeega „Kuldses saalis”. Aktusekõne pidas prof. G. Ränk, „Kalevipojast” luges ette Ilmar Vainu. Kõnede ja tervituste rohkus ja pikkus venitas aktuse ettenähtud ajast tunni-poolteist pikemaks, ning andis rahvasuule põhjust ristida aktus „Kalevipoja kannatusmängudeks”. Suuremal osal tervitusist ei olnud ka erilist sidet „Kalevipojaga”, ja jäi ka selguseks, keda õieti tervitati. Rootsi eestlaskonda tervitada „Kalevipoja” 100. ilmumisaasta puhul tundub liialt otsitult.

Aktusel paradeeris rida akadeemilisi organisatioone oma lippudega. Kahjuks ei olnud rezhii ära kasutand neid haruldasi võimalusi, mida „Sinine saal” pakub. Juhuslikkus ja plaanitus aktuse korraldamisel tegi kahjuks, et aktus ei kujunenud selleks väärikaks meie rahvusliku eepose ilmumise juubeli tähistamiseks milleks ta oli mõeldud ja mida tast loodeti.

Laulupeo ajal esines ka Stokholmis Rein Andre näitetrupp, millest ligemalt teatrikroonikas.

Alur Reinans

TEATRIKROONIKAT

Kui sõna kultuur ette rahvusvaheline asetada, siis omandab uus mõiste juba nimeliselt suurema ulatuse. Enne niisuguse laiema kandepinna saavutamist on kaunid kunstid rangevalt rahvuslikud looja isiku ja instrumendi kaudu.

Viimase veerandaasta kultuurielu Aucklandist Vancouverini ulatavas Välis-Eestis iseloomustab geograafilistest piiridest mitteväljategemine osa-

võtjate arvult üsna suurte ürituste läbiviimisel. Puht teatrilaline on neist kultuuri pikamaareisidest olnud Rein Andre Studioteatri rännak juunis Toronto edasi-tagasi üle Inglismaa, Hollandi, Rootsi ja Soome.

Niisuguste ookeanitaguste visiitidega alustasid mäletetavasti Riina Reinik ja Rudolf Lipp 4 aastat tagasi oma kahemehe-teatriga. Neil oli Rootsis

kunstilist ja publikulist menu. Nende repertuaar oli rahvusvaheline, aga peamiselt vist küll selle tõttu, et eesti draamakirjanduses ei esine ühele ja kahele rollile kirjutet asju, mis kasvõi mitme peale õhtut täidaks. Niisugust ühemeheteatrit, millega meie publikut Vabariigi algul Mihhail Tshehkov tutvustas ja mida Skandinaavias suurnäitlejad, nagu Poul Reumert, Gösta Ekman, Anders de Wahl ja Inga Tidblad on esitanud, meil ei harastatud. Küll on eksiilis Mare Leet ja Aario Marist selles suunas katsetand

Olgu siinjuures nimetat, et rootsi tv-teatri tänavuseks tippetenduseks kujunes aprilli algul taoline lavastus, kus Göteborgi Linnateatri parimaid meesnäitlejaid Kolbjörn Knudsen „Peer Gyndi“ rolli vaheldudes üksinda algusest lõpuni mängis.

Andre Stудиoteatri tegevusest on Manas varem kahel korral pikemalt kirjutet. Peatun siin sellepärast ainult äsjasel juunikuisel Euroopa-turneel esitet programmi juures. Teatrisheff oli õhtu sisustand omaenda dramatiseeringuga August Gailiti romaani „Leegitsev süda“ ja sellele lisand oma varentuntud versiooni „Toomas Nipernaadi“ lõppnovellist „Seeba kuninganna“. Kui sellele lisada mõlema tüki lavastus ja nende meespeaosade täitmine ja kogu turnee tehniline juhtimine, siis võtab see külalisetenduste sari üsna tugeva kallaku ühemeheteatri poole. Samas oli see austusavaldus August Gailitile, kavandet romaanimeistri 70-daks sünnipäevaks, muutudes aga ühtlasi tema lahkumise mälestuseks. Draama alal pole ju Gailit ise midagi loonud. Ta oli küll paar hooaega pärast V. Mettust Tartu „Vanemuise“ direktoriks, aga ei tegutsend siis lavastajana. Vabariigi ajal dramatiseeris Andres Särev kaks Gailiti romaani, millest „Toomas Nipernaadi“ esietendus Tallinna „Draamateatris“ a. 1936 kevadel ja „Isade maa“ järgi säetud „Kolmas kompanii“ samas teatris sama aasta sügisel. Dramatiseeringuina jäid nad tollal Tammsaare, Mälgü, Kivika ja Lutsu taoliselt adapteerit teoste varju. Lavastusis oli üksikuid meelde jäävaid kujusid, üldmulje kujunes Gailiti kirjaniukuulsusele pigemini kahjuks kui kasuks. Võib-olla just sellepärast, et samades zhanrides mängivad, meie teatris umbes samal ajal esitet Linaankoski „Laul tulipunasest lillest“ ja Kivikas-Annisti „Nimed marmortahvil“ olid kunstiliselt märksa veenvamalt kehastet.

Aktuaalse Gailiti-õhtuga Andre rezhis oli 18. 6. Göteborgis nähtud etenduse põhjal lugu küll nii, et „Leegitseva südame“ dramatiseering paljastas

romaanis nõrgad kohad ja „Seeba kuninganna“ tõstis esile „Nipernaadi“ kirjanduslikud vored.

„Leegitseva südame“ peategelased, nii Anu Maarva ja Taavet Rabaraud „vanade“ kui Kaie Skalle ja Joosep Maarva „noorte“ poolel on sedavõrd fiktiivsed kujud, Gailiti kirjanikufantaasia puhastverd lapsed, et neid tulebki võtta kui romantiliste ideede allegoorilisi kehastusi.

Dimensioonilisandus, mis nende lavaletoomisega kaasub, peaks järelikult toimuma teadlikult stiliseerit kujul. Lavastajana oli Rein Andre seda põhimõtet taiband ja rakendand. Dramatiseeringu oli ta üles ehitand kui sarja dialooge ja lavalgi oli lõviosa ajast korruga ainult kaks näitlejat. Efektsem lahendus on mõeldav, nagu näiteks Ionesco „Ninasarvikus“, kus esimeses vaatuses kaks ühel ajal esitavat dialoogi üksteisest meeleaga mööda räägivad. Niisuguse tehnilise võttega saanuks ehk tõsta ajalises ulatuses (umbes 30 aastat!) veniva faabula dramaatilist pinget. Lavastaja oli mängind kahele teisele kaardile. Kuna Anu Maarva romaaniski algusest lõpuni jääb ühtviisi kohtlaselt heasüdamlikuks lasus pearõhk Taavet Rabaraua hingelisel arengul varjust päikese poolele naispartneri konstantse positiivsuse taustal. Jättes Kaie Skalle ja Joosep Maarva lavastuse kõrvalkujudeks oli Andre teise värvilaiguna, kontrastiks eelnimetet romantilisele kvartetile dramatiseeringu võtmeformatsiooni paigutand Kanuska-eide elulise kaju.

Mäng oli kõikidel kätel sujuvalt hea. Rein Andre Rabaraua-mask meenutas mulle Maksim Gorkit, milline assotsiatsioon sai lisakatet peategelase arengus nihilistlikust tormikotkast pilusilmalise elutargutajani. Anu Maarvat tõlgitses Erna Mank täiesti õigesti staatilise kujuna, rõhutades seda paigalpäisvust peagu sõnatult edasiantud kiindumusega Tuulemäe plopsikohta. Valli Jerko staccatolik rollitõlgitsus löi veneva realistliku kontrasti vastasmängijate eeleegilise põhitooniga. Valve Andre Kaie Skallena ja Lembit Koorits Joosep Maarvana libisesid püsivama mulje jätmiseks liiga nobedasti laval mõöda. Tuleb aina imestada, et nad oma pekoraali-riivavaid repliike suutsid sundimatult, romaantekstist loomulikumalt serveerida. Tõstes esile leidlikku lavastust ja head rollikäsitlust jääb „Leegitseva südame“ miinuspoolele paradoksaalselt küll teatraalsusest hoolimata ebadramaatiline tekst. Lavaliselt vähegi kandvama sõnalise aluse juures muutus üldmulje kogu õhtust märksa tugevamaks. „Seeba kuningannas“ tuletas Rein Andre Nipernaadi osas nii maskilt kui olemiselt mulle meelde Raimond Kolki. See

oli muidugi puht väline ja juhuslik sarnasus. Nipernaadi taolisi romantilisi fantastse on ju nii meil kui mujal rohkesti liikumas. Eesti kirjanduses võiks tüüpi isaks olla nimitegelane Tuglase Felix Ormussonis ja vanemaks vennaks maalikunstnik Haava Oskar Lutsu „Soos”. Ärgem unustagem ka varemmainit Linnankoski Olavit, Hamsuni Augustit, Bojeri „laulvat vangi”, sakslase Hausmanni Lampiooni jne. Näitelaval on niisugust pitoresket mütomaanilist kaju viimati demonstreerind ameeriklane Nash a. 1954 esietendund traagikomöödias „Vihmategija”.

Jäädes Andre kehastet Nipernaadiga kõigiti rahule jäi selle dramatiseeringu dünaamika kandjaks ikkagi Valve Andre Maret Vaa osas. On ju nii, et Nipernaadi elab tõsiselt kaasa ainult sellega, mida ta kokku luiskab. Tegelikuks eluks ja armastuseks paistab ta impotentne olevat. Ta pruugib oma suud ja mitte oma armukesi. Sidemed tema ja vahelduvate naisobjektide vahel on ainult niikaua pingul, kuni viimased ta mehetust läbi tundes temas pettuvad ja omale uue enam maa-päälse partneri otsivad.

Maret Vaas leiavad need rohkem vaistudel kui refleksioonil pöörlevad naiselikud tundmused oma nobedas vahelduvuses suurejoonelise kehastuse. Kõiki neid nüansse puhkevas naiselikkuses, kus keha ja vaim veel üks on, andis Valve Andre väga meisterlikult edasi. Tema Maret Vaast kujunes terve Gailit-Andre õhtu kõrgpunkt.

Mitte unustades Rein Andre suuri teeneid rea uute näitlejate väljaõpetamisel eksiili kompliserit teatrioludes, on see ikkagi jõud ja kunstiline küpsus Stuudioteatri tsenrumis, kus mõlemad andekad abielupooled üksteist täiendavad, mis viitab seniselt töölt lootusrikkasse tulevikku.

*

Ainukese pidevalt käigusoleva amatöörteatritrupina rootsieestlasist koosneva ansambliga harrastatakse teatrikunsti Göteborgis GES'i juures töötavas näiteringis. Siingi on viimased aastad ainult dramatiseeringutega läbi aetud. Varem Manas mainit etendustele lisandus m. a. lõpul August Mälgu ligi 25 a. tagasi Tallinnas esietendund „Õitsev meri”. Selle oli siin Arnold Sirkel hoogsa rahvatükina lavastand, missugune lähenemisviis osutus menukaks Göteborgi trupi aastavahetusel toimund ringreisi rohket ja elavalt plaksutavat publikut arvestades. Gailiti romaanidega võrreldes on ju Mälgu ja Lutsu tegelaste jutusooned palju mahlakamad, rahvalikumad ja lavatänulikamad.

Praegu on trupil käsil Oskar Lutsu „Tagahoovis” dramatiseering, mis aastaid tagasi oli pikemat aega Tallinna „Töölisteatrit” tõmbenumbriks. Göteborgis esietendund see arvatavasti detsembris jällegi Arnold Sirkeli lavastuses.

*

Stokholmi eesti gümnaasiumi õpilased kandsid 29. 10. ette dramatiseeringu „Vargamäe”. Jussi Romot lavastas ja mängis kaasa Pearu rollis.

*

Eesti teatrielust Kanadas olgu mainit lisaks Andre turneele tänavusuvel nn. Seedrioru suvepäevadel toimund Aino Kallase „Hundimõrsja” vabaõhuetendus 3000-le pealtvaatajale. Mana Toronto kirjasaatja järgi oli etendus kujunund võimsaks masslavastuseks, mille dramaatiliseks kõrgpunktiks oli olnud Riina Reiniku hingestet mäng nimiosas.

Nüüd sügisel pühitseb Torontos Kaarel Söödori juhitud Eesti Rahvusteater Kanadas oma 10-dat aastapäeva. Jõulunumbrisse oleme varund ruumi pikemale kirjutusele selle teatri tegevusest.

*

Stokholmi Eesti Teater alustas augustis uue tüki proovidega. Hooaja avatenduseks valiti prantslase Marcel Achardi kolmevaatuslik komöödia „Mees kuu pealt”. Näidendi on tõlkind Valentin Lind ja selles esinevad pärast pikemat vaheaega muude hulgas Signe Pinna-Jürgenthal, Boris Peensaar ja siin pealekasvand lavajõududest Ilmar Vainu. Esietendus Stokholmis oli 29. septembril KFUK teatrisaalis.

*

On olnud veel üritusi, mis otseselt antud rubriigi alla ei kuulu, mida aga kui „show business'i” laiemas ulatuses siiski on paslik teatrikroonikas puudutada. Mõtlen siin esmajoones maikuus toimund New Yorgi Eesti Meeskoori ulatuslikku kontsertmatka Euroopasse. Saagu algul kohe tähendet niisuguse väikse aga tähtsa detaili silmaspidamine, nagu seda on kavavihik. Selle oli koori abiesimees Olev Berendsen nii sõnas kui pildis eeskujulikult toimetand. Oleks ehk siiski võinud lisada väljavõtteid ameerika arvustusist koori varemaste esinemiste kohta. Kooril on tänavu käsil

12-nes tegevusaasta ja alates 1952 on selle peadirizhendiks Manivald Loite. Häälematerjali osas paistab peaprobleemiks olevat raskus koori uute noorte lauljate juurdetömbamiseks praegusel kõrgel nivool hoida. Koorist kindlasti olenemata põhjusil torkas Rootsisis antud kahel kontserdil (Stokholmis 11. 5. ja Göteborgis 14. 5.) silma veteraanide ülekaal laulvas koosseisus. Göteborgi kontserdil oli koor tuhandepealisele publikule Lisebergi kontserthallis esinedes kõlaliseltsi siiski heas kulumatus vormis ja tehniliselt ülimalt nõudlikud palad meie koori- ja soololaulu uuenduslikumalt falangilt, nagu Ed. Tubina regivärssi humoristlikult varieeriv „Sömeralt Sörmikule“, Tuudur Vettiku „Krüsanteem“ V. A. Koskenniemi tekstile ja Enn Võrgu „Lahinguratsud“ Heiti Talviku sõnadele, esitati varjundirikkalt ja näiliselt vaevata. Eriti mitmekesine oli solisti Heinz Riivaldi repertuaar, kes Ed. Tubina vähekuuldud „Epiloogile“ ja Maimu Miido „Ööle rannal“ liitis lisapaladena J. Bleive „Hulguse laulu“ Marie Underi sõnadele ja allakirjutatule varem täiesti tundmatu J. Mandri „Nömmelaulu“.

Plaksutati kõige rohkem muidugi vanadele tuntud asjadele, nagu Juhan Simmi „Omale saarele“, kus Erich Tõnisson baritonisoolot täitis ja Riivaldi repertuaarist Ülo aariale Aava „Vikerlastest“. Kokkuvõttes oli publiku rõõm kuuldust nii suur ja rahvusliku meeleavalduse mõtmeid võtavad ovatsioonid nii marulised, et see koori saavutuste kainet kriitilist hinnangut isegi takistas.

*

Eesti IV Laulupeost Rootsisis, mis koos Kalevi-
poja 100 a. juubelipidustusega jaanipäeva ajal Stokholmis peeti on selles numbris mujal juttu. Kalevi-
poja osas olgu niipalju lisatud, et Kreutzwaldi eepose elegeiline põhitoon leidis esiletõstmist USA-s tänava suvel Hurooni järve kaldal peetud Kesk-lääne Eesti Noorte Koondise suvepäevadel. Aavo ja Toivo Sömer olid seal oma „Needuste“ nimelises põimikus esile tõstnud meie rahvuskangelase negatiivsed iseloomujooned. Sellega ühenduses meenub, kuidas 1935 „Kalevi-
poja“ juubeliväljaande ilmumisel Kristjan Raua illustratsioonide kallal hurraapatriootiliselt poolt hurjutati. Liigjoomine ja liigmagamine, mille all kangelane kannatas, rääkimata Saarepiiga vägistamisest, Soome sepa poja surnukslõomisest ja isa päranduse kergemeelsest pillamisest, on aga faktid eeposes, mida Raud sangarit kujutades kuidagi ei saand maha vaikida.

Nii on ka Suits ja Tammsaare ühtaegu inimese suurust ja viletsust kirjeldades mitte inimvihkajad vaid inimtundjad.

KLENK'i talviste sõpruspäevadele novembris Chicagos on muide kõnelema kutsutud toimetaja Ivo Iliste. Iliste ettekanne Karl Ristikivi proosast on edasi kavas New Yorgis korraldetaval järjekordsel Mana-õhtul.

*

Rootsist käis Ernst Idla oma eliittruppiga Washingtonis augustis toimund ülemaailmsel kehalise kasvatuse kongressil esinemas. Pressiedu nii siin kui teisel pool Atlanti oli suur ja sellega kaasus mitmeid uusi esinemiskutseid. Washingtonis nüüd esitet programmiga andis Idla kevadel Stokholmis mitu prooviõhtut, mis senise üksmeelse kiituse asemel rootsi asjatundjate hulgas kriitilisi lahkarmamisi tekitasid. Teravatoonilise, kuid oma adjektiivivaeses külmuses objektiivselt mõjuva analüüsi Idla võimlemisest avaldas baletiekspert Bengt Häger ajakirjas Vecko-Journalen n:r 13:1961. Hägeri kriitika lähtekohaks on Idla viimase programmi eessõna, kus anonüümne autor ülendab Idla „meie aja üheks suuremaks liikumise luulestajaks“, kes „oma trupiga on asetand punkti traditsionaalsele arusaamisele tantsu olemusest“. Häger leiab, et on õige ja hea Idlat kiita kui rütmilise treeningu pioneer, laste ja noorte plastilist koolitajat. Ta on edasi sellega nõus, et Idla peab enast koreograafiks, mitte aga sellega, et Idla oleks tantsukunsti revolutsioneerija. Hägeri arvates jätkab Idla Saksas 20-dail aastail esile kerkind nn. vaba tantsu liikumisideale, mis sõja tõttu silmapiirilt kadusid. Idla süsteemi põhipositsioon, kus jalg ja tald otse ette juhatakse käivat risti vastu tantsu põhiliigutusele, kus jalg puusaliigesest välja- ja allapoole pööratakse. Idla sammuaetusega tehakse tantsule iseloomulik rotatsioon ja hüpped võimatuks. Häger suhtub positiivselt ülakehaligutuste (pea-kaela ja kätehoiaku) peenele väljatöötusele Idla süsteemis. Mary Wigmani kooliga võrreldes on aga alakeha hooletusse jäetud. See lünk tegevat Idla koreograafia puudulikuks.

Üski Idla-tüdrukuist ei olevat võimeline tantsusolistina esinema. Lausa õel on Häger artikli lõpus, kus ta Idla menu seletab selle range valikuga näo ja keha ilu suhtes, mida „võlur Tallinnast“ oma truppki koostades kohaldavat. Liikumise üheaegsus ja kena näolapp lähendavat Idlat koreograafina rohkem nn. Tilleri-görlide taltsutajale kui geniaalsele balettmeistrile.

„Paramounti” mehed tegid 3. 9. Lidingö Millesgärdenis lühifilmi Ildast ja tema trupist, mida tahetakse üle USA kinos ja tv-s näidata.

*

Elmises Manas informeeris meid Raimond Kolk möödunud teatrihooaja tähelepanuväärivamaist lavastusist Austrias, L.-Saksamaal ja Rootsis. Vahur Linnuste, kes pikemat aega teatrielu Pariisis rootsi, norra ja soome pressile kommenteerib, on meile luband ulatusliku ülevaate uenduslikest püüetest prantsuse teatris.

Pariisi teatrite mängukavast algaval sügisel on teada kaks uut tükki Jean Anouilh'ist. Samal ajal kui tema möödunud hooajal Théâtre Montparnasse-Baty esietendund „Becket” jätkab oma võidukäiku Euroopa lavadel (R. Kolk kirjutas sellest Viini Burgtheatri lavastuse põhjal; kevadel Hamburgi läbides oli see Gustaf Gründgens'i juhitud Deutsches Schauspielhaus'i mängukavas; pisut hiljem lavastas selle Aldwych-teatri noor energiline sheff Peter Hall Londonis, ja Stokholmi Dramaten on selle oma sügisese repertuaari võtnud) valmistab Barrault Théâtre de France's ette kaht uut Anouilh'ist näidendit. Lühemat neist „La Foire d'empoigne” (umbes Pikanäpumeeste-turg) esitas küll juba Comédie Française koos A. adapteerit „Madame de...”ga” 1959 sügiskul. Tükk ise käsitab 100 päeva perioodi enne Napoleoni lõplikku kukutamist ja peale imperaatori on tegelaste hulgas Louis XVIII ja Fouché. Barrault lisas nüüd sellele „La grotte” (Koobas) nimelise asja, kus tegevustik toimub tüsikliku perekonna köögi-personali hulgas käesoleva sajandi algul.

Jean Vilar'il on pärast suveteatrit Avignonis kavast tuntud sürrealisti Raymond Queneau muusikaliine komöödia „Loin de Rueil” (Tükk maad Rueil'ist). André Barsacq, kes m. a. lavastas François Sagani esimese lavateose „Loss Rootsis”, toob nüüd lavale sama autori „La robe mauve de Valentine” (Valentine kleidike). Absurdsest teatrist viimasel ajal eemale kippuv Ionesco (tema Nina-sarvik kujunes möödunud hooajal Göteborgi Linnateatri „naelaks” ja on äsja Bonniers'i juures tiitliga „Noshörningen” ilmud Ebbe Linde ebatäpse aga särtsukas tõlkes) on lõpetand uue näidendi „Le roi”.

Teised „mõttetus mehed” Pariisist olid oma uute teoste esietendused varund 24. 9. Lääne-Berliinis algand pidunädalale. Seal tuli Samuel Becketti õhtut täitev „Happy Days”, Audiberti „Gla-

piani efekt”. Genet, kelle esimene näidend „Kammerneitsid” aastaid tagasi Stokholmi Dramatenis esitati, oli Berliinis esindet draamaga sõjast Alzhieris, tiitliga „Les paravents” (Seinad). Sama autori „Le Balcon” saab oma Rootsi-premjääri sügisel Uppsala Linnateatris.

Berliini teatrinädalail esitati üldse 59 eri teost 54 autorilt. Nädalast võttis muide külalissetendusega osa Helsingi Kansallisteatteri Tshhehovi Kajakaga.

Teatrielu Lääne-Saksas on üldse usumatu elav. A. 1960 nüüd avaldet statistika põhjal on seal 100 paigalist teatrit hooaja kestel leidnud kokku 30 miljonit pealtvaatajat. Saksa keeles kirjutavaist autoreist domineerivad lavasid Ida-Saksas 5 aastat tagasi surnud Bertolt Brecht (B. ja Kurt Weilli laulumängu „Mahagoni” uuspremjäär kustutati küll äsja poliitilistel põhjustel Hamburgis ja „Härra Punttila” Berliini pidunädalate kavast) ja sheitslased Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt. Viimatimainitud on oma uute teoste esittekanded küll Zürichi Schauspielhaus'ile usaldanud, kus esimeselt tuleb sügisel päevaamatulik „Andorra” ja teiselt tuleval kevadel komöödia „Füüsikud”. Saksa draamaklassikute osas on huvitavaks etenduseks olnud Lääne-Berliinis kevadel Dr Ludvig Bergeri lavastuses ja dramatiseeringus antud Goethe väikelinnaidüll „Hermann und Dorothea”. Hilisemast näitekirjanikest elavad uuestisündi üle elekspressionistid Wedekind ja Sternheim. Viimaselt oli Berliini-nädalail kavas „1913” ja „Tabula rasa”.

Kes saksa teatrielu üksikasjalikumast jälgimisest on huvitet, sellele soovitaksin tutvumist m. a. Erhard Friedrich Verlag'i juures ilmuma hakand teatrikuukirjaga „Theater Heute”. Selle avanumber tõi muide ära Anouilh varemmainit 100-päeva komöödia teksti koos kommentaariga. Ajakirja trükitakse, nagu Unesco Theatre World'igi vase-sügavtrükis ja isegi sellest suuremas formaadis.

*

Suvistest vabaõhuetendusist Euroopas olgu nimetett tehnilisi uuendusi rakendavat Tampere lava Soomes, kus vedurite pöördeketale püstitet publikutribüün liigub ja kus tänavu kanti ette Edvin Laine lavastuses Väinö Linna „Tundmatu sõduri” dramatiseering ja Upsala lossivallidel mängit Strindbergi „Erik XIV” (eesti laval kunagi millegipärast Talupojakuningaks ristitud).

Võimsaim vabaõhuteater praegu Euroopas on aga kahtlemata Kreekas Epidaurose amfiteater,

kus hooaeg juunist augustini kestab. Sealsete pidunädalate kunstilisteks juhtideks on Alexis Minotis ja Maria Hors; tänavusteks kõrgpunktideks kujunesid Sophoklese „Kuningas Ödipus” ja Euripidese „Iphigenia Aulises”.

Kahel esimesel augustikuu pühapäeval lavastas Minotis veel Cherubini ooperi „Medeia” Maria Callasega nimiosas.

*

Inglise teatrielust möödunud hooajal olgu nimetatud Stratfordi teatrist Londoni Aldwych-stseenile koos ansambliga üle kolind Peter Halli poolt lavale toodud Shakespeare'i kaasaegse John Websteri verine draama „The Duchess of Malfi”, mis eelnes varemmainit „Becketi” inglise versioonile samalt režisöörilt.

Esrindlikult „noore ja raevuka” John Osborne'i dramaatiline kroonika usuisa Martin Lutheri elust lavastus kesksuvel Royal Court Theatre's. See draama anti ka „imelaps” Albert Finney'ga nimiosas 21. 8. aland Edinburgi festivalil. Samadel pidumängudel oli veel kavas Laurence Durrell'i „Sappho” briti premjäär. See oli 1957, kui Royal Court Theatre lanseeris a. 1912 sündind Nigel Dennis'e ristiisku ründava satiiri „The Making of Moo”. Edinburgis tuli nüüd sama autori poliitikuid naeruväärivastav „August for the People” maailma-esietendusele Rex Harrison'iga meespeaosas. Dennise teravmeelne, õelustes peagu Swifti riivav satiiriline romaan oma inimohvrite isiksustega zhongleerivast klubist on äsja r. k. tõlkes ilmund (Lek med identiteter, Cavefors 1961).

Nooruke Shelagh Delaney, kelle esikteos „A Taste of Honey” paar aastat tagasi Theatre Workshopi energilise shefi Joan Littlewoodi poolt töödelduna suurt menu saavutas, tuli aastavahetusel Royal Court Theatre'is teise teosega „The Lion in Love” lagedale, mis esikteose dramaatilist närvi evimata läbi kukkus. Joan Littlewood, see inglise teatri suur tulihing on vahepeal ennast oma teatrist lahti ütelnud ja alustand free-lancer'ina reisi läbi Poola, Prantsusmaa, Saksa ja Israeli lõppsihiga hiljuti iseseisvund Nigeerias.

Noori andekaid dramaatikuid paistab aga ingllastel olevat jalaga segada, olgu siin nimetat ainult Skandinaavia lavadelgi tuntud Peter Sheaffer, Harold Pinter, Bernhard Kops, Arnold Wesker, John Arden ja Ted Willis, rääkimata vitaalsest iirlasest Brendan Behan'ist.

Pärast Osborne'i (O. on muide ainuke noortest ingllastest, keda eesti keelde on tõlgitud, imelikul kombel küll N. Eestis, kus ta esikdraama ilmus 1959, vt. Loomingu raamatukogu Nr. 48/1959 „Vaata raevus tagasi” L. Meri tõlkes) edu „Luther'iga” on muidu teatrihooaeg Londonis väikse skandaaliga sissejuhutat, mida tekitas peategelaste alastiolek teatriklubina tegutseva Arts Theatre lavastuses D. H. Lawrence'i „Lady Chatterley armukesest”.

*

Erakordsemad kevadised sündmused Stokholmi lavadel olid kaks külalistenduste sarja. Aprillis esitas Dramateni suurel laval Nationaltheatret Oslot oma esinduslikuimas koosseisus Ibseni „Hedda Gableri” ja „Kummitused” ja mais oli samal stseenil külas Theatre Guild American Repertory Company New Yorgist, kes oma kaks kuud kestnud Euroopa-turneel 17 maad külastas. Kolm tükki, mis nad esitasid on vähemalt Rootsis kõik varem mängitud. Need olid esitamise järjekorras Williamsi „The glass menagery”, Gibsoni „The miracle worker” ja Wilderi „The skin of our teeth”.

Parima kokkuvõtte kogu turnee kriitilisest kajastusest Euroopa pressis avaldas 9. 7. Washington Postis teatrikriitik R. L. Coe, kes inimestusega nentis, et eurooplased olid leidnud, et ameeriklased mängisid tükke liiga kiires tempos ja traagilistes palades, nagu Williamsi Klaasloomaaed sobimatute koomiliste rõhkudega. Nagu trupi juhtivad tähed Helen Hayes ning June Havoc siin seletasid, on Theatre Guildi etendused mängitud autorite poolt heakskiidet tõlgitsused. Arvatavasti seis arusaamatus erinevais mängustiilides. Sama „äpardus” võib ju olla juhtund Ilmar Mikiverile, kui ta värskest Ameerikasse tulnult arvustas (Mana 4:1960) Andre Stудиoteatri „Countrygirl” lavastust New Yorgis.

Äsjaaland teatrihooaja Stokholmis juhatas sisse Helsingist külas käinud Lilla Teater 1.—4. 9., kes teatrishefi Vivica Bandleri rezhiiis Birgitta Ulfssoni ja Lasse Pyöstiga peaosades esitas kaks ühevaatuslist shveitslaselt Max Frisch'ilt; mõlemad väga lavalised asjad, nimega „Biedermann ja püromaaniid” ning „Püha viha”.

Muidu on Stokholmis premjäärid käsil. Dramaten tõi 8. 9. lavale tänavu 25 aastat tagasi Franco vägede poolt hukatud Federico Garcia Lorca draama ahtrast abielunaisest pealkirjaga „Yerma” Eva

Dahlbeckiga nimiosas (selle esietendus oli 30 aastat tagasi Teatro Eslavas Madridis, kus seda nüüd möödunud aasta lõpus äkki uuesti lubati ette kanda. Rootsisis nägin seda draamat esimest korda Malmös 1949), siis 9. 9. soomerootslase Walentin Chorelli möödunud talvel suure eduga Helsingis esitet ainult naistegelasi sisaldav „Kassid”. Hilisem programm läheb Strindbergi tähe all, kelle surmast varsti möödub 50 aastat ja edasi on kavas Eugen O’Neilli viimse postuumse draama „More stately mansions” maailmapremjäär ning turneed Pariisi ja Ühendriikidesse. Teine Stokholmi kaht stseeni eviv, nüüd teist hooaega alustav Linnateater tuli 31. 8. esile Nestory laulumänguga „Pä vift i Wien”, mis võrreldes Viinis 1. 4. Burgtheatris nähtud originaaliga „Einen Jux will er sich machen” (1954 anti sama tükki Broadwayl Th. Wilderi seades) küll üsna armetult välja kukkus. Nüüd olid peaosad Viinis küll nii meisterlikes kätes kui Josef Meinhard Weinberlina ja Inge Konradi tema õpipoisi Christopherlina. Stokholmis Weinberli mängind Ingvar Kjellson evib siiski stiiliteatri vaistu, revüükoomik Åke Söderblom Melchiorina (tüki kolmas peaos) kaldus aga tugevasti n. n. pöösateatrisse.

Paremat õnne on Linnateatril kindlasti Strindbergi „Gustav Vasa” uuslavastusega Göteborgi külalise Kolbjörn Knudseniga peaosas ja Aristofanese „Lysistratega”, mis kevadtalvel saksa kaugnägemises Fritz Kortneri lavastuses ja Romy Schneideriga peaosas löi palju laineid.

Stokholmi Kuninglikus Ooperis pärast 1959 triumfe Blomdahl-Martinson-Lindegreni „Aniaraaga” kujunes tippetenduseks jällegi moodne ooper Stravinski-Audeni „The Rake’s Progress”. Nagu Stravinski oma memuaarides kirjutab, oli teda selle ooperi kirjutamiseks inspireerind tutvumine William Hogarthi graafikaga 18. s. Londonist ühel kunstinäitusel Chicagos. Novembris 1947 külastas Stravinskit Hollywoodis W. H. Auden ja võttis oma peale kavatsetava ooperi libreto kirjutamise, mis koostöös Chester Kallmaniga sai Audenil valmis märtsis 1948. Kompositsioon valmis kolme aasta vältel ja uue ooperi esietendus toimus Veneetsias Teatro la Fenice’is 11. 9. 1951.

Auden-Kallmani teksti tõlkis rootsi keelde luuletaja Östen Sjöstrand (see ilmus hiljuti eri raamatuna Bonniersi juures — En rucklares väg, 1961) ja selle premjäär Stokholmis oli tänavu 22. aprillil. Külalislavastajana toimus Ingmar Bergman ja Tom Rakewelli laulis noor norra tenor Ragnar Ulfung.

Eeloleval hooajal oli Ooperil kavas Mozarti „Don Juani” uuslavastus septembri lõpus Ingvar Wixelliga nimiosas, kusjuures libreto uustõlge Erik Lindegrenilt, Oktoobris toodi lavale kolm uut baletti Antony Tudori, Birgit Cullbergi ja Björn Holmgreni koreograafiaga. Tõeline ooperiuudis, mõni aeg tagasi surnud tshehhi helilooja Janaceki „Makropouluse lugu” on jäetud tuleva kevadeks.

Stokholmi Oscarsi-nimelises operetteatris vahetas seal kaks aastat joosnud „My Fair Lady” välja uus musical, Dickens romaani ehitet „Oliver”, nagu „Ladygi” Jarl Kullega peaosas. Kulle mängis vana völlarooaga Faginit, tal oli 48 kõrvaltegelast, kellest üks neljajalgne.

Teised Stokholmi-teatrid, mis kindlamat repertuaari evivad ja kes riiklikku toetust ei saa, esitavad esmajoones kergeid salongitükke ja revüüsid. Huvitavaim premjäär selles zhanris oli 7. 9. Scala teatris, kus Max Hansen, Jan Malmjö, Annalisa Ericsson ja Lena Granhagen mängivad J. B. Priestley komöödiat „Paradiisist saadik” laulujuppidega dekoreerit versioonis.

Vähemalt sõnalavastuste osas tundub Göteborg teatrilinnana Stokholmist tähendusrikkam. Kaht stseeni omav Linnateater avas hooaja 24. 8. suurel laval Caillavet-de Flers 50 a. eest kirjutet satiirilise komöödiaga Prantsuse Akadeemiast. Nauditavaim selles „Rohelises frakis” oli norra külalise Per Aabeli varjundirikas mäng peaosas. Samalt autoripaarilt on „Estonias” 1925/26 esitet „Buri-dani eesel”. Linnateatri n. n. Studios oli augusti algul avatükiks inglase Pinteri Beckett i imiteeriv absurdateet Londoni Sohost, mille originaalpealkiri on „The Caretaker”, teine stuudiopremjäär oli 6. 9. Sartre’i „Vangid Altonas”. Teatri praegune sheff Karin Kavli lahkub muide tuleval sügisel näitlejana Dramatenisse. Göteborgi Folkteatri esimeseks etenduseks oli 1. 9. Hasheki „Vahva sõdur Shveiki” dramatiseering Nils Poppega nimiosas. Vahvat sõdurit tema austerlasist ülemusist eraldav terve mõistus ei toodud küllalt teravalt esile. Pisike poolamatöörlik Atelier-teater esitas 15. 9. mänguliselt üpris veenava A. Gide’i dramatiseeringu Kafka „Lossist”.

Göteborgi lüüriline stseen „Storan” andis 1. 9. esiettekandes baletit ameeriklaselt Adam Darius’elt „In Memoriam”, mis on pühendet juudi tütarlapse Anne Franki mälestusele. Hiljem sügisel antavas O. Strauss’i operetis „Naine, kes teab mis ta tahab” on külaliseks Zarah Leander.

Publikumahutuselt suurim, samuti kaht näite-

lava eviv on tähtsuset kolmas Malmö Linnateater. See on ka ainuke eelnimetatutega võrreldes, kus repertuaar koosneb nii sõna- kui muusikalavastusist. Malmö avas hooaja suurel stseenil Hjalmar Bergmani karakterkomöödiaga „Hans Nāds testamente” (Tema kõrgeaususe testament) ja kuna peaosa, Roger Bernhusen de Sarsi mängis samas osas varem Upsalas ja m. a. Göteborgis loorbereid lõigand Ulf Johansson, siis oli menu suur. Kõrvalstseenil anti päev hiljem (26. 8.) Elmer Rice'i „Drömflicka” Ulla Sjöblomiga nimi-osas.

Upsala Linnateater oma uue shefi Frank Sundströmiga alustas 8. septembril Marivaux' klassilise komöödiaga „Kardetav söprus” ja nn. Östgötascen (Norrköping-Linköpingi Linnateater) 6. 9. kahe lühema näidendiga, ameeriklase Wincelbergi „Kataki” ja hispaanlase Arrabali „Piknik lahinguväljal”. Järgmisena oli kavas 8. 9. Shakespeare'i kaasaegse John Fletcheri „The Tamer tam'd” (1611), mis „Törksa taltsutusest” tuntud Petrucchio edaspidist saatust kujutab.

Borāsi „kreisiteater” andis avataktiks suurepäraselt ettekandes 29. 8. Nashi „Vihmategija” ja Hälsingborgi Linnateater oli 1. 9. esimene Euroopas Tennessee Williamsi uue näidendiga „Period of Adjustment”, kus W. tundub freudlikum kui Freud ise.

Mõni sõna veel kogu Rootsit haaravaist teatriüritusist, Ainult ringreisidega tegeleval n. n. Riks-teatril on eeloleval hooajal kavas 16 tükki, peaaegu inglise autoreil, nagu noored Wesker ja Shaeffer ja tõmbenumbrid Noel Covardilt, Agatha Christielt ning ikka veel kulumatu „My Fair Lady”.

Tv-teatri esietenduseks oli 1. 9. Oscar Wilde'i „The Importance of Being Earnest” ja edaspidist huvitavamaist etendusist olgu märgit Milleri „Death of a Salesman” Kolbjörn Knudseniga ning Ionesco „Les Chaises” (Toolid).

Raadioteater esitas septembris siin senitundmatuid draamasid tshehhi põgenikult Jan Rys'ilt,

serblaselt Ranko Marinkovic'ilt ja soome raadios anti 28. 8. August Mälgu uus kuuldemäng „Tõbiste kabel”.

*

Uuemast teatrikirjandusest olgu nimetat valimik Kenneth Tynan'i teatrikiitlikast viimse 10 a. jooksul — „Curtains” (Atheneum, New York), inglase B. Nelsoni „Life and Work of Tennessee Williams” (Peter Owen, London), rootsi suurlavastaja Olof Molanderi memuaarid (Detta är jag, Bonniers). Ka Charlie Chaplin on oma mälestused valmis kirjutand ja annud need Graham Greene kätte redigeerida.

*

N. Eestis suri hilissuvel üle 70 a. vanaduses tuntud karakternäitleja Julius Pöder. Tema teatri-tee algas Narvas, kunstiline läbimurre toimus Tallinna Draamateatris 1920—24 Woyczeki, Raskolnikovi ja Liliomi kehastades. Ülejäänud iseseisvusa aja oli ta Tartu „Vanemuise” kandvamaid jõude. Mäletan hästi tema teravat profiili ja selget diktsiooni — ta tegutses Treffneri juures igal aastal kooli aastapäeva peoks ettevalmistetavate näidendite lavastajana.

*

11. sept. 1961 suri Helsingis pärast pikka haigust eesti üks lavasuursi Liina Reiman. Näitlejatar oleks novembris pühitsend oma 70 a. sünnipäeva.

*

Prantsuse postivalitsus austas kevadel prantsuse suuri näitlejaid margisarjaga nende hiilgeosadest. Seal on Talma kui Orestes, Rachel kui Fedra, Champmesle kui Roxane, Raimu kui Pagnoli Tseesar ja hiljuti surnud Gerard Philipe kui Cid.

I. G.

KUNSTIKROONIKAT

Eesti kunstnike perest on surma läbi lahkunud Ado Vabbe — kelle elu ja loomingut on puudutatud eelpool — ja Kristjan Teder. Viimane oli tuntud peamiselt lillede ja linnavaadete maalijana, kuid on maalinud ka rea tähelepandavaid figuraalteoseid (Malemängijad). Kolmekümnendate aastate paigu viibis ta Pariisis ja sealt tagasipöördudes esitas ta koos Adamson-Ericuga väga tähelepandava näituse uusasjalikus vaimus, mis mõjus meie tookordses realistlik-romantilises kunstipildis uudsena ja värskendavana. K. Teder oli inimesena tagasihoidlik ja sõbralik omamata selliseid ambitsioone nagu tema tookordne näitusekaaslane ja kuigi nende koostöö ka hiljem jätkus ümberhinnanguid esilekutsunud „Kuue näitusel”, ei lasknud K. Teder end mõjutada hilisematest võimalustest ja nõuetest. Tema positsiooni iseloomustagu fakt, et temalt ei ole esitatud ühtegi teost näitusel „Realistlik kunst Eestis” (Tallinn, 1956) ega ka mitte teoses „Eesti kujutav kunst” (Tallinn, 1956). Tartus toimunud kunstinäitusel 1959 on ta siiski esinenud kolme maalinguga. K. Teder oli sündinud 1901.

Juunikuus suri Tartus ka kunsti- ja kultuuritegelane Mart Pukits 87-me aasta vanuses. Keskealised tartlased mäletavad teda peamiselt kui Tartu Linnaraamatukogu juhatajat. Tema kunstialased teened seisavad xülograafia viljelemises, mida ta õppis 1899—1902 Leipzgis ja rakendas Tartus 1902—1905, töötades ajalehtedele ja ajakirjadele. Mõningad maalingud tema käest osutavad akadeemilist kuivust ja romantilist looduse tunnetust. 1936 ilmus temalt lühibiograafia „Johan Köler”.

*

Maikuus täitis Arno Vihalemml viiskümmend aastat. Selpuhul on ilmunud tema kui maalija, graafiku ja luuletaja iseloomustamiseks rida ajaleheartikleid ja siinkohal leppigem ainult sõbraliku meenutamisega. Juubeli puhuks andis kunstnik välja viielehelise linoollõigete mapi „Loomalood” (65 eksempl. hind kr. 50:—) mis on kujunenud kollektsionääridele otsitavaks objektiks. Mapis jätkab ta primitivistlik-iroonilist joont intüimsemas formaadis ja koloriidis.

Kanadas elunev kunstnik Abel Lee tähistas oma kümneaastast Kanadas viibimist separaatsinäitusega. A. Leel on teeneid Kanada kunstielus monotüüpiatehnika populariseerimisel.

Sillutajad, monotüüpiad, 1960. Abel Lee

Suvevaheaja tõttu on meie oma kunstisündmusi vähe toimunud, märkimisväärseks Vancouveris Lääneranniku Eesti Päevade raames kunstinäitus 30. juunist — 30. juulini k. a. Esinesid: Haamer, Kaups, Lind, Lehtsalu, Karin Luts, Pehap, Mikiver, Saks, Saarniit, Talvik, Tamm, Timmas, Vihailemm, Agaate Veeber, Benita Vomm ja E. Wiiralt, kokku 45 teosega. Näib, et meie kõikide jooksvate kunstinäituste paratamatuks osaks on kujunenud E. Wiiralt. On muidugi hea, et tema isik ja kunst on üldsuse teadvuses ikka veel niivõrd elav, et peetakse iseenesest mõistetavaks tema teoste esitamist kaasaegsete kunstnike näitustel, kuid vormiliselt ja sisuliselt on selline seisukoht vaevalt põhjendatav. Miks mitte esitada ka Kristjan Raua, Konrad Mägi ja Ado Vabbe loomingut! Kaheteistkümneme reproduktiooniga varustatud kataloog on meeldiv.

*

Sonja Henie ja tema mees Niels Onstad esitasid oma moodsa kunsti kogu Stokholmis 8.—30. apr. k. a. Moodsa Kunsti Muuseumis. Kogu sisaldas 102 maalingut peamiselt Pariisi kooli meistri-

telt alates Bonnard'i, Matisse ja Roualt'ga ja lõpetades Hartungi ja Soulages'iga. Seetõttu on ehk huvitavam noteerida, mida on innukad kollektsionäärid omandanud väljaspoolt Pariisi. Selles osas leiame järgmised nimed: Munch (Norra), Klee (Schveits), Baumeister (Saksa), Magnelli (Itaalia), Tamayo (Mehhiko), Nemes (Rootsi), Appel (Hollandi), Francis (USA), Weidemann (Norra) ja Riopelle (Kanada). Arvuliselt domineerivad J. Villon (10 teost), H. Hartung (9 t.), N. de Stael (8 t.), F. Leger (6 t.), M. Estéve (6 t.). Sisuliselt ja kvaliteedilt näib raskuspunkt siiski langevat J. Dubuffet'le (4 t.), S. Poliakoff'ile (2 t.), P. Singier'le (3 t.) ja A. Manessier'ile (3 t.). Kogu väärtus on suur (rahaliselt kindlasti miljonitesse ulatuv) kõikide aktuaalsete nimede ja nendega seotud suundade sisaldavuse tõttu ja jääb üle ainult nimetada üksikuid teoseid subjektiivse meeldivuse alusel. Vanemast generatsioonist imponeerib P. Bonnard'i intimistlik „Dessert” ja P. Picasso vägevalt maalitud „Naine tugitoolis” (1941), J. Gris'ilt on head klassilise kubismi näited ja nooremast põlvkonnast eelistaksime J. Dubuffet'lt „Maa iha”, S. Poliakoff'ilt monokroomset „Sinist kompositsiooni”, P. Singier'lt „Provence interjööri” ja A. Manessier'ilt „Väljade kiidulaulu”.

*

Stokholmi kunstitundjaid vapustas 17. maist — 3. sept. k. a. näitus „Liikumine kunstis” (Rõrele si konsten) Moodsa Kunsti Muuseumis. See sõna tõsisel mõttes laineid löönud näitus on kahtlemata julgemaid Moodsa Kunsti Muuseumis toimunuist. Kineetilise ja sürrealistliku kunsti ajaloo seisukohalt on väärtuslikud M. Duchamp'i ja Man Ray rekonstruktsioonid oma kadumaläinud või hävinenud teostest. Duchamp'lt on originaalteostena esitatud varemast ajast „Shokolaadiveski nr 2” (1914), „Alasti läheb trepist alla, nr 3” (1916) ja „Rotoreljeefid” (1935). Viimased kujutavad üht geniaalset ideed luua grammofoniplaate visuaalseks nautimiseks. Man Ray, ameeriklane, praegu 71 a. vana, lanseeris 1917 koos Picabia ja Duchamp'iga dada liikumise New Yorgis, varasemad teosed originaalvormis 1944. a. Näitus sisaldas kokku 233 eksponaati, kusjuures arvuliselt langes mobiilidemeistri A. Calderi (USA) arvele 32 teost, J. Tinguely (Prantsusmaa) — näituse kõige shokeerivam kunstnik — arvele 27 teost, Yaacov Agam (Israel) esitas 12, M. Duchamp ja

M. Ray 10 teost. Teistel esinejatel oli tunduvalt vähem.

Pildikunsti seisukohalt võib näitusel esitatud ideid liigitada järgmiselt: 1) muutuvad pildid — on õiged igas asendis, 2) mitmefaasilised pildid — maalitud reljeefselt volditud pinnale, 3) liikuvad pildid — tõuke või vastava mehhanismi abil pildi elemendid muudavad asendit, 4) transformeeritavad pildid — kus vaateja võib oma soovi kohaselt ümber paigutada pildielemente.

Skulptuuri seisukohalt esines peale tuntud mobiilide — mis oma olemuselt on skulptuurid, mida võib liigutada — skulptuure, mida peab liigutama kas raskuse (kuulid, vesi) või vastava masina abil.

Kineetilise kunsti üheks väljendusvormiks on masinad. Neid võib liigitada: 1) mõttetud masinad — s. t. masinad, mis ei oma ülesannet, vaid ainult käivad, liiguvad, olles seega täiskasvanute mänguasjadeks, 2) autodestruktiivsed masinad — s. t. masinad, mis iseene hävitavad, ja milles seetõttu võib leida ühe filosoofilise mõttekäigu negativismi näol, 3) spatiodünaamilised konstruktsioonid — tehniline süntees konstruktiivsest skulptuurist, värvist, valgusest ja liikumisest, mille abil ungarlane Nicolas Schöffer taotleb luua uut kunstivormi tehnikat, teaduse ja kunsti koostööst.

Näitus tõendab, et kunstnikud on muutunud teadlikuks masinate ja mehaanikast ja püüavad seda kas karkeerida (Tinguely metamehaanilised tööd), poetiseerida (Bruno Munari) või rakendada senikasutatamatut materiat (kõrgmolekulaarseid plaste).

*

Eelmise kõrval tundus „Aspect 61” Liljevalchsi kunstihoones 24. aug. — 24. sept. k. a. vähepakkuva ja monotoonsena, kuigi seal võis leida rootsi kunstnikkonnast nimekamad. Korraldajate kavatus — pearõhk asetada miljöökavandavale kunstile ei tulnud kuidagi esile, kuigi just selles peitus näituse huvitavam ja väärtuslikum osa. Gustavsbergi emailplaadid näitavad, milliseid rikkalikke võimalusi see tehnika pakub maalijatele ja Upsala Ekebys valmistatud keraamikasein Ingrid Atterbergilt ning mõningad teised ettepanekud seoses arhitektuuriga on ülekaalukalt huvitavamad kui monokroomsed — peamiselt mustad ja hallid — lõuendid. Näib, nagu oleksid rootsi maalijad kaotanud huvi värvi kui sellise vastu ja püüavad seda asendada informalistliku materia-romantikaga.

Eestlasit esinevad Maire Männik kahe kipskulptuuriga, mis on mõeldud pronksis ja sel puhul tõuse küsimus, et kas ei oleks õigem pronksis mõeldud kipskavandeid patineerida, et vaatleja saaks ettekujutuse, kuidas teos lõplikus vormis mõjuks, ja arhitekt Erik Uluots Växjö biblioteegi ning Stokholmi ülikooli modellifotodega.

Näituse katalog on kahvatu koopia eelpool vaadeldud näituse ebapraktilisest, aga originaal-
sest ja sisukast kataloogist!

*

Skandinaavias tsirkuleerinud näitus „Tänapäeva Itaalia kultuur” avati Stokholmis 5. aug. k. a. Sveagaleriis välisminister Östen Undéni ja Itaalia saadiku markiü Benedetto Capomazza di Campolattaro poolt. Näitus hõlmas 141 numbrit maali ja skulptuuri ning väljapanekuid graafika, arhitektuuri, kunstkäsitöö ja industriaalse designi aladelt. Maali alal kohtasime suurusi nagu Alberto Burri't kotiriidest aplikatsiooni ja põletatud plastist pildiga, Giuseppe Capogrossit, Giuseppe Santomasot ja ekspressiivset Emilio Vedova't. Skulptoritest märgime Pietro Consagra't, Berto Lardera't, Giacomo Manzu't ja Marino Marini't. Mõnigi originaalne idee pälvis küllastajate tähelepanu, näit. R. Grippa suur collage „Teadvuse mimesism” (2×2 m) ja kõrgetasemeline kunstkäsitöö ja näited suurepärasest arhitektuurist. Näitus veenas vaatajat Itaalia tänapäise kultuuriloomingu jõurikkusest ja mitmekesisusest, mis ometi on idutatud pikast kultuuritraditsioonist kantud maitsega ja stiilitundega. Rõhutagem ka vana kultuurirahva arusaamist kataloogi koostamisel: seal on kõik teosed varustatud valmimise aasta, materjali ehk tehnika nimetuse, mõõtude ja omaniku nimega — põhjendatav komme, mille rakendamiseni kõigis maailma osades veel ei ole jõutud.

*

Traditsiooni ja kunstisse puutuvate küsimuste mittetundmine ilmneb mõnel puhul ka meie kirjanduses. Nii laseb Tiina Tuvikene oma raamatus „Aegadesse raiutud näod” 16-ne aastasel Michelangelol lahendada „varju ja valguse probleeme”. Need probleemid lahendati küll madalmaalaste poolt hulk aega hiljem ja kogu renessansiaegne kunst baseerub „vormiprobleemidele”. Ka Arvo Mägi oma teoses „Paradiisi väravad” — kus ta sule paneb õige põletava punkti külge —

räägib lk. 20 (esineb ka hiljem) „ateljepruunist” värvist. Käibelolev mõiste on „galeriipruun”. Hoo pis hulluks läheb lugu läti kirjaniku Anslavs Eglitise teose „Inimene kuult” eestikeelses tõlkes (Estoprint, Toronto, 1956), kus küll süü tuleb asetada tõlkijale ja korrektorile. Selles vaimukalt ja asjatundlikult kirjutatud raamatus esinevad sellised piinlikkused kunstnike nimede osas nagu: Anselm Feierbach pro Feuerbach, Slefogt pro Slevogt, Münch pro Munch, Anders Corn — mis valmistas lugejale pikka peamurdmist, enne kui ta taipas, et on mõeldud Anders Zorni, Rembrandt pro Rembrandt, Koro pro Corot, Mark pro Marque, Winsor ja Nuton pro Windsor ja Newton. Nii tõlkija kui korrektor on unustanud, et läti keeles kirjutatakse nimed foneetiliselt, eesti keeles aga mitte. Kunstialase terminoloogia mittetundmine on põhjustanud järgmisi mõttelisi segadusi: „nende tagapõhjal on Su parim hoone” (maali „Õunad põhus” kohta) — kindlasti on mõeldud maalilist ruumi (taolised oskussõnad on ruumitunne, ruumitaju), sama käib väljenduse kohta „mis ujuks hoones”, mis sellisel kujul on täielik mõtetus. Asendades „mis ujuks ruumis” saame kindla igale kunstnikule arusaadava mõiste. Peale selle on „valge lina” kindlasti ainult lõuend ja „maali jalg” tähendab ilmselt maalimispukki või staffeleid.

K.

KUIDAS TEILE MEELDIB?

Meie kunstnike tööd Vancouveri Kunstigaleriis

Vancouver Kunstigalerii Vancouveri juubelpidustuste puhul esitab praegu nelja kunstinäitust korraga. Nimed nagu Picasso, Emily Carr, pooltosinat inglise-kanada kunstnikku ja Eesti Kunstinäitus asuvad ühise katuse all eraldatud saalides. Ja seal kõik „ühine” lõpebki — erinevus on aga see, mis erutab ja ergutab vaatlusmeelt.

Umbes sada Picasso linoollõiget — laenatud kahest kunstikogust, üks nendest nn. Vaillard Suite on pärit Ottawa Kunstigaleriist — ei olegi nii väga kontroversaalsed ja kontrastsed. Kunstniku tööd tunnistavad tugevast joonistusvõimest ja ideed on peamiselt võetud kreeka mütoloogiast. Peateemaks on ürgsus ja viljakus, mis kordub pidevalt eelajaloolisi koopajoonistusi meenutavatel lõigetel ja jätkub inimlike jumalate, muusade ja loomade kujutustega. Nähtavasti kunstnik oli hu-

vitatud antropoloogias ja leidis sealt omale huvitava ainekogu.

Emily Carr'i õlimaalide kogu on samuti ühetee-maline: Briti Kolumbia rannikalade indiaanlased ja tootemid. Maalid on suurte mõõtmetega, tehniliselt aga väga stiliseeritud.

Inglise-kanada kunstnike töödekogu on juhuslikult valitud.

Vancouveri Kunstigalerii direktor dr. W. Dale valis 45-st Lääneranniku Eesti Päevade Kunstinäitusele kogutud maalidest ja graafilistest tööd 31 tööd 14 kunstnikult. Mõlema näituse juures on V. Saks teinud suure töö organisaatorina ja korraldajana.

Huvitav oleks teada, kuidas suhtub kanada kunstipublik väljapanekutesse. Need samad pildid kutsusid välja erinevaid arvamusi ja ka teravat kriitikat Lääneranniku Eesti Päevade näitusel. Eelkõige peab nentima ja arvestama, et tööd olid valitud sihilikult moodsa ja ülimumoodsa joonega, samuti ei olnud kavatsusel korraldada eestilist kunstinäitust, vaid tutvustada meie pagulaskunstnikke laiemalt. Igal kunstnikul olid vabad käed saata seda, mis talle meeldis.

Nende ridade kirjutajale mõjusid veidi häirivalt õlimaalide väiksed mõõtmed. Pikad vahemaad, saatmise- ja kindlustuskulud mõjutasid kindlasti valikut. Enamiku väikepiltide pindala on suhteliselt tihedalt täidetud. Muidu meie kunstnike joonistusvõime on hea ja hoolas, mis teataval määral kipub pidurdama „vaba spontaanset joont“.

Väljapanekud vahelduvad realismist abstraktsuseni, tunnistades kunstnike mitmekesisest katsetusist.

Kuidas meeldib? Tarvitame vastuseks külalisraamatu märkmeid. Mõni küllastaja on nagu nõelast torgatuna märkinud „ouch“, mõni kirjutanud

lihtsalt „oh“ või otsekoheselt „väga erinev“. Paljud hoiavad suu kinni ja väldivad sulepead, mõni on väljendanud oma arvamust sõnaga „huvitav“, „uudne“ jne. Piltidesse suhtumine ja arvamused on erinevad.

E. Pehap'i rõõmus „Brüsseli tänav“ ja J. Saarniidu „Kitsekauplemine“ tõsiste vanaeetidega ja taatidega on realistlikud ja meelitavad vaatlejaid seisatuma. K. Lutsu litograafilised tööd on aga uudsed. „Valare, cantare“ on õhuliselt kergemeelne, samal lehel „Killud“ seevastu raskemeelne. A. Vihalemma unenäolik „Askees“ kõrvuti A. Veeberi kannatavate nägudega „Kaks figuuri“ on mõnegi kommentaari märklauaks.

O. Mikiver, O. Timmas, L. Tamm, O. Lehtsalu esitavad isikupäraseid vaatlusi ja suhtuvad objektidesse kainelt, rõhutades peamiselt vormi. Vastandina V. Saks asendab vormi värviga, kasutades tagasihoidlikke toone. H. Talviku abstraktne-impressionistlik „Silm“ silmitseb müstiliselt vaatlejaid. R. Linnu õlimaal „Bornholmi maastik“ ühendab lahtise künnimaa harmooniliselt ja siiski kuidagi kontrastselt loodusliku tagapõhjaga.

Wiiralt töödest on toodud viis äratõmmet, tähelepanu äratavad „Lapsepea“ ja „Kabaree“. E. Haameri visandid Portugali ainetel inimrühmadega ja paatidega rannal oleksid kindlasti suurepärasemad lõpetatud lõuenditel.

Enam-vähem kõik tööd on töödeldud intellektuaalses lääne-euroopalikus stiilis ja fantaasiarikkad. Realiteedist eemalduvad objektid ja olevused on tekkinud kunstniku soovide, tunnete ja miljöö sünteesist. Kuidas see aga vaatleja meeldib? Eks see olene samuti vaatleja soovide, tunnete, miljöö ja vaimse taseme kooskõlast.

Vaheldust pakkuv ja erinev kunstinäitus.

R. P.

MALL JÜRMA

MEIE NAISKIRJANKIE VIIMASE AJA LOOMINGUST

Kui mitte arvestada kõrgetasemelist, rahvusvahelise tunnustuse saavutanud soome-estli ühiskirjanikku Aino Kallast, siis peame kahetsusega möönma, et eesti naisprosaistide eneste seas pole ühtki sellist tippu, nagu seda on lüürikuna seni jäljendamatult Marie Under. Tagasivaade vabasse Eestisse toob silme ette Marta Sillaotsa (tunnustatult siiski kriitikuna ja tõlkijana), Reed Morni, Leida Kibuvitsa, keda võiksime arvestada kui küpsi kirjanikke. Marta Sillaots oli muide esimesi eesti autoreid, kes sõandas julgelt pilku heita naise intiimsesse hingeellu ja erootika valdkonda taolise avameelsuse ja siirusega, kui seda on teinud Aino Kallas oma päevaraamatuis. Välis Eestis on kolmest mainitust üksnes Reed Morn, kes peale mõne üksiku ajakirjades ilmutatud novelleti andis 1956. a. romaani „Tee ja tõde“ samasuguse erakliku intellektuaalist paetegelasega, nagu see esines ta varemises romaanides „Andekas parasiit“ ja „Kastreerit elu“.

Võttes vaatluse alla Välis-Eestis paari viimase aasta jooksul ilmunud naisautorite tööd, peame möönma, et neile on sisuliselt raske leida ühist nimetajat, sest nende ainevald on vägagi erinev. Nii tõusevad memuaarkirjanikena esile Aino Kallas, Liina Reiman, Helmi Mäelo; psühholoogilist realismi pakuvad Salme Ekbaum ja Aino Thoen; kunstnikuromaaniga debüteerib Tiina Tuvikene; esikromaaniga Euroopa sõjapõgenike elust Lõuna-Ameerikas on pürginud parnassile Ellen Liiv; Muhu miljöõ kirjeldamist jätkab Raissa Kõvamees ning järjekordse romaaniga iseseisvusaegse eesti noorsoo elust esineb Valve Saretok.*)

Aino Kallas'elt ilmus 1960 posthuumselt ta päevaraamatute viies ja ühtaegu viimne köide „Põõripäevad“, milles leiavad kajastuse ta E. V. saadiku Oskar Kallase abikaasana Londonis

veedetud aastad 1927—1931. Nagu sellele viitab ka pealkiri, olid kõnesolevad aastad mitmes mõttes pöördelised autori elus. Vaheldumisi „Londoni elumüha“ registreerimisega õhkub neilt päevikulehtedelt elu ööpoolesse kalduva päeva muutlikke ja tujukaid meeleolusid. „Üles — alla, viimne kui üks päev,“ pihib Aino Kallas ise napisõnaliselt. Ja kui ta ka ajuti naudib kõike seda luksust, mida pakuvad Londoni kuninglik õu, välis-saatkondade vastuvõtud ja aristokraatlikud kodud, nendib ta siiski tülpinult: „Mu mõõt — seltskondliku elu mõõt — on tulvil täis, üks tilk veel ja see läigatab üle.“ Igasugu „kassikuld ja koli“ kipub lämmatama ta vaimset ja elavat sõnasoont, mis on kujunenud ta loomingule käskivalt saatustlikuks. Üheski varemises päevikuköites ei ole Aino Kallas kirjeldanud nii sisendavalt ja jõuliselt oma loomingulisi palanguid, võitlusi oma ande — daimoniga, kelle orjaks ta oli määratud jääma elulõpuni. Neil Londoni aastail valmivad „Hundi-

*) Kokkuleppel Mall Jürмага jäävad käesolevast kirjutusest välja osad, mis käsitavad Salme Ekbaumi, Helmi Mäelo, Magda Pihla ja Aino Thoeni viimase aja loomingut. Esiteks on nende nelja autori viimaseid teoseid Helmi Elleri poolt juba Manas arvestatud (vt. järjekorras „Varjude maja“ M. 4:59 lk. 292; „Talutütar“ M. 3:59 lk. 211; „Teed ja käijad“ M. 1:59 lk. 70 ja „Teisele rannale“ M. 1:60 lk. 5) ja teiseks tahame neid lähemas tulevikus kasutada kriitiliste ülevaadetena autorite senisest loomingust — sissejuhatustena arvustustele, mida Mall Jürma meile lahkesti on lubanud kirjutada nende järgmistena ilmuvate raamatute puhul.

Helmi Mäelo osas on see juba aktuaalne äsja EKK juures ilmunud memuaarköite „Elutegevuses“ puhul. Magda Pihlalt on ilmunas auhinnaud noorsoojutt. Ka Salme Ekbaumil ja Aino Thoenil on, nagu kuuleme, uued teosed käsil.

T o i m.

mõrja" ja „Püha jõe kättemaks“, samuti saab alguse jutustus „Imant ja ta ema“ (hilisem näidend „Mare ja ta poeg“) ning valmib kondikava „Hiu Ungrule“, millest tahab kujundada oma elutöö. Ilmuvad ka ingliskeelsed tõlked „Eros the Slayer“ ja „The Wolf's Bride“, mille puhul mitmed inglise ajalehel teevad kirjanikuga intervjuusid. Ka kõneleb ta siin võimalustest oma teoste avaldamiseks saksa ja prantsuse keeles. Samuti saab ta lõppeks Soomest oma loomingu tunnustusena nii

Mall Jürma mikrofoni taga Washingtonis saates kodumaale

ihaldatud Kordelini auhinna ja ka Soome riigi auhinna.

Ja ikka jälle kõneleb ta oma juurestest ja kodumaatusest, olles abielu tõttu eestlasega sunnitud end jagama Eesti ja Soome vahel. „Ma ei ole eesti kirjanike hulgas, aga ka mitte soomlaste seas. Mõlemad on minu ilusasti välja jätnud — siiamaani ainsa, keda Inglismaal tuntakse,“ kurdab ta õigusega, kui ei leia oma nime 1927. aasta Euroopa „Yearbook'is“.

Luues hulgaliselt pilte Londoni intensiivsest kultuurielust kujutab Aino Kallas „Pööripäevades“ peale diplomaatkonna suuruste ka mitmeid tema otsesesse tutvusringkonda kuulunud nimekaid inglise kirjanikke nagu Galsworthy, Walpole, Joyce (viimase töid ta ei naudi) ning kõneleb pikemalt oma kokkupuuteist kuulsa G. B. Shaw'ga. Ühtlasi leiavad siin kajastuse autori paljud kõne-

ringreisid Inglis- ja Shotimaal ning ta reisis Hollandisse ja Põhja-Aafrikasse. Selle viimase reisi muljetena ilmus hiljem kirjaniku värvikas reisiraamat „Maroko võlus“.

„Pööripäevades“ — nagu juba ka eelmises päevikuköites — leiame korduvaid vihjeid Oskar Kallase vastu sepsitunud intriigidest (Möllerson) ja ta võimalikust ärakutsumisest saadiku kohalt, mis tähendanud ka pöördpunkti Aino Kallase elus. Riivamisi mainitakse selles köites ka Juhan Luiga surma, kellega olevat kadunud üks Aino Kallase „üliväheseist mõistjaist“, samuti Peeter Põllu surma. Viidatakse ka külaskäikudele Helsingisse, kus Aino K. viib salaja lilli Eino Leino kalmule. Seoses Eesti sisepoliitiliste sündmuste registreerimisega nimetatakse ka Tõnissoni, Pätsi, Lattikut, Laidoneri, Birki jt.

Mure vanaduspäevade ja Oskar Kallase kõikuva positsiooni pärast riigiteenistuses paneb Aino Kallase unistama rahast, mis tema tõdemuste järgi on ainus vahend „sõltumatuse ja vanaduse vabaduse ostmiseks“. Palju kõneleb autor selles oma luigelaulus ka oma lastest, kelle saatuse paneb talle ränki kannatusi. „Olen kirglikult ema,“ ütleb ta kuskil ja teisel: „Nende elu puruneb mu silma ees. Ja ma ei saa aidata.“ See on traagiline pihtimus abituse kõikvõimsa saatuse ees.

Tänu Helmi Elleri suurepärasele tõlkele on Aino Kallase päevikulehed, kaasa arvatud „Pööripäevad“, jäädvustatud eesti lugejaile nende napsõnalises viimistletud stiilis, siiruses ja ka kohatistes lüürilises kauniduses, eriti loodusevaatlusis. Kui me varem tundisime Aino Kallast kui mõjuvat dramaatiliste teoste autorit, siis mõistame teda nüüd tänu ta päevikulehetele ka kui inimest ja naist, kes armastas, kannatas ja lõi unustamatuid teoseid, peagu eranditult eesti ainetel, toites neid oma „südameverega nagu peelikan poegi“, kui tarvitada ta enda sõnu. Tänu sellele viimasele asjaolule haaravad ta teosed eranditult ka lugeja südame kaasa.

Loomingulisest põlemisest ja püüdlustest üha suurema kunstilise küpsuse ja täiuslikkuse poole — seekord küll näitlejana — kõneleb ka Liina Reimani mälestusteos „Lava võlus“, mis on järjeks ta varemaile teatrimälestustele „Rambivalgus süttib“, ning mis ühtekokku katavad paarikümneaastase perioodi selle eesti suure draamanäitleja elus ja lavakarjääris. Kel on õnn olnud vabas Eestis näha Liina Reimani üheski ta hiilgeosadest (Jeanne d'Arc, Maria Stuart, Niskamäe perenaine), sellele kõneleb „Lava võlus“ eriti pal-

ju, kuna siin elustub taas Liina Reimani omapärase ja jõulise dramaatilise talendiga loodud osade kogumik tolleaegse tõeliselt pulbitseva teatrielu taustal. Siin ei hargne varjundirikkaid detailides mitte üksnes Liina Reimani enda individuaalne näitlejaareng, samuti ta tõsised otsingud oma osakujunduste ülimaks viimistlemiseks, siin on peale muu tabavate piirjoontega maalitud arvukas eesti näitlejate galerii, õieti kogu selle mitmeandeline paremik Tallinna teatrite osas. Sest „Lava võlus” käsitleb aastaid 1917—1924 ja peamiselt näitleja Draamateatris veedetud päevi. Suure soojuse ja temale omase hõõgumise ja temperamendiga kirjeldab näitlejatar seda tõsist tööd, mida ta on enda kallal teinud koos oma lavastajatega (Karl Menning, Karl Jungholz, Paul Sepp, Otto Peterson), et vormida talle usaldatud osad sellise täiuslikkuseni, mis suutis lõppeks rahuldada eesti nõudlikemaidki teatrikriitikuid, kes talle aastaid ei tahtnud täit tunnustust anda. Liina Reimani suurus inimesena ja kolleegina peitub just selles objektivsuses, millega ta püüab mõista oma kaasmängijaid ja millega ta analüüsib ka isennast.

Samuti kui oma teatrimälestuste esimeses köites, jutustab ta peale muu ka siingi suure soojusega oma elukaaslasest Raimund Kullist, oma emast ja teistest perekonnaliikmetest. Hoolimata kohatisest sentimentaalsusest, paatosest ja nostalgilisest tunnete ülevoolavusest, mida on poetunud Liina Reimani teatrimälestustes, lepib ta selle samas jälle huumori ja eneseironiaga, millega ta mitmestki situatsioonist üle saab.

Tiina Tuvikene — Torontos, Kanadas, esilekerkinud noor autor, kellelt aegajalt oleme ajakirjanduses näinud mõningaid luuletusi — on saanud tõuke oma esimese pikema ilukirjandusliku teose kirjutamiseks kunstialastest õpingutest. Oma möödunud aastal avaldatud esikromaanii „Aegadesse raiutud näod” on ta rajanud renessansiaegse itaalia suure kunstniku Michelangelo Buonarroti (1475—1564) eluloole.

On mõistetav, et selline jõuline teema, kui seda on kujur Michelangelo elu ja looming, võib haarata, kuid teiseltpoolt on küsitav, kuipalju suudab üks selleteemaline eestikeelne romaan lisada uut ühe sellise suurmehe eluloole, kelle kohta asjastuhvitatud võib leida külluses materjali suurrahvaste keeltes ja raamatukogudes. Kuid olgu kuidas on, romaan Michelangelost on ilmunud ja on kunstiajaloo meenutamise seisukohalt küllaltki nauditav. Kõigepealt ületab meid juba algpeatükke lugema hakates autori väga korralik keel ja stiil, mis sun-

nib teost lugema tähelepanuga. Teose tiitellehel seisab, et see on „romaan ajaloolistel ainetel”, ja seda ajaloolist allikmaterjali näib autor ka ulatuslikult kasutanud olevat, lisades sellele romaanina vähe individuaalset. Tegelikult on teos kompilatsioon Michelangelot käsitlevast eluloolisest ja ajaloolisest kirjavarast, millest on vormitud panorama selle nimeka kunstniku elust alates lapsepõlve ja õppeaegadega kunstnik Ghirlandajo stuudios ja Santo Spirito kiriku laibakambris kuni Firenze ja kogu Itaalia kunstitaaniks tõusmiseni. Selles tohtus materjalis on autor suutnud tõhusalt orienteeruda ja kujundanud ka Michelangelo kui kunstniku kõigi ta inimlike omaduste ja kannatuste ning ambitsioonikate kunstipüüdlustega teda kadetsevate kolleegide mahhinatsioonide tagafooni inimlikult lähedaseks ja mõistetavaks.

Romaani taustaks on peamiselt kunstniku kodulinn — elurõõmus Firenze oma pidustuste, karnevalide ja turniiridega, ta ülikute võimu- ja rahaahnusega, millele kõigele ennustab kadu tuleriidal põletatud San Marco kloostris prior — domiikaanimunk Savonarola. Romaani kandvaks ideeks on võitlus võimu ja vaimu vahel, samuti võitlus võimu pärast usulisel kui ka riigipoliitilisel rindel. Osaliselt kandub tegevus ka Bolognasse ja Rooma, kus näeme Michelangelot kuulsaid Sixtuse kabeli laemaalinguid valmistamas ja paavst Julius Teise hauamonumenti ning pankur Jacopo Galli terrassaedade jaoks kujusid raiumas.

Tiina Tuvikese „Aegadesse raiutud näod” on meeldejäädvalt esile tõstnud kunstihiiglane Michelangelo eluideaali, milleks oli võimas kivilaul, vormikujundus ja varjude sügavus. Sümboliks sellest, et vaim on suuteline saama võitu ülevõimust, on raiduri noore Taaveti kuju Palazzo Vecchio ees Firenzes, mis kinnitab kujuri peitliga saavutatud võitu temast võimsama kiviloljati üle. Kahjuks on osa peatükke kõnesolevas romaanis maha kirjutatud vastavaist võõrkelseist allikaist.

Oma käesoleval aastal avaldatud eestiainelise ajaloolise romaani „Urikivist ristimisastjana” on Tiina Tuvikene viinud paar sajandit vanemasse ajastusse ning selle tegevus leiab aset Eestimaa rannikul ja saartel, Riias ja Liibavis, Lüübekis ja Roomas, kuid ka Rootsi ja Taani rannikul merelahinguis saarlaste viikingilaevade ning saksa ristirüütlite ja Lüübeki kaupmeeste laevastike vahel. Me kohtame romaanis tuntud ajaloolisi kulusid nagu Lembitu ja Kaupo ning piiskoppe Meinhard, Berthold ja ristsõdades kavala rebasena tegutsenud Liivimaa piiskoppi Albertit. Peale nen-

de kujutatakse rida eestlaste vanemaid, nende perekonnaelu ja sõjakäike, nii üksikisiku konflikte kui ka suuri rahvamaasse. Isikukonflikte alal on antud meeldejäävamad episoodid orjapiiga Ulla armuloo näol vanemapoja Aovardiga, mis lõpeb Ulla enesetapuga, ning kaubaisand Friedrich von Brahmi süümeepiinadega hüljatud mõrvoja Margareta Stafenbuchi pärast, kes isegi kloosttrinna Mariana osutub talle kiusatuseks ning kelle pärast Brahm satub kirikuvande alla.

Romaani keskseks tegelaskujuks on saarlaste vanema Tuurhalli poeg Siim, kelle isa langeb merelähingus Lüübeki kaupmeestega ta laevale salaja kaasahiilunud poja silmade all. Hävib ka saarlaste laevastik. Kaubaisand Brahm viib Siimu endaga kaasa Lüübekisse, kus see kasvab üles samas kloostriis, kuhu on siirdunud Brahmi endine kihlatu ning kus Siimust saab õpetatud munk Simeon. Piiskop Alberti saatjana ja sekretärina satub vend Simeon Saaremaale tagasi, kuid nüüd saarlastest paganate ristijana. Romaani lõppread lasevad aimata, et munk Simeon saab oma misjoniretkel surma noore saarlase nuiahoobist, kelle silmis ta esindab neid, kes on tulnud hävitama eestlaste esivanemate usku ja pärimusi.

„Urikivist ristimisastjani“ on elavalt kirjutatud romaan muistsete eestlaste elust ja nende vabaduse kaotusest ning selle tegevus kulgeb samadel radadel kui Ain Kalmuse „Jumalad lahkuvad maalt“, mis käsitleb sama ajastut.

Esikteos on Ellen Liiv'a 1959. aastal ilmunud romaan „Ürgmets ja koolibri“, mis kujutab ühe Argentiinasse sattunud eestlasest noore abielupaari põgenemiselamusi ja kohanemisvõimalusi, ka kohanemist teineteisega. Kuid peab kohe alguses mõõnma, et kõnesolev teos on puhakujuline ajaviiteromaan, mille stiil pealegi on allpool igasugust kunstinõudlikku taset.

Romaan jaguneb kolme ossa. Esimeses osas näeme euroopa põgenike „suurt kobarat pudenevat koost“. Me näeme ka eestlasest abielupaari dokumente hankimas ühes Argentiina asutuses ja seejärel koha- ja korterijahile suundumas, arvatavasti Buenos Airesis, missugune linn on antud kirjutamiskohana romaani lõpul, aastaarvuga 1957.

Peategelast Tooni Aasmat, kes on Euroopa põgenikelaagris abiellunud oma arvates endast madalamal seisva tööstuskooli haridusega puusepa Enn Rimmelgasega, kirjeldatakse kui jõukuses üleskasvanud talulast, kellele olevat „haridust antud heldekäeliselt“, kuigi teisel väidetakse, et Tooni endagi haridus „polnud väga palju suu-

rem“. Ent talle olid „võõrad ja vastuvõtmatud agullik labasus, kehvus ja kõledus“. Selline snoob on ta, kalduvusega „ariteeti“ (lk. 293).

Toonit kirjeldatakse peagu kogu teose ulatuses mingi kõrgema olendina, kes näiteks oma esimesel töökohal — natsionaalsotsialistist dr. ing. Lot-har Entrichi maja „iseäraliku teenijavaimuna kasutas vabu õhtuid sukeldumiseks trükitud mõtete maailma — nautis läbi kirjasõna kõrg-Euroopa aroome... Need olid prantsuse ja itaalia aadli rafineerituimast rafineerituima oleskelukultuuri (või hääbumiskunsti?) ülisma sotsiaalse destillatsiooni hõrgud ja samal ajal joovastavad aarud, mida ta nüüd endasse imes...“ (lk. 125).

Kas eeltoodu ei ole siiski ühe eesti põgeniku soovunelmate tipp, enda ülehindamine, isegi suurusmaania, millega alateadlikult võideldakse oma põgenikukomplekside vastu? Selliseid superlatiive enda vaimse taseme hindamiseks leiame vist küll oma kirjanduses esmakordselt, olgugi et „mina“ on peidetud romaani tegelaskuju nime taha. Sama tunneme, kui loeme, et Tooni ristib esimese enda meisterdatud „salongivõimelise“ kleidi „rebellioniks“, trotsides põlastavalt selle maja väikekodanlikku maitset, milles ta teenijavaimuna töötab.

„Ürgmets ja koolibri“ on igati nn. teraapilise kirjanduse tipp.

Romaani teises osas leiame Tooni värvist, atse-tonist ja liimist lõhnava plastesemete tööstuse „Multiplasti“ töökogas, mille shefiks on tshehhi päritoluga „haritud ja aktiivne immigrant“ Stefan Kubik. Tooni mees töötab ning tegutseb innukalt ka kohalikus eesti seltsis. Abielupaar võrdub teineteisest. Autor jätab põhjendamata, kas seepärast, et Enn õhtuti kodust ära on oma seltskondlike kohustuste tõttu, või lööb Tooni „konservatiivsuse kõikumana“ Kubiku „sugestiivne, peagu nagu hüpnotiseerida püüdev vaade“. Too „pimestavalt valgete mansettidega mees“ (mansettide nõõbid on Tooni rahulduseks siiski ainult hõbedast, lihtsad) on „laitmatult galantne“, ja „perfektselt elegantne“ on ka ta inglannast naine, sest — kuulakem — „olnuks kindlasti ebamugavam tunda endal mõne vähem täiusliku, vähem tugeva olendi abikaasa pilke ja mõtteid“, nendib Tooni rahuldusega, kui Kubik oma töötajad koos perekondadega kord külla on kutsunud. Sealgi istub Tooni „aukoha!“, peremehe kõrval ja tal on tunne, „nagu istuks ta millimeetri kaugusel elektrilaengust“. Ja siis milline järsk kontrast ja tagasilangus õhulossidest, kui Tooni hiljem koju läheb „omaenda kõige labasemal viisil purjus

mehe kõrval — see oli kõik nii jõhkralt proosaline, nii alandavalt labane, et Toonil kippus endahaledusest nutt peale... Kui barbaarselt labane see kõik oli.”

Olen meelega tsiteerinud nii palju sellest romaanist, et anda kujutlust selle paisutatud stiilist ja ülemängimisest.

Lugejat suudab mõningal määral rahuldada romaani lühim kolmas osa oma happy end'iga, kus abielupaar teineteist taas leiab perekonda vahepeal tulnud lapse tõttu. „Ta oma Mari, Enn ja kodu on talle kõik”, — kas pole see juba päris elulähedane õnne ja rahulolu nentimine. Ja päris ootamata kaunitl on autor siin äkki ka sõnastanud oma peategelase unistused ja igatsused, nii hoopis erinevalt sellest vähemaitsekast ja pateetilisest stiilist, mida kasutas varem. „Koolibri.lend... Kas polnud see nagu kõige hapra, unistusliku, kättesaamatult õhulise kehastus, peibutavalt igatsuse silma ees, sillerdava kauni võrdkuju?... Mis oli see, mida tema endagi hing taga igatses, mida ta ulmadeski otsis? — Ainult koolibri sillerdus keset elu ürgmetsa, seda suurt umbrägastikku...”, selliselt on ta kokku võtnud oma peategelase otsingud. Kahjuks ei ole ta aga tabanud seda koolibri sillerdust selle proosaga, mida pakub eriti oma romaani keskosas. Ja kui see noor autor kavatses kirjanduslikku tegevust jätkata, tuleb tal oma stiili kõvasti vaos hoida, et ära hoida ülepaisutamist.

Kahe jalaga elutõeluses on seevastu Raissa Kõvamees oma Muhu-ainelise romaani „On lindudel pesad...” (1960), kuigi selleski ei puudu unistused ja igatsus välja argipäeva kitsastest piiridest.

„On lindudel pesad...” võiks pidada järjeks autori „Orto” 1956. aasta romaanivõistlusel teise auhinna saanud teosele „Kahe väina vahel”, kuigi ta seda otseselt ei ole. Nagu nähtus varem ilmunud raamatu eessõnast, on Raissa Kõvamees oma esimese romaani „Kolmnurk” avaldanud juba kodumaal „Looduse” krooniste romaani seerias ja teinud joonealust kaastööd ka Kuressaare lehele „Meie Maa”. Samas eessõnas mainib autor, et teda on inspireerinud Muhu ainet käsitlema Vilde kunagine jutustus „Muhulaste imelikud juhtumused Tartu juubelilaulupeol”, mis olevat ta ära pahandanud. Niisiis tahtis ta ilmselt olla tõetruum kui Vilde ja on seda muhulasena ka tõendanud.

Ta mõlema romaani tegevus kulgeb Eesti saartele iseloomulikus kadakases maastikus, pilliroo-

katustega majade, tuulikute ja tujuka mere foonil inimesedki on mõlemas romaanis ääretu sarnased. Esimese romaani tegevus oli viidud möödunud sajandi lõppu ning see lõppes 1897. aasta ühe suurema sündmusega, mil läbi väikese väina ehitati ühendusteena Kühmust suursaarde kolme vers-ta pikkune tamm. Romaan lõpeb selle piduliku sisseõnnistamisega tsariaegsel taustal.

Möödunud aastal ilmunud „On lindudel pesad...” algab Eesti Vabadsõjale järgnenud sündmustega, mis toovad ka saartele tohutuid uuendusi, ning tegevus kandub kiiretempoliselt läbi eseseisvusaja kuni 1944. aasta põgenemiseni, mil leiame romaani peategelase Rootsist. Mõlema romaani keskseks teemaks on ühe naise — esimeses ema, teises selle tütre saatus, mida on kujutatud suure südamesoojusega, andes väga häid pisitähelpanekuid naise hingeelu virvendustest ja kannatustest. Autor armastab suurehaardelist värvi ja tegelaskirevat pannod, millele ta on suutnud anda tugeva lokaalse koloriidi. Elustuvad Muhu inimeste riietus, nende saadid ja pulmakombed, talgud ja muud rahvapidud. Romaanis sekeldab tohutu arv tegelasi; nimesid ja perekondi ja suguvõsasid on nii palju, et paneb hämmastama, kuidas autor selles suures nimerägastikus suudab orienteeruda. Lugejale nad küll kõik meelde ei jää. Mandrieestlasele on aga romaanis kujutatud täiesti uudne maailm ja väga värskendav on ka muhulaste omapärane murre dialoogis. See on kauge, kadunud maailm, mis siin kogu oma ilu ja ka elu karmusega on silme ette manatud muhulasele omase lokaalpatriotismi ja kodukohaarmastusega, nii et jääb vaid kahetseda, et see sellisel kujul enam ei eksisteeri. „On lindudel pesad...” on tõsise koega huvitav romaan, mille suurimaks puuduseks on ta tegelasrohkus, mis teeb sündmustiku peajoonte jälgimise ja tegelaskujude üksiksaatuste väljakoormimise raskeks.

Valve Saretok (tuntud noorsookirjanikuna kahe teosega juba omal ajal vabas Eestis) on nüüd nelja-aastase perioodi kestes (1956—59) avaldanud samapalju raamatuid: kaks köidet koolipõlvemälestusi „Läbi uduliniku” ning kaks romaani: „Hiiovi tütar” ja „Kajaja” (1959).

Valve Saretok armastab ikka jälle tagasi tulla oma „Uduliniku” kangelaste juurde Valga algkooli- ja gümnaasiumipäevilt. Nii on „Kajaja” tegelasedki meile enamuses tuttavad ja tuttav on ka selle särtsakas peategelane Kärena — too väikelinna ärimehe ainus hellitatud tütar, kes on varakult kaotanud ema ja kellel on kasvatajaks

baltisakslannast preili või guvernante, nagu neid omal ajal Eestis kutsuti.

Saretok tunneb noori ja tal on ilmne tahe anda meie rohkearvuliste maa- ja hallide aguliroomanide kõrval midagi värskemata ja linlikumat, valides oma romaanide taustaks keskkonna, mida ta hästi tunneb ja mis on talle lähedane.

„Kajaja” tegevus viib meid kahekümnendate aastate Eestisse. Selle suvitusromaanid kandvad tegelased on kooliõpilased ja noored üliõpilased eesti keskklassist: elavad, aktiivsed ja elurõõmsad. Neilgi on oma probleemid. Autor kujutab nende sõprussuhteid, vähemate tüdrukute jumaldavat kiindumust suuremaise, kiivust ja armumiski, omades sealjuures tähelepanelikku silma detailide jaoks nii karakterite kui ka ajastule iseloomulike joonte kujutamisel. Lõuna-Eesti metsade ja järvede taustal hargneb siin mitme suve jooksul noorte tegevust ja askeldusi, kantud neile omasest uljusest ja ettevõtlikkusest.

Käreana ise on huvidega, kirjanduslike kalduvustega noor — ilmselt autori teiseks. Teda huvitab teater, kino, raamatud ja tema mässumeelne näidend vanema generatsiooni tagurlikkuse, umbusu ja tardunud töökspidamise vastu tuleb Tallinna Väiketeatri näidenditevõistlusel auhinnale.

Kärenal on sugulusjooni tegelaskujuga Saretoki esikromaanis „Aga, Gret!”

Nagu juba oma varemistes teostes, nii puudutab kirjanik ka siin üht delikaatset küsimust, millele omal ajal Eestis ei osatud vahest küllalt tähelepanu omistada. See on vasakpoolsete elementide poetumine koolinoorte ridadesse ja nende kirjandusringidesse. Need endi arvates „talendid”, nagu Saretok neid nimetab, rõhutasid nagu kaasaja beatnikudki lohakat välimust ja mässasid oma vihasest värssides nn. kodanlike eelarvamuste vastu, kuni 1940. aastal nii mõnigi neist enda vaenlase vankri ette rakendas.

„Kajaja” lõpp-peatükkides kandub tegevus üli-koolilinna Tartu ja autor annab seal huvitava pildi ühe naiskorporatsiooni külalisõhtuist ja selle tarmukaist liikmeist, mis selliste detailide poolst on esmakordne meie kirjanduses. Loodame, et sellele järgneb mõni üliõpilasromaan, mis oleks huvitavaks paralleeliks Bernard Kangro Tartu romaanidele.

Valve Saretok on elav jutustaja, tal on hea stiilitunne ja ta oskab oma romaanides luua ajakohast atmosfääri. Küllap tal on ka andmeid, et teismeealised ja üliõpilasnoored on huvitatud ta

tegelaste saatusest, miks muidu tuleb ta ikka jälle tagasi samade nimede juurde. Tema seniilmunud ilukirjanduslikke teoseid tuleb esijoones pidada siiski noorsooromaanideks, kuigi ka täiskasvanuil on huvitav nende kaudu teha tagasivaadet oma kaunile noorusmaale vabas Eestis.

Emo Meie esikromaan „Inglis aatus” pealkiri nagu summeeriks kõiki neid tütarlaste ja naiste saatusi, millest jutustavad nii mitmed käesolevas artiklis käsitletud eesti naiskirjanike romaanid, nii mitmeti ka sarnased üksteisega. Kõnesolev on lugu 16-aastasest hiiu tüdrukust Inglise, kelle ta usklik isa vallaslapse pärast majast välja kihutab ja kes oma raske puust kastiga pealinna jõudes majateenijana oma elu seal kujundama asub. Inglise saatus hõlmab tervet poolsajandit eestlaste elu, alates 1905. aasta mustasajalistest ning lõpetades 1941. aasta küüditamistega, kandes lugeja pealinna, Hiiu maale, Peterburisse ja meredele. Inglise on tore hiidlasest tüdruk, nagu neid sajandi algupoolel eesti majades teenijavaimudena võis ohrtrasti leida. Ta kõneleb ehtsat hiiu murret, on ilus, aus ja lihtsameelne. Maja, kuhu ta kõigepealt satub, annab talle esimese lihvi, kuid jääb saatuse tahtel ta hooldajaks kogu eluajaks, kui ta elu kisub pidevalt allamäge. Tänu täheks selle kiindumuse eest poetab Inglise enda oma kunagise perenaise saatjaks küüditatute vagunisse.

Inglise saatus on omamoodi erakordne, ta teele satub palju mehi, kihlumisi järgneb üksteisele, kord isegi abiellumine, kuid kõik puruneb ikka jälle, sest ükski neist meestest, kellega ta oma saatust tahab siduda, ei seisa oma kõrgusel ega töota püsivat õnne. Tänu oma pehmele loomusele jääb Inglise lõpuni otsijaks ja langeb sealjuures üha madalamale. Moraalsest seisukohast lähtudes oleks meil raske temale sümpatiseerida, kuid nagu ta suudab luua oma pererahvas usutamatu kiindumust, nii elab lugejagi kaasa ta saatusele.

Täielik vastandkuju Inglisele on noor peategelane Iia Mets Asta Willmanni kaheköitelises esikromaanis „Peotäis tuhka, teine mulda”, kuigi ta endamisi targutab, et „elule mõistlikud ei meeldi, need ta istutab kui kaalid või kapsad oma aianurka vegeteerima”. Selliselt selektab ta oma üksildust ning kogebe, et see on kiindumus kellessegi, mille järele ta määratud puudust tunneb. Kuid Iia jääb oma õnneotsinguis „mõistlikuks” ega kujune paheliseks nagu Inglise.

Asta Willmann ei ole uustulnuk eesti kirjan-

duses. 1950. aastal ilmus temalt luulekogu „Ihu-üksi” ning viis aastat hiljem värske ning kunstiküps kaheksast loost koosnev novellikogu „Lumm”. Oma esimese romaani on ta kirjutanud raamjutustusena, nagu seda on Gailiti „Kas mäletad, mu arm?” ja ka Raissa Kõvamehe kaks Muhu-romaan.

„Peotäis tuhka, teine mulda” on tagasisivaade Kanadasse siirdunud keskikka jõudnud eesti naise mälestuste varamusse, mis algavad ta lapsepõlve kirjeldustega karjasena maal. Romaani teise kõite lõpp viitab sellele, nagu poleks autor Iia saatuse kujutamiseks veel jõudnud lõpule. Selles romaanis kujutatakse eesti iseseisvusaegset ühiskonda mitmel pinnal: maal, pealinna Tallinna agulites ja ühes keskklassi kuuluvast haritlasperekonnast, kuhu orb Iia satub kasulapsena. Teose tüübistik, miljöökujutused ja kõnekeel on elulähedased ja varieeruvad värsked. Autor on hästi tuttav nii aguli- kui ka maa-argooaga ning ta on vastavalt kujundanud oma stiili, milles on tunda kohati Tammsaare mõju. Nii meenutab ka üks romaani elavamalt kujutatud kõrvaltegelasi — Karasiimu Mihkel — kõvasti Pearut „Tõest ja õigusest”, kumagi kummagi filosoofia on erinev. Romaani tegevustik toimub iseseisvuse viimasel aastakümnel ning see lõpeb põhiseaduse muutmise taotlustega ja arutlustega selle ümber, eriti sõjaväelaste ringkondades, kuhu kuulub Iia kasuisa Maram.

Jutustajaks romaanis on orb Iia, kelle vaateprismasse on koondatud romaani tegevus ja tegelaste vaatlus. Nagu Ingelgi eespool mainitud romaanis, asub Iia maalt pealinna omal käel elu ra-

jama ja haridust taotlema, sest kadunud ema on tütrele õpetanud, et „teadmised on ülekõige”.

Romaani paremad peatükid on antud Maramite perekonnast, kus kujutatakse Iia küpsmist ja kujunemist teistega kokkupuuteist saadud kogemuste, nende jälgimise ja nende analüüsi kaudu. Õnnestunud kuju on antud Iia õpetaja Helene Maramiga, keda kujutatakse sümpaatsena ta hingelises üksijäämuses, sest ta tahab kõiki painutada oma tahte järgi. Usutavalt kujutab kirjanik ta katseid kõrvalhüppeiks, et leida vallandamisvõimalusi oma kasutamata energiale, sest Maramite abielupaar on elanud pikemat aega teineteisest mööda. Helene irdumist abielust põhjendab autor sellega, et mehed ei oskavat toita pidevat leeki, tehes armastusega vaid „jaanituld”.

Romaani taustana antud miljööpildid Maramite maa- ja linnakodust on antud soojades värvides, sama soojad ja intiimsed on pildid Eesti kaunist pealinnast Tallinnast. Asta Willmannil on tugeval mõõdul huumorit situatsioonikoomika loomisel ning „hästi istuvad” paljudki ta tegelaste ütlused, mis on otse elust võetud.

Juunis ilmus Kanadas „Ortol” jällegi üks esikromaan Mall K ü n n a p u u sulest „S ü d a m e l o n o m a d m õ t t e d”, mis kujutab ühe kõstri tütre nurjunud abielu ja sellest johtuvaid konflikte ning mille tegevus kandub iseseisvast Eestist Saksamaa põgenikelaagrite kaudu Ameerikasse. Romaanis on rida huvitavaid elulähedasi tüüpe ja selle dialoog elav, selle alatooni aga on sekkunud teatud määral sentimentaalsust.

ALEX ESSER

VÕIM JA INIMESED

Maalt väljasaatmine on olnud nii kaua kui mäletame üks võimulolijate vahendeist, et lahti saada oma või alistet maa elanikest, kes ei osuta õiget koostöötahet ja kohanemisvõimet. Kirjanduslik klassika, kas siis põhinedes tõikadele või vabale kujutlusele, kubiseb inimesist, keda on sunnitud jätma oma kodu, kas võraste vallutajate poolt või ideoloogiliste suundade tõttu, mis põgenikele on olnud vastuvõtmatud. Tavaliselt võis pagendatu minna rahus. Alles siis kui ta loata üle piiri tagasi tuli muutus ta lindpriiks. Valitsejad ei sal-

lind opositsiooni oma võimupiirkonnas, aga enamikel juhtudel respektreisid nad oma vastaste inimväärsust. Ent kogemus tegi neid targemaks. Lindprii isik või rühmitus võis eksiiliski võtta ähvardava ilme ja muutuda vastasrinna kogunemispunktiks. Selgeimaks näiteks sellest on küll vene revolutsionääride tegevus mitmel pool Euroopas Romanovitest juhit Venemaa vastu.

Veel I maailmasõja ajal ja sõdadevaheliste aastate pika week-endi alguses oli võimalik maalt põgenemise jälitamist vältida. Isegi Benito Mus-

solini fashism ei murdnud täielikult seda vana tava. Tõsi küll, et ta rajas mingit sorti koonduslaagri Lipari saartele, aga paljudel oma vastastel lasi ta lihtsalt minna maapakku.

Traditsiooni rikkumine jäi stalinismi ja hitlerismi hooleks. Osaliselt aitasid selleks vahest kaasa uute võimutsejate isiklikud kogemused eksiili võimalusist, teiselt poolt olid nad teadlikud moodsete propagandavahendite penetratsiooni tõhususest suletud piiride kiuste. Aga veel kõrgemal (ja otsustaval) määral seisis nende toimingute taga uus suhtumisviis isiku ja võimu probleemidesse. Totalitaarsete ideoloogiate kandjaina, mis pürgisid maailma vallutusele ei tahtnud nad ega võinudki rahulduda opositsionääri maalt välja saatmisega — kui neil ebaõnnestus tema hinge ja meelelaadi muutmine pidid nad ta füüsiliselt hävitama.

Inglise Alan Burgessi teos „Seven men at day-break” (Evan Brothers London 1960 ja äsja ka r. k. „Sju män i gryningen” Forumi kirjastusel) annab hea pildi natsistliku võimuinimese mõtteviisist. Raamat on asitõenditega varustet kirjeldus sellest, mis nende meestega juhtus, kes tegid atentaadi Reinhard Heidrichi, Böömi-Määrimaa riigiprotektori vastu. Vähemalt sama huvitav on pilt tapetu psühholoogilisest jasotsioloogilisest tagapõhjast. Haritud ja koolitet Heydrich kuulus natside parteis sellesse kihti, mis oli võtnud nihilismi teatud usutunnistuseks. Noore ohvitserina oli ta ühe tütarlapse rasedaks etinud, keeldus aga sellega abiellumast, kuna naine, kes talle oli andnud vabatahtlikult ei väärid saksa ohvitseri abikaasa seisust. Sõjaväe aukohus sundis teda aga aktiivsest teenistusest lahkuma ja a. 1931 maabus ta natside parteis esimese SD (Sicherheitsdienst)-büroo shefina. Selles ametis rajas ta ka kõrgete parteituusade poolt kardet personaalkartoteegi ja sai pärast võimu ülevõtmist natsliku Saksa võimsaima politseilise keskuse „Reichssicherheitshauptamt” juhiks ja nõnda peavastutajaks koonduslaagrite asutamises, nn. Röhm'i putshi mõrvades 1934 ja Kristallöö pogrommides 1938. Enne kui saatuse käsi teda tabas 27. mail 1942, jõudis ta valmis teha plaanid „Neuropale” vastuvõtmate rahvusgruppide süstemaatiliseks likvideerimiseks.

On vähe raamatuid, mis nii intiimse psühholoogilise sügavpeilinguga määravad kindlaks ühe inimese asukoha jõhkrate amoraalsete fanaatikute hulgas ja sellega kogupildi totalitaarsest võimuinimesest üldse.

Natsismi teisest vaatevinklist joonistab „W a r-

t h e l ä n d i s c h e s T a g e b u c h” (Deutsche Verlagsanstalt 1961). Teos on ilustamata kirjeldus elust sakslasten okupeerit linnas. Autori pseudonüümi Alexander Hohensteini taga seisab isik, kes a. 1941—42 oli Poseni piirkonnas ühe vähema linna linnapeaks. Natside meelet poliitiliselt mitteusaldatav oli ta sellele kohale määramisega nagu asumisele saadet. See oli piirkond, mis esimesena suursaksa riigis sai kahtlase au osaliseks olla „judenrein”. Et nii ka sündis, kinnitas juba 14. sept. 1943 kurikuulus gauleiter Arthur Greisler. Päevik sõnastati väljaspoolseisjale arusaamatus kiirkirjas ja ühest sissekandest 16. jaan. 1941 loeme nüüd: — Salakiri on üks hea asi. Keegi ei tea, kuhu poliitiline värk veel läheb — võib-olla selgitan ükskord neid sirdeldusi oma lastele ja lastelastele, võib-olla pean nad aga hävitama.

Autor kirjeldab üksikasjalikult argipäeva linnakese ja selle kodanike elu ja sama üksikasjalikult annab ta aru juutide väljarookimise organisatsioonist, selle külmaverelisest ettevalmistusest, jõhkra täidesaatmisest ja hingelise mõjust ametlikes ringides ning eraseltskonnas. Kõik läks hirmutamise taktika peale välja ja alustati viie umbropsu valit juudi poomisega linna turul. Varsti pärast seda järgnes linnakese 300 juudi kinninabimine, kes kaitsetult, hirmu täis ja paljaksriisitud kiiluti kokku katoliku kirikusse järkjärguliseks äratranspordiks tollaegse saksa teaduse ja insenerikunsti ülima „Errungenschafti” kohaselt inimhävi teenistuses, siis isesõitvais gaasikambreis.

Raamatukese väärtus seisab just selle kirjutaja autoportrees. Ta oli üks neid sakslasi, keda polnud joovastand natsismi edu ja kes ei võtnud omaks selle üliinimese teese — aga ta tegi opositsiooni ainult oma sisemuses. Sarnanedes selles paljude teistega — mitte ainult sakslastega — oli ta üks neist liigagi tihti kiidet „vaguratest lam-mastest”, kes Martin Lutheri juhtnööri kohaselt kunagi ei tõuse riigivõimu vastu, kuna see on Jumalast valitsema säetud. Kui lõppeks usk sellesse kaob, et see nii on, siis on liiga hilja kurja vastu võidelda.

Meil on küllaldaselt tunnustusi ida-Euroopa juutide olukorrast, sel ajal kui saksa sõjamasin rullus maailmavallutuse teed enne seisatamist El Alameini ja Stalingradi juures. Aga sellest teame vähe, mida need õnnatud tundsid, kui nad nägid — mõistes või mitte — kuidas aparaat nende kui rahvuse väljajuurimiseks pandi käiku ning neid ja nende maailma järk-järgult enam alavää-

ristati. Kolm tunnismärki sellest protsessist on siiski Dawidek Rubinowiczi „Davids dagbok” (Bonniers 1960), Zenia Larssoni „Skuggorna över träbron” (Rabén/Sjögren 1960) ja „Kinderzeichnungen und Gedichte aus Theresienstadt 1924—44” (Statni Zidovske Museum, Praha).

David oli juudi poisike Poolas, kes kirjutas oma päevikut koolivihkudesse. Viis niisugust leiti palju aastaid pärast Dawidek Rubinowiczi tuhatamist ühes natside krematooriumis ja on nüüd trükki antud. David kirjutas oma päevikust 12 ja 14 eluaasta vahel, siis ajal mil ollakse jäme ning ülitundlik ühes isikus. Ta oli üleskasvand ebaortodoksses, aga usuliselt mitte täiesti ükskõikses eripalgelises juudi miljöös. Ta ei kirjuta millegist erilisest, ainult oma igapäevast elust juudi poisikesena poola külas saksa okupatsiooni ajal. Ta ei ole isegi selles teadlik, et ta elab nn. suurel ajal. Ta märgib ainult üles oma mured, mõtisklused, elamused lapselikus stiilis, mis aja ja arengu rõhu all saab üha küpsema ilme. Tähelepanu äratav just see, et argipäev jätkub hoolimata kõigest, asjaolu, mis muudab poisi märkmed haaravaiks ja hirmuäratavaiks oma teadmatuses. Niisama pahaaimamatud olid tollal 99% tervest inimkonnast.

Kurjuse geenius Adolf Hitler ütleb oma „Mein Kampfis”, et kui rahvast tasapisi julmustega harjutada, võib varsti ükskõik mida teha. Selle teooria rakendust illustreerib Dawideki päevik — hirmutava tunnistusena minevikust mõjub see tänapäeval tõsiselt hoiatusena, sest see on ju meie endi lambapäine nõustumine kõige elava ja oleva alavääristusega — ja seda tehakse vahetpidamatult ja igal pool meie imelises maailmas — mis loob eeldused selle kordamiseks, mis maksis Dawidekile ja miljoneile teistele diktatuuriohvritele nende elud.

Raamatus „Skuggorna över träbron” (e. k. Varjud üle puusilla) kirjeldab Poolas sündinud juuditar Zenia Larsson elu gettos, mis saksa okupandid juutidele päle surusid Lodzi linnas (Litzmanstadt). Ta elab praegu Rootsis ja on omale nime tegemas nii kirjaniku kui kujurina. Temagi raamat on kohutavaks näiteks sellest, kuhu riiklikult juhitud fanatism ja ebainimlikkus võivad ja peavadki viima.

Teose geograafiliseks keskpunktiks on vilets üürikasarm Marsynka tänaval Lodzis, kust esimesel sõjatalvel sakslaste käsul kõik poolakaist üüri- lised äkki välja aetakse, et seda nobedasti ja puu- püsti juutidega täita, kes omakorda on minema

kihutet aarialasile määrat linnaosadest. Majast saab nagu sümbol tuhandeile taoliste kõigis mais, kus sakslased valmistasid ette või viisid läbi „juudiküsimuse lõplikku lahendust”, kui tarvitada Hitleri ja Eichmanni terminoloogiat. Kirjeldades majja kiilut juute annab Zena Larsson haruldast seltsust paljukoelise läbilõike juutluse kihistusest Poolas. See ulatab vanas vaimus üliusklikust Sterni perekonnast (kes mingil juhul ei riku Moosese seadusi koshérliku eluviisi suhtes, kuigi nad ise on teadlikud, et nad sellega kindlale surmale vastu lähevad) täiesti jumalata, poolastund ja pidevalt tülitseva Henryk Sajdelini ja sulgeb ka kõiki varjundeid nende äärmuste vahel. Nõnda kujuneb raamat ka fanatismist vaba mõistmisega kirjutet ülevaateks juudi elu ja hingelaadi eri väljendusvormidest, mis nüüdses ida-Euroopas on muutunud ainult mälestuseks.

Aga see, mis jätab tugevaima mulje ning teeb raamatu ühe kollektiivi meisterlikuks kaardistuseks ja ühtlasi sinnakuuluvate isiksuste hingelise olukorra peegelduseks, on aruanne sellest, kuidas teadvus sakslaste plaanidest ja nende teostamisest levineb. Kuidas hämar ja vaevaltusutat kuuludus — nii ebainimlikku julmust pole olemas, väidetakse — harjumuse sunnil muutub igapäevaseks tõeks, millele varsti enam ei reageeritagi. Kui üks teise järele kaob, viiakse parematele töökohtadele, nagu üteldakse, siis teavad ometi kõik — kuigi küüditatuist ei tule kedagi tagasi — et nad kaovad „Nacht und Nebelisse”, siis krematooriumi- ahjude suitsu ja tuhka.

Elutahte aeglane suretus võimu abituis ohvriks on Zenia Larssoni kirjelduses ehtselt ja vapustavalt edasi antud.

— Oleme nüüd sellega harjunud, et kell 7 hommikul, keskpäeval ja uuesti kell 7 õhtul seisame pikkades sabades toidukaussiga käes ja ootame, et meile antakse veidi kuuma vett soola või kohvi maiguga ja ehk mõni kartul. Oleme harjunud magama ilma vooditeta, vertimata igat univormi, ja ka sellega, et me ei tohi kõnniteel käia; põhjuse- ta kõrvakiiludega, peksmiste ja hukkamistega, nägema inimesi suremas omaenese roojas, mõõ- дума kastidest, mis on laipu täis...

Nii kirjutas 14-a. Petr Fischl, kes oli Prahast pärit, proosalüürilises töös pealkirjaga „Pavel Bondy pävaraamat” pärast oma küüditamist detsembris 1943 Theresienstadt.

1941 oli riigiprotektor Reinhard Heydrich annud käsu, et Prahast 60 km eemal asuv kindlus- linn Theresienstadt tuleb muuta gettoks. Kogu

natside kontrolli all olevast Neuropast töid kaubarongid juute sinna väikelinna. Need olid juudid, kes olid nõustunud lahkumisega „uue Euroopa” piirkonnast ja loa eest seda teha oma varandused loovutand. Natsid kujutasid neile ette — või vähemalt katsusid seda teha — et nad võivad Theresienstadtis rahulikult elada koos oma lastega „kuni nende väljarändamine on korraldet”.

Theresienstadtist pidi samaaegselt kujunema midagi vaateakna taolist natside humaansusest, kuhu Punase Risti delegatsioon kutsuti oma silmaga nägema, kui hästi juutidel läheb. Tolles muster-asulas leidis 1943 41.552 juuti, igal ühel 1,6 ruutmeetrit põrandapinda. Tööaeg — näiteks lähedases telliskivitehases — oli keskelt läbi 80—100 tundi nädalas ja inimesi suri läbilõikes 100 tükki päevas. 25.000 juudi tuhk on maetud Theresienstadtis surnuaeda.

Theresienstadtis oli palju lapsi ja enne 14 a. ei olnud neil vaja töötada. Koole aga polnud ja nende harimine oli keelatud. Laagris viibivad kunstnikud ja haritlased ei kohkunud siiski tagasi elukar-detavast ülesandest lapsi õpetada. Ainukeseks tea-

daolevaks tulemuseks nende tööst on laste joonistused ja kirjanduslikud katsetused, mis on kogut Juudi linnamuuseumi Prahas ja millest väike valimik leidub varemmainitud teoses. Kui joonistused on naiivselt realistlikud, isegi sürrealistlikud nagu laste pildid sageli ja kirjeldavad elu Theresienstadtis (muuseas ka üht hukkamiststeeni) või igatsuslikke fantaasiaid maailmast sellest väljaspool, siis on peagu kõik luuletused märgit vaikesest tõsidusest ja kurblikust kibedusest, elutundmisest, mis vaevalt on iseloomulikud normaalsete laste väljendusvormidele samas vanuses. Just selle tõttu haaravad need enam. Võib-olla rohkemgi liigutavad lühimärkmed luuletuste autoreist, mis peagu kõik on identsed lõigu algul tsiteerit poisi biograafiaga: — Petr Fischl sündis 9. sept. 1929 Prahas. Ta küüditati dets. 1943 Theresienstadtis ja sai surma 8. okt. Auschwitzis.

Viis raamatut — viis välgatust elust sellel ajal, mis nii mõnegi sakslase ajus üha kummitab kui „die grosse Zeit”.

Autori käsikirjast tõlkind I. G.

MAX LASBERG

AJADOKUMENT IMEDE MAALT

GERD GAISER: Schlussball. Carl Hanser Verlag, München 1958. Slutbal. Bonniers, Stockholm 1960.

Ühe omamoodi iseloomuliku järelalusena Saksa-maa plahvatuslikust ajalookäigust meie sajandil ilmneb seik, et pärastsojasaksa prosaistide esirinda rühkiv Gerd Gaiser viiekümnekolme-aastasena ometi ilmselt kuulub „noorte” ja „uute” romaani-kirjanike hulka. Tema lenduriromani „Die sterbende Jagd” (1953) juures — kuigi saksa kriitika selle parimaks saksa sõjaraamatuks tunnistas — polnud küll erilisel märgata ei noorust ega uud-sust, ja üldmuljeks jäi elegeiline endahaletsus (— Oleme hullumeelse meelevalla alla sattunud, meilt nõutakse võimatut, aga vaadake kui truult ja kangelaslikult me ometi toda hullu teenime ...), aga „Schlussball'i” puhul ei tunne lugeja tarvet

protestida selle hinnangu vastu; see on kahtlemata nii värske kui uudne kui ka nooruslik raamat.

See jutustus „Neu-Spuhl'i linna headest päeva-dest” viib lugeja osavalt satiiri ja ahastuse vahel balansseerivale retkele „Wirtschaftswunder'i” klaasi, marmori ja nikli hiilgusse ja ka selle läikiva kuid õhukese fassaadi taha. Peategelane, sõjavete-raan Soldner viibib mõnda aega Neu-Spuhl'is üsna menuka ja armastatud kooliõpetajana, kuni taas-ärrganud bürokraatia koolivalitsuses ta paberites vormilise kompetentsipuuduse avastab. Sündmus-tik, kohati üsna põnevi argipäeva pisidraama, keskendub Soldneri klassi tantsukursuse lõpupeo ning selle ettevalmistuste ümber. Romaanitehniliselt on raamat üles ehitatud 9 isiku vahelduvate monoloogidena, kelledest kolm koguni esinevad haua tagant, nähtamatute kohalviibijatena; nende spiritistlike kodukäijate suhu on pandud mõnin-

gad raamatu mõjukaimad episoodid (— lennukitõe „Blitzmädelite” ja halastajaõdede allatulistamine Stalingradist väljalendamisel; Soldneri ja ta kallima Rosamundi ratsasõit koos peatusega mingis uues sõjaaegses saksa asunduses, mille õiged peremehed hukatuina leavad turuplatsi sillutise all). Veel neljanda ebamaise „häälena väljaspoolt” esineb kuiva ja asjaliku referaadiga Neu-Spuhli sündmustest mingi kõrgemate võimude vaatleja, näidates heldekäelise endapaljastusega Soldneri — või koguni Gaiseri enda? — pilti taevast kui mingist bürokraatlikust „Oberste Dienststelle”-st...

Kõik see tundub fantastilisena siin lühidalt refereerides, aga Gaiseri romaanis nood ebamaised monoloogid ainult tasakaalustavad ja täiendavad eluviibijate monologe. On ilme, et Gaiser võitleb ausat ja olulist võitlust vormeli vastu: „kes vana asja meenutab, sellel silm peast välja!”. Ta tahab näidata, et „Wirtschaftswunder” tihtilugu pole muud kui asjatu ja petlik pagemine tolle „vana asja” eest, pagemine oma süüme eest raevutsevasse jahti uue jõukuse ja julgeoleku järele. Meie minevik on meie sees, surnud seisavad meie öla juures ja jälgivad me tegusid; aktuaalse majandusliku ime taga ootab seletust ja läbiseedimist too teine, sünye, uskumatu ja kuulmatu ime — kuidas võis protestantismi, romantika ja humanismi kants, Bachi ja Beethoveni jne. jne. Saksa-maa sellise hulluse ohvriks langeda...

Võõrastuse ja irooniaga vaatleb Soldner tema ümber kihisevat kuldvasikatantsu, nagu see esile tuleb lõõpivate noorhännade, naeru turtsuvate koolipliikade, uusriikaste tõusikute jutus ja hinnangu-tes. Miks ei võinuks saksa katastroofist kujuneda vähemalt korralik puhastustuli; miks on nii vähe levinud väikeste asjade hindamine, leplikkus ja alandlikkus, nagu neid voorusi kehastab näiteks hingestatud ja sümpaatne proua Herse Andernoth, sõjalesk kes viimaseni kõhkleb oma mehe surnuks-tunnistamist nõudmast? Soldner avastab pidevalt endise aja igandeid, naeruväärseid-vihastavaid detaile ka iseenda juures ja töötab nendest ülesaa-mise kallal.

Sündmustiku kasinusest hoolimata on „Schlussball” rikas ja sisukas romaan; monoloogide osav subjektiivsus võimaldab lugejale ulatuslikult sisse ja kaasa elada tänapäeva sakslaste tõelusele, tunda õppida seda õõnusetunnet ja hingehäda, mis ikka veel kummitab rahva juures, kes mitte ainult ei saanud valusa kaotuse, vaid ka muu maailma moraalse hukkamõistu osaliseks. Gaiseri kultuuri-

kriitika on nõutult ringitammuv oma konservatiiv-suses, aga stiililt ja psühholoogiliselt usutavuselt on „Schlussball” tükk nauditavat ja mõtlemapanevat lugemist.

Max Lasberg

Rootsis on Gaiseri „Slutbal” ilmud Bonniersi n. n. uue romaani sarjas koos siiaamaani 9 teise tõlketeosega: Poolaka Andrzejewski „Aska och diamanter”, ameeriklaste William Humphrey „Jä-garens hemkomst” ja Shirley Ann Grau „Hård blå himmel” (see noor autor, kes 1954 debüteeris novellikoguga „The Black Prince” on just Knopfi juures välja tulnud oma teise romaaniga „The House on Coliseum Street”, kus tegevuspaigaks New Orleans), prantslaste André Schwarz-Barti „Den siste av de rättfärdiga” (juudisoost vabrikutöölise debüüt romaniseerit legendiga, mis tõi autorile Prix Goncourt 1959) ja Paul Tillard'i „Skymfen” (Lühiromaan viimase sõja ajal põ-randa all tegutsend saksa kommunistlikust abielu-paarist, kes pärast auavaldustega vasstuvõtmist Moskvas 1945 samal ööl üksteisest lahutetakse — naine heidetakse Moskvas vanglasse ja mees viiak-se Siberi orjalaagrisse. Kui nad pärast Stalini sur-ma amnesteerituina uuesti kohtuvad, on mõlemad hingeliselt murtud inimesed.) Ning lõpuks noorte (mitte eriti raevukate) inglaste John Braine'i teine romaan „Woodin”, A. E. Ellis'e debüüt a. 1959 tiisikusravilast Shveitsis „Sträckbänken” ja vanema, tänavu 50-seks saand autori, William Golding'i siiani neljas romaan „Fritt fall” (G. proosast il-mus muide „Vaba Eesti” 5:60 lühike, aga tuuma-kas analüüs Max Lasbergi sulest).

Saksa uuemast proosast rootsi tõlkes on nüüd introdotseerit Gaiseri kõrval tuntuimaks nimeks Heinrich Böll, kellelt varemilmud kolmele raamatule (Und sagte kein einziges Wort, Haus ohne Hüter, Dr Murkes gesammeltes Schweigen) on nüüd tulnud tema viimane ja kaalult tähtsaim roma-an, arveteõidendus sakslaste mentaliteediga vii-mase 50 a. jooksul läbi arhitektiperekond Fähmeli kolme generatsiooni „Biljard um halb Zehn” (Bonniers 1961). Peale Bölli on rootslased tõl-kind ühtteist Brechtilt, Hartungilt ja paar aastat tagasi A. Anderschi „Sansibari”. Ilmumas on sama autori „Die Rote”, Günter Grassi „Die Blechtrommel” ning lõpuks ometi ka austerlase Musili „Der Mann ohne Eigenschaften”.

Toim.

MÕIS, AEDNIK JA ILLUSIOONID

Iga kirjanik suudab ennast kõige paremini lahti sulatada ja lugejat soojaks kütta just oma lapsepõlve „meil aia ääres tänaval” — oma mängu- ja kasvumail. Tarvitseb teada, et Pedro Krusten on sündinud ja üles kasvanud Harjumaal Muraste mõisas aedniku pojana. Nii on ta pädevalt kodus selles omapärasel miljöös, milles lahti rullub tema romaani „Torn üle metsa” tegevustik ja tundmustik. Autor tunneb põhjalikult mõisa inimeste ellusuhtumist ja vahekordi, aga ka iga hoone- ja aianurka.

Mõis on olnud läbi paljude sajandite kui tohutu koshmaar meie rahva elu ja ajaloo turjal, nagu seda kujukaimalt kajastab Eduard Vilde „Mahtra sõda” oma nugateravalt sõjakate ja mäsuliste vahekordadega. Aga hoopis idüllilises osas esineb hilisem juba stagneeruma hakkav mõis meie kirjanduses ilmekaimalt Friedebert Tuglase „Väikeses Illimaris”, kus seda on nähtud lapse vaatevinklist paitavas mälestustepehmuses, mis silub kõik teravused, okkad ja astlad. Pedro Krusten on aga paigutanud selle meie mineviku latifundiumi nende kahe äärmuse vahele juba kodumaal trükimusta näinud „Vehklemõisa aednikus” (1936) ja oma uues romaanis „Torn üle metsa”.

Autor ei ole oma viimases (samuti ka mitte eelmainitud) romaanis tendentslik paisete lahkaja Ernst Peterson-Särgava („Ühe härja eluloo”) viisil või sotsiaalse ülekohtu tuline ja temperamentlik piitsutaja Eduard Vilde kombel, vaid enam vaikne vaatleja ja tundleja ilumeelse aedniku seisukohalt, mis on Pedro Krustenile sagedane joon kogu tema loomingus, kus kontemplatsioon kipub olema küllalt esikohal.

Tema mõisaromaani peategelane Martin Venart on kogu oma vere ja meeltega aednik selle sõna peaaegu superlatiivses tähenduses, kuna on üdini kokku kasvanud mõisa triiphooone, lillede ja aiaga, mis on ta lemmikud ja milledele otsib enam kaitset kui loomadele või inimestele. Isegi oma unistusteneius Pikalaskme Martas näeb ta puhastverd aednikuna peamiselt lille ilu, kui teda vastuapanematult võlub „koitkaunis valge neiunägu” oma „klaari verega”.

Martinis puudub tugev vitaalsus ja ta elab nagu kaksikelu: tegelikkuse mõrus ja oma kujutel-

made roosilises maailmas. Ta on hella hingeeluga tundleja, kes viibib sageli oma unelmate lummuses, mida soodustab enamasti üksiolek oma mõttega kasvuhooones ja aias. Autor ei tõmba seejuures alati selget piiri tõsielu ja uneluse vahel (nagu näit. Marta visionaarne ilmumine külalisenäo kasvuhooonesse ja mõisa virtina unelemine naaberaadlikuga kihlumisest). Kõik selgub alles iga jutustatud teema lõpul, kui fantaseeritud üsna elutõetruu unelm on jäänud kas siis reaalsusena püsima või haihtub olematuks. Nii ta oskab üllatavalt kaotada piire une ja ilmsioleku vahel. See on omapärane kunstivõte: lugeja sugestiivne kaasakiskumine lenduvalle illusioonile, mis on Pedro Krustenil varem eriti suurepäraselt õnnestunud romaanis „Laev akna taga” (veenvana näivas loos pimedas sõduri silmadega).

Intriigi romaanis „Torn üle metsa” loovad Martini elu- ja südameprobleemid, kus esikohal on algul peamiselt võitlus virtina armupalangute vastu. Alles hiljem püüab peategelane juba järjekindlalt oma amurõõsleid unistusi teostada, kusjuures talle tuleb appi deus ex machina: õnnelik juhus kohata Martat metsateel ja teda hirmu vastu lohutada. Martini passiivse unistamise ja pikaleveninud tegevusetuse vahele sähvab autor lugeja elustamiseks kõrvaltegelaste huvitava eludraama, mis rabab oma hukutavusega. Need on kaks inimest suveöös — mõisa piimamehe noor naine Anni ja kärneripoiss August, kes satuvad kesksuue hämariku hõlmuses vaikselt küdenud armastuse nõiutud ringi, mis puruneb noormehe salapärase mõrvamise tõttu. Anni hukkumine tema puhtuse säilitamisega ja mõistuse hämardumisega on peaaegu ophelialik. See teosesse põimitud intensiivselt kaasaelav lühiromaan on palju dramaatilisem põhiromaanist endast.

Romaani iseloomustab meeolult nukker resignatsioon: Martini ja teistegi tegelaste plaanide ja unistuste kohatine nurjumine. Önn ja rõõm vahelduvad Martini elus üsna järsult konflikti ja murega. Kõikumine rõõmu ja nukuruse vahel, see meeoleolu mereline lainetus tõusu ja mõõna näol on omapäraselt huvitav, kuna loob herksat emotsioonide dünaamikat romantiliste erivarjunditega. Armastusloo romantilisse hõngusse on autor ras-

vaks poetanud kohati ka üsna robustset koomikat ja mõnusat muhelust.

Augusti kandlemängu puhul vihjamine kogu rahva igatsustele, mida kunagi esile manas muistne keelpill, osutab sellele, kuivõrd kirjanik rõhustab unistuste osa selles romaanis. On ju igatsuste kandjaks siin Martin, August, Anni, mõisa virtin ja vihjavalt mõnevõrra kogu rahvaski, kajastades meie hõimu illusoorisusesse kalduvat iseloomu. See annab romaanile sooja tundeallust ja lüürist meelt, aga peasi: see loob omapärase ja haarava meeoleu ühtsuse.

Pedro Krusteni romaani ehib lause selge ja lühike ladusus, tore lopsakus ja rahvakeelsus. Selle dialoogid pärinevad õigest tegelas- ja keelemiljööst ega ole sugugi kunstlikult konstrueeritud. Kohati on kirjanik Peet Vallakut meenutava tabava ütlemissviisiga ja groteskse stiiliga, keele mahlakuselt läheneb aga Arvo Mägi maaelu kujutavate novellide omale. Eritine värskus peitub seekord tema looduskirjeldustes, kus kõik on pandud personifitseerimisega elama. Meile meeldib kirjaniku stiilikindlalt läbiviidud lihtsus kogu teose ulatuses.

IVAR GRÜNTAL

AEGUMATA ÕNN

Lehte Hainsalu: Sõnajala õis (Värsid 1954—1956, ERK 1957). Peeglikillud (Värsid 1957—1959, ERK 1960).

Ellen Niit: Maa on täis leidmist (Luuletusi, ERK 1960).

*Kui elupäevil elust labus
me kohal nagu sünge vaim
ta asus iidse Kremli rabus,
muist nimedest meil puudus aim.*

— — —
— — —

*Muist põlu all, muist mättas juba,
ei kippu kuulda kusagilt.
Ka selle jaoks läks tarvis luba,
kus rippuda võib mingi pilt.*

Kompositsioonilt on romaan küllalt kompaktnel, kohati aga veniv peategelase armastusloole aeglase arengu tõttu. Näib, nagu oleks triiphoone vegeteeriv elu ja taimede kasvu pikalisus pannud ka Martini pikameelselt tegutsema. Seetõttu ei ole käesolev romaan nii jõuline kui sama autori „Vehklemõisa aednik“, kus leidub enam kaasakiskuvat vitaalsust kasvõi ürgjõulise küla arvel.

Käesolev mõisaromaan on tüübiliselt krustenlik. Üsna tavalise üksiknimese hingeelu probleeme analüüsides, on autor loonud huvitavaima, siin tõsielu ja unelmate vahel võitleva aedniku kuju meie kirjanduses, kelle kaudseks prototüübiks või pigemini protoindiviidiks võime oletada kirjaniku ilumeelset kärnerist isa.

Lõpplahendus, mis tulipunktistaks kogu peategelase saatuse otsustavalt, näib romaanil puuduvat, mis vihjab sellele, et kirjanikul võib olla kaavas oma teost jätkata.

Pedro Krusten „Torn üle metsa“. Romaan. Eesti Kirjanike Kooperatiiv. Lund, 1959.

Olev Parlo.

*Ka me ei erinenud teistest...
Veel polnud eland sõnavõtt,
kui karjusid kõik püsti seistes:
„Hurraa, ta jälle räägib tõtt!“*

Tsiteerin siin kesksemaid ridu Aleksander Tvardovski (s. 1910) a. 1960 kevadeks lõpetetud poeemi „Kaugused kauguste taga“ 4. päätükist „Nii see oli“. (Olen kasutanud August Sanga tõlget Tvardovski luulet sisaldavas väljandes Loomingu Raamatukogu nr. 44/1960.)

Kõneldes nende sadade oodimeistrite nimel, kes kolmekümne aasta jooksul Josef Stalinile kiidulaule septsesid, meenutab Tvardovski tõelise kirjandust „kui keelutsooni, mille ees / on valvel sissepääsu sulgev / graniitskulptuur kui tunni-mees...“

On siis nüüd, seitse aastat pärast türanni surma midagi eriti muutund? Poet kuuleb alles väga kaugelt „taassündind laulu kirglikku viit”.

Loobumist ametlikust kahekeelsusest, naasmist lahkemate, loomulikemate inimeste ja laulude kui laulude juurde, täheldab ta väiksete märkidena õndsast valust ja nendib: „Need minu jaoks ei kaalu vähem / kui uudismaad või kuurakett...”

Oma poemi tõlkes esimeses päätükis „Kirjanduslik kõnelus” analüüsib Tvardovski kirjaniku, lugeja ja N. Liidus igale trükipürgivate teosele sunduslikult koopteeritud nn. toimetaja vahakordi. Päätükk on kujutat rongisõiduna ja kangrolikult hellasüdamealine kaasreisija-lugeja küsitleb kirjanikku: „Miks teostes aga teil tänapäev ei kajastu? / Vist joote lukus uste taga, teist mööda läheb ajastu.” Edasi imestab leebe naaber, mis kasu on sellastest tuhandete kaupa vorbitavaist romaanidest, kus sündmustik väaratamatult kulgeb parteiliini pidi tõmmat kupitsate kaudu:

„Loed — näib, et tõest on kinni peetud: on uus kiirladumise meetod, / just käiku läinud agregaat ja kommunismi rühkiv taat / ja igandid ja söötis sektor ja halb k. t. ja hea direktor / ja armunud stahhaanovlased ja avariigi leiab aset, / alarm, partorgi sekkalöök, minister tsehhis, pidusöök.”

Ning lugeja ja kirjanik ütlevad üheskoos: „kuid mulje tervikust on hale / kui mittesöödav on see kõik.” Kui luuletaja tahab nii kirjutada, nagu lugeja tunnetab, et „elus rõõmus on ja valus, ma usun piinlen, armastan”, segab magamiskupee ülemisele narile varjund toimetaja-nuhk kohe vahele: „Või tema haudub vastuhakku, end maha salgab! Etsa kae, / kus mees on hoos — kõik valeks ajab, mis alles eile õige näis. / Veel aga mina, toimetaja, sul ikka, kõikjal kaasas käin. / Su looming — needki värsid, mida sa alles kavatsed, — kõik see / on minust sõltuv: ühtki rida sa ilma minuta ei tee.”

Käesoleva kirjutuse raamidesse ei kuulu Tvardovski tähendusriikka poemi kriitiline eritelu. Eelnevad ohtrad tsitaadid moodustavad aga pädeva tagapõhja troostitule pildile N. Eesti kirjanduselust 1944—1954. Ainsa kunstiliselt kõrge ja inimlikult siira loomingulise avaldusena noil ikaldusaastail säilib vist küll ainult Juhan Sütiste postuumselt trükit armastusluule. Sellestki oli valdavam osa saksa okupatsiooniaegses vangistuses kirjutet ja seda pärandust pidi trükkitoimetaja N. Andresen, nagu ta hiljem on tunnistanud, siit ja

säält kehtivate parteidirektiivide kohaselt kohen-dama.

Oma viimseis värsides lähenes Sütiste, see kunagi üks ägedamaist Arbujate antagonistidest, Ants Orase postuleerit vaimuläheduslikule ideaalile. Abstraktsed mõisted, nagu vabadus, armastus ja isamaa, tihendati varjundirikkaks ja tundenõtkeks koduluuleks. Vormiline lihtsus, peagu tahumatus, viib neid värsse ajas tagasi Juhan Liivi nurgelise monumentaalsuseni. Lisades lüürikeile Liiv ja Sütiste eepilise luule alalt Kreutzwaldi ja proosameistreist Tammsaare, saame kätte nüüd esileastunud uute poetesside kirjanduslikud koordinaadid. Noorem neist, a. 1938 sündind Lehte Hainsalu oma esikkogus „Sõnajala õis” meenutab tsüklis *Õhtud raamatuga* nimepidi Vargamäe Krõõta ja pühendab kaheksa rida Sütiste matkaluulele. Teise raamatu „Peeglikillud” avatsükkel sisaldab Kalevipoja motiive leidlikult etnograafiliseks teisendat vaatevinklis ja pikem luuletus samast kogust, *Rabutus*, tuletab meelde mõttekäikudega Juhan Liivist, Peipsist ja Emajõest Bernard Kangro „Seitsmenda öö” lõpptsükli meeleolusid. Too kokkusattuvus on muidugi täiesti juhuslik.

(Mis Tammsaaresse puutub, siis on tema Põrgupõhja Jürkal sigind järglasi mõlemal pool raudesriiet. Ta tütre ümber ehitas Kangro oma romaani „Taeva võtmed” ja ta poeg on Ralf Parve revüü „Õndsuse labürint” kohtlaseks peategelaseks.)

Noore Hainsalu mõlemal värsikogul on tugev eepiline põhitoon. Sündmustiku selgroo moodustab veel üpris lühike elukroonika. Selle autobiograafia alguses on isa õnnetu surm päev enne luuletaja sündimist. Autor kasvab üles maal ja kiindub nelja-aastasena oma tulevasse võõrasisasse. Aasta või paar hiljem vilksatab mööda viimse sõja lõppfaas kahuri tule all põgenemisega rukkipoõldu, kus keegi noor ja ilus surev sõdur võõras keeles (rahvust nimetamata) juua palub. Pärast sõda linna asund on tal lugemine ja rehkendamine selge tükk aega enne 6—7-aastasena algkooli astumist.

Mõne aja pärast kirjutab ta ühel sügisel esimesed värsired nukravõitu lehelangusest. Varasemad luuletused debüütikogus kannavad aastaarvu 1954, siis oli Hainsalu kuusteist. Keskkoolis käies teenib noor tütarlaps omale kooliraha hotelli ööportjeena. Aovalgel klassitöödeks valmistudes vihastavad teda „mõne närvilise suitsetava tanta” jootrahaks sirutet rublad. Abituriendina armub ta esimest

korda. Pärast keskkooli lõpetamist käib ta suvel sovhoosis umbrohtu kitkumas ja on abiliseks arheoloogilistel kaevamistel, et sügise jõudes 18 a. vana alustada Tartu ülikoolis keele ja kirjanduse õpinguid.

„Peeglikildude” alguses teeb noor autor mõningaid väheveenaid katseid oma isiklike noorusmällestuste kirjapanekuks pasliku stiili ajakahastamiseks sotsialistliku realismi reporterlikus vaimus. Efekt on tihti — kas tahtlikult või kogemata? — koomiline. Kirjeldades kolhoosi pulmi üteldakse peiu aadressil: „ja kui tuleb seda vaja, / päevaga lööb üles maja”, ning pruudi kohta: „kui on plaani täita tarvis, / lehm saab lüpstud kas või sarvist.”

Oma esimese välisreisi teeb Hainsalu 1959 kommunistliku nooruse festivalile Viini. Luulemärkmikusse on sellest matkast sadenend kahjuks ainult mitte midagi uut ütlev kuskil kirikus nähtud Maarja marmorkuju mõnitus. Teise Maarja — mõtlen Underit — jälgedesse astub noor poetess lihtseks, aga mõjuvaks kunstiks tihendat piltidega laste, vaeste ja haigete elust N. Eestis. Luuletustel *Lapsed, Kas on linnukesel muret?, Kui tütreid pole tütreid* on hingesugulust depressiivses faasis Vaeste-patuste tänavat pildistand Underiga.

Mida rohkem raamatu lõpu poole, seda lüürilisemalt see kõlab. Selles pehmes hõllauslikus laadis teisenduvad juba esimeses kogus esinend kodu- ja noorusmällestused romantiliselt ajatuks igatsuseks:

*Veel nüüd, kui sügis põhjatuli trotsib,
kui asjata haub hallamõtteid öö,
üks neiu oma loengud nurka lööb,
kuuvalgest toda tabamatut otsib.*

Igatsuslikus perspektiivis, mis kulissidena rea värskel nähtud üksikasju ette nihutab, on saavutuseks sari tertsiine Tartule. Esimeseks poeetiliselt nihusumaks jõuprooviks tuleb siiski pidada „Peeglikildude” lõppu paigutat 13 Shakespeare’i mustris kirjutet sonetti. Sisuliselt on see tsükkel ühe noore ja karske armastuse lugu. See võiks olla Ingi kirjutet „Talvine teekond”, selles on sagemid kunagi reipalt ja vähenõudlikult vallatu sädemega silmanurgas hulkund Kersti Merilaasilt.

Hainsalu tekstides domineerib kõnekeeleline element. See on omal kohal tänapäevalistes värssides; mõnes allegoorilises ballaadilaadses luuletuses mõjub slangipruuk anakronismina. Struktuur on enamasti kinnine ja hooletu irdriimi käsitlus kisub nii mõnegi ehituse viltu. Hoopis mõjuvam, nagu ta armastet meistri Sütiste juureski, tundub

täielik andumine vabavärsile, mida esineb isegi liiga harva.

Kokkuvõttes on Lehte Hainsalu alles algaja luuletaja, seda ehk esmajoones oma pildinappuse ja ahtravõitu metafoorika tõttu. Tema tundevärskus on siiski paljutõotav ja ta ausus inimese ning luuletajana imponeerib.

Ellen Niidu debüütikogu on mahult niisama suur kui Hainsalu mõlemad raamatukesed kokku. Sündind a. 1928 on ta Hainsalust tõhusama eneskriitikaga lasknud trükkida ainult kaks tütarlapse eas enne 1950 kirjutet katsetust. Enne „Maa on täis leidmist” ilmumist on autor avaldand 3 riimitud lugu lastele. 1952 lõpetas ta Tartu ülikooli peaainena eesti filoloogia. Selle kõrval õppis ta kätte soome ja ungari keeled. Usinasti soome luulet harrastades paistavad teda eriti olevat virgutand kontaktid Soomes 30-date aastate algul „Tulekandjate” grupist nii sisult kui vormilt äärmuslikumale joonele irdund „Kiila” rühma moodustand luuletajate loominguuga.

Mõtlen siin esmajoones Katri Vala (1901—1944) lüürikat, mis Edith Södergrani sangarlikust vabavärsist lähtudes kujunes soome uuema luule üheks tähelepanuväärivamaks inimsuse hääleks. Sellele joonele kuulub ka Arvo Turtiaineni väliselt mässumeelne, isiklikus ringis uljas ja elurõõmus värsikunst.

Niit on oma raamatu moto küll valind Elvi Sinnerolt, kelle debüütikogu „Pilvet” (1944) äratas õigustet tähelepanu, keda aga hilisem areng on viind luuleallikaist mööda mingisuguseks agitpunktide madonnaks.

Vanemaist meistreist on Niit tõlkind Eino Leinot ja ungarlast Petõfit; tema enese loomingu ei ole aga nende mõju eriti märgata. Oma raamatu on Niit jagand viide tsükllisse. Kaks neist, 1957—1958 dateerit sarjad *Nõmmevaikus* ja *Metsviinapu* sisaldavad värvirikkamat loodusluulet ja plastilisemat elulähedasemat lemmelüürikat kui Hainsalu samateemalised värsid.

Vastandina nüüd N. Eestis õnneks järjest vähe-nevaile hurraa-poeetidele on Niit üks esimesist, kes end julgub näidata meditatiivsest küljest:

*Ma joon, ma joon.
Tean, selles vees
on surm ja elu, öö ja valgus.
Ei vähene see imejook mu ees.
Kas tuleb lõpp?
Kas oli algus?*

— —

*Said vaevalt huuled kruusiveere manu
ja juba laulis kukk.*

Edasi on neis tsükleis rida uljaid hardaid, mõtelt ulatuslikke mereluuletusi. Siis kaunis, tunde helluses ja ühtlasi hapruses pigemini merilaaslik kui underlik *Piblakas*, mis lüüriliste väärtuste kõrval noore, oma vastavastet naiselikkuses staatilise hinge biograafia. Ja tõesti vapralt ning mitmel plaanil voogav vabavärsiline *Igatsus*.

Ja vaevalt on keegi varem meie luules oma lähemaist, mitte ainult vanemaist, nagu Under ja Kangro, vaid ka mehest ja pojast nii kaunisti kirjutanud kui just Ellen Niit. Seejuures ei lasku noor poetess mingisugusse halemeelsusse. Tundesoje ja igapäevastele imedele vastuvõtlik pind ei niisku kuskil pisarast. Isegi oma „kodanlikest igandeist“ peibutet ema vastu osutab ta mõistmist ja armastust, ilma põlgliku õlakehituseta, nagu seda Hainsalu vahel samas temaatilises vahekorras teeb.

Niitu lugedes ei teki kunagi kahtlust, et ta ligimetest kaugemale oma maad, selle rahvast ja loodust sügavasti armastab. Ta värss on ladus, karge ja puhas ja sisuliselt vaba pikema mõtlemata külgeriputet positiivsusest. Temas on suurel määral eesti luule paremikule omast inimese väärikust. Niisama ehtselt ja ausalt kui oma lähema elava ümbrusega üritab poetess abstraktsemate suhete korraldust ühiskonnaga.

Me ei saa ju kuidagi mööda puht füüsilisest faktist, et loovaid isiksusi sünnib juurde igal pool

maailmas, ka kõige rängemais oludes, et tuulte vähegi pöörates punga pakatada. On ka tõsi, et armastus oma keele ja kirjanduse vastu kodu-Eestis pole sugugi vähem meie omast. Tõeliste vaimude juures võib see välise surve juures tugevaks kiindumuseks kujuneda, kui meie tihti loiult vähima vastupanu seadust jälgiv kunstiharrastus.

Ei tule ka unustada kirjanduslikke parasiite, kes igasugu juhendajate, toimetajate või muidu-nuhkide näol sealsete loojate ümber pirisevad.

Tahet kirjutada on antud paljudele, võimet vähestele. Sümbioos tahte ja võime vahel ongi kirjjaniku õnn ja aegumata õnn. Lugeja on õnnelik, et eesti kirjandus selle kõige laiemas mõttes kasvab ja areneb. Lehte Hainsalu on üks selle kirjanduse siiaaani andekamaid algajaid. Ellen Niidu omapärane ja mitmetahuline talent on meie kirjanduse teedele oma rada tallamas. Oma raamatu viimises laulus ütleb ta:

*Ja sooja näpuga
joonistas pisike plika
trammi aknabigisse
alles õpitud A.*

— —

*Hea täht on A.
Algus sellega algab.*

Ja Au.

Ja Armastus maailma vastu.

— —

Ivar Grüntbal

EDUARD TUBIN

EESTI HELILOOJATE KLAVERIPALU NOORTELE

Ludvig Juht'i nimeline Eesti Muusikafond. New York 1960.

Eesti perekondades on olnud heaks traditsiooniks võimaldada oma lastele klaverimängu õpetust. Ükskõik, kui ka noored hiljem ellu astudes enam ei leiaks võimalusi oma muusikalist haridust täiendada, teatud algstaadium helide maailma mõistmiseks, või vähemalt teadminegi, et sellesse maailma ei saa suhtuda tuima arusaamatusega,

jääb neile alles ja seegi on üks osa inimese silmaringist ning ta vaimlisest tasapinnast. Paljudele noortele aga, kes teinud läbi teatud arengu klaverimängu tehnikas koos noodiõpetuse ja kergema klassikalise repertuaariga, jääb too muusikariist ka hiljem omas kodus armsaks ning huvipakkuvaks kaaslaseks jõudetundidel, mil kui mitte rohkem, siis vähemalt endiseid kätteõpitud palu uuesti meelde tuletatakse ja läbi musitseeritakse.

See traditsioon on õnneks ka paguluses jätku-

mas. Tunnen palju perekondi, kus, kui esimesest „põgeniku“ olukorrast üle oli saadud, kohe tarvidus tekkis muretseda klaver, sest „lapsed kasvavad ja neil tundub huvi olevat“. Tänapäeval võiks vist ilma liialdamata öelda, et neid eesti perekondi vabas maailmas kus pole klaverit, on kaugelt vähem kui neid, kellel see riist toas ja noored sõrmed igapäev sellega ametis.

Nagu mainisin, domineerib klaverimängu algastmetel klassikaline repertuaar, sest see on õpilastele sisult kõige arusaadavam ja kõige loomulikum oma enamaljuhul rõõmsa ning selge rühiga. Kuid edasiõppimisel tekib paratamatult tarvidus moodsama, sellega koos ka loomuliku nõudena tarvidus eesti praeguse algupärase klaverimuusika järele ning seda lünka asus täitma Ludvig Juht'i nimeline Eesti Muusikafond New Yorgis, kui tegi ettepaneku vabas maailmas elavatele eesti heliloojatele kirjutada lühemaid klaveripalunoor-tele. Selle aktsiooni tagajärjel on nüüd nim. Muusikafondi kirjustusel ilmunud senini kolm noodivihku, milledest kõige mahukam on „Eesti heliloojate klaveripalunoor-tele“, mida allpool lähemalt vaatleme.

Nim. vihikusse on mahutatud kuue noorem- põlve eesti heliloojate klaveripalunoor-tele:

1. Kaljo Raid — Esimesed sammud, Huige, Ringmäng, Vihmakene, Karjase kutse.
2. Udo Kasemets — kaks sõrmpilli lugu (Sokukese laul ja Kahe soku tants).
3. Lembit Avesson — Pastoraal ja Toccatina.
4. Harry Olt — viis eesti rahvaviisi (Hobusemäng, Sõelamäng, Õlletegemise mäng, Pajamäng, Leinamäng).
5. Avo Sõmer — Süllogismid, süit noortele (Proloog, Mosaiik, Etüüd, Fuuga, Epiloog).
6. Diana Krull — Kannel jutustab, Haraka tants, Virvetulukesed, Vallatu tuju.

Nagu sellest loetlusest näha, on enamikul paladest jutustavat, kirjeldavat laadi pealkirjad, nagu see on olnud tavaks klassikaliste ja uuemategi sedaliiki palade juures, kuna pealkiri äratav teadud huvi ja uudishimu õpilases ning viib teda sellega palale lähemale. Mingit programmilist sisu otsida nende pealkirjade alt on muidugi ülearune, sest seda pole heliloojad mõelnudki, kuna muusikasse mingi programmi rakendamine on enam-vähem võimatu ülesanne, et anda nauditavat tagajärge mängijale või pealtkuulajale.

Märkida tuleb, et kõne all olev vihik pole kokkuseatud pedagoogilis-progressiivse printsiibi

alusel, s. t. palad pole asetatud tehnilise arengu järjekorda. Esimene autor, Kaljo Raid, on oma viies palas selle põhimõtte küll rakendanud, kuid ka tema esimese ning viienda pala vahel on vähemalt poole- kuni üheaastane tehniline samm. Kõigi järgmiste autorite palad on tehnilise raskuse poolest enam-vähem võrdsel astmel: need tulevad mängimisele kui ollakse juba tuttav Mozarti, Schumanni, Griegi ja osakese Bartókiga. Ja just see viimane on olnud nagu mingiks teenäitajaks noortele eesti autoritele. Suur osa paladest on rajatud puhtalt eesti rahvaviisidele, mis läbi töötatud teravmeelsete, uudsete võtetega — igal autoril muidugi oma laadi. — (Kasemets, Olt, Raid), kuid ka ülejäänud osal on midagi Bartókilt õppida olnud (Sõmer ja Krull — mõlematel küll selged „12-tooni“ tunnused, kuid Bartókilt päritud uljas arendusviis ja terav rütm). Erandina tundub Avesson — klassikaliselt tõsine ning vormikindel, väljenduslikult tagasihoidlik, rangelt väljapeetud lausetega, ent siiski omapärane ja süvenemist vääriv.

Ühiseid jooni autorite vahel on veelgi. Niipalju kui on võimalik analüüsida nende miniatüürpalade muusikalist vormi, paistab see igahel selgejooneliselt ja ümaralt kujundatud olevat. Teame, et kõne all olevad autorid on varem kirjutanud suurvorme — sümfooniaid, sonaate, kvartette, kantaate jne. ja sellega läbi teinud kindlajoonelise arengutee oma õpinguil. On sellepärast heameel, et nad ka käesoleval juhul on püüdnud anda oma paladesse kontsentreeritud muusikalist sisu — pole see sugugi kerge ülesanne viimistletud lühipalunoor-tele kirjutada, väikeses, väga piiratud raamistikus vastavat sisu algusest lõpuni välja arendada. See näitab, et meie noortel heliloojatel on hea tehnika ja et eesti muusikakultuur vabas maailmas areneb soodsalt.

Kuna see vihik ei moodusta oma sisult ja laadilt mingit klaverikooli või -õpikut, saab seda kasutada õppetöö juures n. ö. vahetevahel, avades õpilastele tee moodsamate väljendusvahendite võimalustesse ja tutvustades ühtlasi neile eesti noorem- põlve heliloojate püüdlusi ning omapära. Kuid ka need, kellel klaverimängu õpingud seljaga ja tunnevad huvi eesti uuema muusikaloomingu vastu, leiavad sealt omale jõudetundidel värske helikeelega ning peenemaiselisel väljatöötatud miniatüürpalasid. Pean kõneall olevat nooti kõigiti õnnestunuks ja jääb ainult loota, et see leiaks tee paljudesse eesti kodudesse.

Eduard Tubin

JAAN TÕNISSONI KOGUTEOS

Jaan Tõnissoni 90. sünnipäeva puhul välja antud koguteos jätab tähelepanelikule lugejale võimsa mulje. See sisaldab kirjutisi 18 autorilt ning ühe anonüümse ülevaate Jaan Tõnissoni elukäigust aastani 1934. Käsitlemist leiavad tema tegevuse ajaline taust (E. Blumfeldt), tema rahvuslikud vaated ja tegevus (P. Põld, P. Tarvel ja K. Aun), tema kultuurpoliitilised taotlused (J. Köpp), tema rahvamajandus-poliitilised vaated (K. Kongo), tema välispoliitilised tõekspidamised (A. Varma) ning tema tegevus enamikul tähtsamaist tegevusaladest ja ajajärkudest. Nii vaadeldakse eri artiklis Tõnissoni tegevust Eesti iseseisvuse kättevõitlemisel (O. Mänd, A. Rei, K. R. Pusta ja E. F. Bergström), aastail 1932—34 (O. Mänd), nn. vaikival ajastul (M. Kleitsman, M. Põlde ja R. Marandi) ning N. Liidu okupatsiooni ajal (M. Kleitsman, A. Peel, V. Kures ja H. Mark). Peale selle esitatakse juhuslikke mälestuskilde (A. Lüüs) ning Jaan Tõnissoni enda seni avaldamata kirjutisi ning kõnesid.

Ei ole liialdus ütelda, et neist artikleist kerkib elavana lugeja silmi ette Jaan Tõnissoni monumentaalne kuju, tema mõttemaailm, tema tegevuse olulisem osa ning need olukorrad, milles ta tegevus toimus. Olenedes teose iseloomust ei maalita seda pilti aga mitte pidevalt, ega ka mitte üleliia süstemaatiliselt, vaid üksikute palade kaupa. Lugejale selgub peatselt, et mitmed artiklid üksteisega suurtes osades kattuvad. Juba pealkirjadest nähtub, et kirjutised, mis meile tutvustavad Jaan Tõnissoni rahvusliku mõtte arendajana (Põld) ja tema rahvuspoliitilisi vaateid (Tarvel) käsitlevad sama asja. Ühtelangevaid osasid on aga ka järgneval kirjutisel, mis järgib Tõnissoni kultuurpoliitilisi taotlusi (Köpp). Olid ju kultuuriküsimused saajandi vahetusel eesti poliitika üheks tähtsamaks osaks. Ja kõike neis kirjutis avaldatud mõtteid võtab kokku artikkel Tõnissonist eesti rahvusliku iseteadvuse kujundajana (Aun). Tulemuseks on samade asjaolude korduv esitamine, mida omakorda suurendab ilma koostaja nime märkimata avaldatud Jaan Tõnissoni aastaga 1934 elulookirjeldus. Viimaks mainitud kokkuvõttev artikkel osutub lünkade vältimise pärast muidugi tarviliseks ja vaevalt oleks ka selle teistsugune, kordamisi

vältiv koostamine asja palju suutnud parandada. Tuleneb ju artiklite kattumine ja sellega koos enamus kordumisi eelmiste Jaan Tõnissoni pühendusteosteist pärit kirjutiste kordustrukkide esinemisest. Eestis 1928. ja 1938. a. ilmunud pühendusteosteist on ära trükitud viis artiklit (Põld, Tarvel, Köpp, Kongo, Mänd), mis kuuluvad kõik raamatu paremiku ja ulatuslikemate hulka. Hoolimata sellest on küsitav, kuivõrd õnnestunud oli väljaandjate otsus kordustrukis avaldada mõlemad artiklid Tõnissoni rahvuspoliitiliste vaadete kohta (Põld ja Tarvel), millel eri pühendusteosteis (1928 ja 1938) oli täita täpsalt sama ülesanne. Tulemuseks on teose olulise nõrkuse tugev rõhutamine, mis ilma selletagi oleks juba kujunenud silmator-kavaks. Igal juhul osutub raskeks ühineda eessõnas esitatud Koguteose Väljaandmise Toimkonna motivatsiooniga ses küsimuses.

Peamiselt nende kahe kordustrukiga on aga seotud veel teisigi segavaid asjaolusid, kuigi need tohiks olla palju vähema tähtsusega. Kahtlematult teeb meist mõnigi selle tähelepaneku, et nende sissejuhatavad osad tunduvad tänapäeva lugejale olevat n. ü. kergelt fookusest väljas. Oleks raske uskuda, et näiteks P. Tarveli üldtuntud *esprit* ja distsipliiniga kirjutatud artikkel tänapäeval oleks alanud sellise tsaarirezhiimi iseloomustusega nagu see seal nüüd esineb. Hilisemad sündmused on muutnud meie perspektiivi. Eelöeldu kehtib samavõrra ka P. Põllu kirjutise kohta ning sellest on ilmselt aru saanud ka toimetus, paigutades koguteose avaartiklikliks E. Blumfeldti kaas-aegselt aspektilt vaatleva kirjutise.

Hoolimata eessõnas deklareeritud püüdest hoida pühendusteose rakendamisel tänapäeva poliitilise diskussiooni teenistusse, on pikemata selge, et see moodustab võimsa meeleavalduse Jaan Tõnissoni teenete ja nime kaitseks. Mitmed autorid astuvad aga ka sõnaselgemalt esile, nende hulgas A. Rei, M. Kleitsman ja M. Põlde; neist viimane koguni pikemalt. Meie laiemale avalikkusele, k. a. käesolevate ridade kirjutaja, on kahtlemata uudiseks „Postimehe” sekvestri alla võtmisega ühendusesolevad lähemad asjaolud. Erakordselt informatiivseks ja iseloomustavaks osutub ses

artiklis avaldatud sekvestri valitsuse liikme Rein Muremaa hästisõnastatud jutustus. Kõrgpunkti moodustavad seejuures sekvestreerimise teadaande üleandmise kirjeldus Tartu maavanema kabinetis ning sel puhul Tõnissoni poolt peetud pooleteistunnilise sõnavõtu referaat. Viimasest leiame paljuütleva ning mõne Tõnissoni hilisema ettevõtmise kohta seletusvõimalusi sugereeriva ütluse, et tema kõrvaldamine „Postimehe” peatoimetaja kohalt on talle valus ja et see talle „tundub juhituna mitte küllalt korrektseist sihtidest ja et seda teostatakse eestlaste eneste valitsuse ajal, kui ometi seda seni aastakümnete vältel isegi ükski teine võõra võimu esindaja pole teinud.” Täieliselt jahmatamapanev on aga artiklis esitatud konstateerimine, et samal ajal kui EKÜ „Postimehe” osanike käest pärast selle sekvestri alla võtmist teostatud sammudega võeti ära kaasarääkimise võimalus ettevõtte majandamises, nad ka edaspidi olid kohustatud jätkama oma allkirjade andmist saneeritud EKÜ „Postimehe” pikaajalistele kindlustusvekslitele. See püsijäänud vastutus „Postimehe” vana võla eest „jäi majandusliku Damoklese mõõgana rippuma Jaan Tõnissoni kodukolde ja kõige üle, mida ta evis” peale seda kui temalt „ilma vähimagi hüvitusega ära võeti tema enese poolt aastakümnete jooksul arendatud suur-ettevõtte”. Kas ei ole see mitte põhimõtteliselt sama meed, mis meie senist teadmist mööda Eestis käibebele pääses alles mitmed head aastad hiljem?

Kõnesoleva artikli poolt esitatud pilti kuulub ka konstateerimine, et ei „Postimees” ise ega ükski tema võlausaldajaist ei taotlenud sekvestri alla võtmist. Nii palju kui selgub, algas kõnesolev aktsioon tolleaegse majandusministri juurest, mis tohiks ka seletada, kuidas ja mispärast said siin paguluses teatava memuaarteose kaudu liikvele lastud kuuldused Jaan Tõnissoni sellisel halvustava sisu. On ju üldtuntud tõeks, et samuti kui ülekohtu kannatamine tekitab vihkamist, nii tekitab seda ka teisele tehtud ülekohtust tulenev halb südametunnistus.

Jaan Tõnissoni pühendusteos sisaldab ka ühe kirjutise, mis ei räägi tema poolt, vaid pigemini

tema vastu. See kirjutis V. Kurese sulest kannab pealkirja: „Jaan Tõnissoni telegramm Joh. Vares-Barbarusele”.

Teose lõpus esitatud Tõnissoni enda kirjutiste ja kõnede kohta võiks mainida seda, et neist tundub motiveerituna ainult novembris 1938 Tartus peetud kõne „Riigivolikogu tööst” avaldamine. Igal juhul lisavad 1917. a. välismaal kirja pandud artiklid senituntule väga vähe juurde.

Kokkuvõttes võiks siis ütelda, et kõnesoleva pühendusteosega meie suurest rahvajuhist ja riigimehest antav pilt on üksikasjaline, paikapidav ja võrdlemisi täielik. Sellele peab aga kohe lisama, et saadav pilt ei ole mitte täiesti ühtlane, ega ka mitte alati täiesti õigetes proportsioonides. Viimast muidugi ei saagi oodata sellise iseloomuga teoselt. On ju pühendusteoste kirjelduse valgusvihkud niivõrd pidevalt kontsentreeritud ühele isikule, et teiste samaaegsete kujude positsioon kaasaegsel näitelaval paratamatult jääb enam-vähem ebamäärasesse hämarusse. Ja lõppeks oleks ehk veel põhjust siinkohal ära märkida kuivõrd kahetsetav on, et järjekordse koguteose asemel Jaan Tõnissoni 90. sünnipäevaks ei ole osutunud võimalikuks avaldada tema biograafiat. Teadaolevalt ei ole ühtegi sellist väljaspool eelpoolmainitud pühendusteoste raame seni avaldatud. Saab vaevalt olla õige jätta biograafia avaldamine edaspidiseks põhjendusega, et allikmaterjali kättesaamatus ei võimalda koostada „põhjalikku monograafiat”, nii nagu seda mainitakse pühendusteose eessõnas. Juba kõnesolevas teoses leidub küllaldaselt materjali korraliku biograafia jaoks, millele lisanduvad ju veel kaks varasemat pühendusteost. Biograafiad on juba kord selline kirjanduse liik, mida tähelepandavate inimeste kohta ilmub mitu. On olemas populaarseid biograafiaid, romaniseeritud biograafiaid jne., aga isegi kui arvestada ainult teaduslikke käsitlusi, siis juhtub küll väga harva, et esimesena ilmuv on kohe tühjendav monograafia. Palju tavalisem on, et neid ilmub mitu tükki enne kui kõiki nõudeid rahuldavani välja jõutakse.

Evald Uustalu

E. HOWARD HARRIS †

TERVITUS ANTS ORASELE

In his 60th year I would like to pay tribute to my Estonian friend Ants Oras, Professor of English at the University of Florida.

My friendship now extends to more than thirty years, and I hasten to congratulate him though it is somewhat belated.

Nevertheless I recall with pleasure those early days, when we met in Tartu, Narva-Jõesuu and here in Britain.

Without his counsel I could not have written the booklets about Estonia literature, which although pioneer, were attempts to interest English readers in the contribution that writers in Estonia were making to the tapestry of world literature.

When I was first in Tartu he was away, but I slipped a note into his letter box, and he answered it. This led to a sheaf of correspondence, that I value even more than the books he sent me from time to time.

The letters are distinguished by the small almost microscopic, handwriting, which nevertheless is neat and clear, and if I were judging it as an indication of character the writer was a man with concentrated power and felicity of expression.

At first my contact with him was as a pen-friend, but in 1938 my wife and I spent some time in Estonia and most of it in Tartu.

There he put me in touch with many authors and sources of Estonian literary history, which was the object of my pilgrimage.

The occasion I most vividly recall was that he invited us to meet at his house two young poets, to whom he was acting as mentor and interpreter. They were Betti Alver and Heiti Talvik. In the company also were his father-in-law Professor Lüüs, and Mr. Aspel who was specialising in the literature of France.

After the rape of the freedom of the Baltic States, Ants Oras after an adventurous Odyssey reached Sweden and worked in the American Embassy. Then he came to do special work at the Bodleian Library in Oxford. He was a B. Litt of that University.

It was now possible to invite him to my home in Swansea, and he spoke to the Association of Bookmen which I had founded.

Ants Oras wrote a fine book of T. S. Eliot, and when I showed it to T. S. Eliot he was immensely impressed.

When I was in Estonia many people thought that Oras should write verse of his own as well as translations of foreign poets. If he does you can be sure of the originality and technical perfection.

Instead, he has confined himself to criticism, and he is the most outstanding literary observer and translator that Estonia has produced.

Recently he sent me four poems he had rendered from Betti Alver, and I shall use the first occasion that arises to have these fine translations printed in one of our journals.

I am so much in his debt that I wish to greet him on his 60th birthday, although I am 25 years older.

I recently looked at a snap-shot of us both in the woods of Narva-Jõesuu in 1938. How fitting it would have been to dedicate a poem I wrote for Independence Day, and which appeared in "Eesti Hääli". The concluding couplet of "The Estonian Speaks" runs thus: —

*Think us not dead, though thorns are in our crown
While culture lives, we never shall lie down.*

ÜLESKUTSE

Kui üks rahvas või rahvusgrupp tahab edasi püsida, ei piisa füüsilisest olemasolust. Ta peab eksisteerima ka vaimselt, luues ja arendades oma rahvale omast kultuuri. Eesti teadlased on vastavalt oma asukohamaale visa püüdmisega end sisse lülitanud selle maa teaduslikku tegevusse ning leidnud ka võimalusi oma uurimusi trükkis avaldada, enamasti oma asukohamaa keeles ja toetusel. Teadus on rahvusvaheline ja peabki saama võimalikult suuremale hulgale kättesaadavaks. Ent eesti algupärast kirjandust, mis loomulikult ilmub eesti keeles ja eeskätt eestlastele, peab võõrsil elav eestlaskond ise kandma. See murdosa eesti rahvast, kes paguluse on valinud kommunistliku orjuse asemel, on seni imetlustäratava innuga oma kirjanike kaudu teoseid loonud ja neid jäädvustanud raamatuina või ajakirjades. Rääkimata sellest, et need teosed, romaanid, lühijutud, luule, mälestused jne. on olnud meile naudinguks ning aidanud meil emakeelt elavana hoida, näidates, et see keel pole üksi mineviku, vaid ka oleviku ja tuleviku keel — need teosed on ühtlasi tunnuseks nii Kodu-Eestile kui välismaailmale meie rahvuslikust loovast jõust võõrsil.

Kõiki neid eesmärke peame ka edaspidi taotlema, kui meie ei taha seda loovat jõudu kadumas näha. Peame hoolitsema, et eesti kirjandus leiaks jätkuvalt tee eesti kodudesse. Meie ei tohi unustada, et ainult pagulaskirjanikud saavad end vabalt väljendada ja meie omapärast kultuuri kitsendusteta edasi arendada.

Kahetsetav tõsiasi, et eesti raamatute lugejaskond on kahanemas, on viinud Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise mõttele kuulutada 1961. a. november eesti raamatu kuuks ja kujundada sellest püsiv traditsioon. Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondis kutsub kõiki eesti organisatsioone, kirikuid, ajalehti ja kirjastusi kaastööle, et selle kuu jooksul ülemaailmlises ulatuses huvi

ja elevust eesti raamatute ning ajakirjade vastu tekitada, seega kindlustades meie loova kirjanduse jatkuva ilmumise. Ärgem laskem eesti kirjandust, meie rahvuskultuuri au ja uhkust, paguluses hääbuda!

Huvi tõstmiseks eesti raamatu vastu oleks soovitatav korraldada novembrikuu jooksul:

loenguid eesti kirjandusest, kirjandusõhtuid, kus võimaluse korral autorid oma töid esitaksid, vestlusi kirjanduslike küsimuste ümber, kirjanduse tutvustamise- ja müüginäitusi koos graafiliselt esitatud võrdleva andmestikuga vabas Eestis, paguluses ja Nõukogude okupatsiooni ajal ilmunud raamatute kohta.

Eesti ajalehed ja ajakirjad saaksid raamatukuule tõhusalt kaasa aidata, avaldades novembrikuu jooksul rohkearvuliselt ülevaateid võõrsil ilmunud eesti kirjanduse kohta, arvustusi, intervjuusid jne.

Omalt poolt on Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondis otsustanud korraldada kirjanduslike loenguid, diskussioone, müüginäitusi ja ühiseid kirjanduse, eriti luule lugemisi. Chicagos kavatakse muu hulgas korraldada kirjanduslik õhtu euroopalikus laadis. Samuti pööratakse kohalikkude kirikute poole, et need jumalateenistusele järgnevatel koosviibimistel novembrikuu jooksul eesti kirjandust tutvustaksid. Kesk-Lääne Eesti Koondise ja Vanemate Kogu Liikmed on nõus selleks oma kaasabi andma, kui seda vajatakse. Kõigil koosviibimistel soovitatakse ka jõululingiks anda eesti raamatuid ja ajakirjade tellimisi, mitte ainult materjaalseid esemeid.

Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondis loodab, et kõik eestlaste keskused ja iga üksik rahvusaaslane võõrsil seda rahvuskultuurilist üritust toetavad ja selle läbiviimiseks kõigil mandritel kaasa aitavad.

Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise juhatas

LIMRIKKE HÕÕGUDEST, TEEDEST JA ÖÖST

Kord saunik, kes peitnud pauna noa,
matkas teisele külla . . . Nüüd Mauna Loa
kraatrist endale laavat,
et saaks sooja ta haavad,
too laseb joa järel sauna joa.

Ja otsis ja otsis sant Arktist,
kuid jalg ikka tallas Antarktist.
„Põhja enda las joon!”
vulksus südamesoon,
mil janu ju hakkas infarktist.

Eel-elus kes uppunud Kaali järve,
ei talu enam ühegi maali värve:
ainult inframariin
ja akvarubiin
valgusrulliga temal ei vaali närve.

Ega see teejuht säält Miitavist
polegi nii väga kiita vist:
ta harrastab merre —
ta harrastab verre —
kuid eelkõige tühjusse viitamist.

Mees legendikul Tasmaania
siis välgu ees kummardus maani ja
palus veidi elektrit,
et saaks näidata spektrit,
mida lahti tas laotas maania.

Üks mees jättis maha Räpina
ja läks ja läks, kuni täpina,
mis kui kärbes käis,
tema ainult veel näis . . .
Neelas täpi öö kärbsenäpina.

Kas vosvorset märkad loivamist
jõel — mis nimi sel? Koiva vist.
Sää! magedaveehülge
korjub armunud sülge:
aurupidu see töötab oivalist.

Ilmrik

KOLM EPIGRAMMI

PÖÖNING

*Märke majja müüriti,
musta valgeks küüriti.
Tüli tühjaks tüüriti —
pööning välja üüriti!*

KUNSTINÄITUS

*Tingeli-tingeli
keera vänta veli!
Paugub pann ja pang,
poti sangas kiigub kang,
rappub kaltse, palituid ja pükse,
tühi tünn saab mütsilt mükse,
sibvib-säbvib, plakesub,
kuskil nakesub,
paugub, koliseb ja veereb,
kuulikene traadiotsas keerleb!
Rõelse i konsten.*

KEPIGRAMM

*Purjutas ja kakles, rängalt sajatas,
sepikuga lagipähe lajatas,
õllekruusi süldikaussi purustas,
rinnabääli kõmistades suurustas:
olgu luulesäbvak nagu joobnud tramm!
Kõigest kokku saigi paras kepigramm.*

Somebody

OLEV MIKIVER

KAAREL XII JA PEETER SUUR NARVA ALL

ehk

KAKS KÕVA KIVI EI JAHVATA HEAD JAHU

TEGELASED:

Kaarel XII (K. XII) — Rootsi Raudpea

Peeter Suur (P. S.) — kurja juur

Vürst Sakuski — eelmise adjutant (Sak.)

Tehvan Raabe — tuntud reisijuht ja pagulaspoliitik (T. R.)

8253 karoliini, 54711 venelast

Tegevus toimub ühe tuntud Rootsi piirikindluse läheduses novembris 1700.

1. stseen

(T. R. ja K. XII, viimasel naiseriided käepeal valmispandud)

T. R.: Siin on Narva maantee ots nüüd,
Narva jõe kallastella.

Kasakas siit sisse kargab,
vene vanka sisse väänab,
Peeter Suur ise põrutab.
Vene vanka sõjavanker
juba marssiski siit mööda.
Peetrit küll veel pole nähtud.

Kui sul sõjakavalusta
spionaazhi sooritada,
pole paremat sul paika
oodata kus oma ohvrit.
Kuulus kuningas mu, Kaarel,
Rootsi raudapää raggare,
Peetri kindralstaap siin kindlalt,
tema sõjastaap siin soodsalt
paigutab end puhkamaie,
vaikselts vodkat võttemaie.

K. XII: Sind tänan, Tehvan Raabe, eesti talumees,
teenäitajana käinud sa kes minu väe ees,
mu vägi paigal, ootan nüüd vaid Peetrit —
oh, miks ei võtnud teda katk või leetrid.

Kuid nüüd mul avaneb ehk siiski võimalus
mis, jumal paraku, ei ole mitte uus;
et kuigi sõdureid mul üsna vähe,
ma siiski vene Peetril panen pähe.
End panen naise riide kavalalt,
ja selle moega võtan Peetri alt.

(Paneb end naiseriide, poeb peitu.)

T. R. ära

2. stseen

(*P. S. ja Sak. vasakult sisse*)

P. S.: Pastoi, Sakuski!

Sak.: Just nii, pastoi, suur keiser Peeter.

P. S.: Mu arust nagu siin vist kuskil
peaks asuma see Narva.

Sak.: Eks keiser ikka märki arvab —
siit Narva on vaid kilomeeter.

P. S.: Siis istu, vürst, ja peame sõjaplaani,

sest verejanus vaevleb minu põu!

Sak.: Jah, pidagem üks vägev sõjanõu,
konstruigem verejanukustutuse kraani.

... (Sakuski aaria — kuigi konventsionaalses mõttes kannatav trükimusta, ei võimalda selle onomatopoeetiline ja bojaarlik iseloom selle kirja panemist.)

P. S.: Mis passid veel, sa logard-adjutant!

Löö lauale nüüd plaanimaterjal!

Kui laiskled, oled varsti sant,

teist kellesarnast pole suurel kodumaal.

Sak.: Tsaar Peeter, isand suur ja pai —
vot, materjal on laual jalamaid.

(hiivab seljakotist välja ohtral määral vodkapudeleid)

Mõlemad (asuvad viina võtma, laulavad viisil „Moskva majaa”):

Kui me klaasis loksus vodka,

viinaseks on läinud vunts,

saab meil varsti selge sott ka

milles seisab sõjakunts.

See on vana vene komme,
nõnda sõja võidame,
sellepärast tunahomme
Narva sisse sõidame.

Oh alkohool, oh alkohool,
meil jõudu annad igal pool
ja veel üks klaas, ja veel üks klaas,
kas vaenlane või ise maas!

Sak.: Me istung õnnelikult avat
— kuid mida näeb mu põhjapoolne silm!
Meil publik polnud ettenähtud kavas,
see pole mitte mõni propagandafilm!

3. stseen

(K. XII naiseriites tuleb peidust välja)

P. S.: Ahaa, üks naisterahvas kergejalgne,
kel alles nooruspuna värvib palge.
Hei, noorik! astu julgelt ligi,
sest Peetri seltsis pole naistel pigi.
Sakuski, kas sa seda tead —
see sündmus tähendab vist head,
sest pea mul töötab ainult kui ma pole
kaine,
kui ühes käes on klaas ja teises sipleb
naine.

Vot, noorik! Võta veel üks tilk,
siis tuleb õnnis silmapilk.

Sak.: Isakene tsaar, kas poleks kindlam enne
uurida,
kes ta säärane on.

P. S.: No räägi, inimeseloom, kes sa oled!

K. XII: Karoliina.

P. S.: Karoliina, vot, ilus nimi. Mis sa, Sakuski
pröökad.

Sak.: Karoliina, mis te siit otsite? Mis teil asja
vene sõjaväe peakortlis?

K. XII: (Parise aaria „Ilusast Helenast”)

Eksisin ära õigelt rajalt
täna keset pimedat ööd.
Raske on elu sõja ajal,
olen teel, et otsida tööd.

Kas sul on vaja sekretääri,
stenograafi või korrespondent,
sellist kohta vabalt väärin,
olen selleks kompetent.

P. S.: Pastoi! Seda meil just ongi vaja. Kogu
tsaaririigis pole ühtki stenograafi. Nüüd
ma hakkam kärke jagama, Sakuski hoiab
kaarti ja Karoliina kirjutab üles.

(*Sak.* tõmbab kaardi laiali)

P. S.: Homme, kui on täis keskpäev,
vägi rünnakule läheb.

Rjasaani räbalarügement — siit.
Petrovavlovski poluvernükud — siia sedasi.
Novgorodi nolgipolk — sedamoodi.
Moskva matsikari — lõikab sedasi.
Kaasani kaltskaabakad — teisest servast.
Kiievi kalavenelaste kompanii — nii.
Harkovi hanepüüdjate armee — sedasi.
Rostovi riukukkede rood — niimoodi.
Bojaaripoegade pataljon ja mina ise selle
eesotsas —
vot, lõikan sisse nagu noaga.
Vot, sõjaplaan valmis nagu mishka!

(Viisil „Küll on kena kelguga”)

Rootsi Kaarlil pole saantsu
elus lüüa täntsu.
Löögem sõjalaulud valla,
mingem Narva alla.
Karoliina, võta vähe viina,
külasthan sind õhtutunnil
hiljem kire sunnil.
(Ära)

4. stseen

K. XII: (puhub sõjasarve, karoliinid tulevad —
enne seda vabastab end naisteriideist)

Minu vaprad karoliinid
jätke eventuaalsed spliinid,
kurvad näod ja muremõtted,
sest mul teada Peetri võtted.
Äsja alles jõudnud rindel
meie võit on siiski kindel.
Pool tundi ihuge veel pusse,
siis lähme ise lahingusse.

Karoliinid: (viisil „Ack Värmeland”)

Nüüd sõjatuli süttib ja tõuseb lahingtolm
kui võitluslipp heisat meil masti.
Sul, kuningas, järgneme, kui kell lööb kolm
kui lõpetand me kafferasti.
Me pühalik kohus siin ja Rootsimaal
on hoida kõrgel lipp ja kollektiivavtal,
seks võideldgem vägevasti.

(viisil „Elas läänes kord kauboj”)

Jaa —
sellepärast me
nüüd mõõka ihume
et Peetri ninaalune saaks soe
ehk küll me sõjamasin
on sputnikutest kasin,
ei sellepärast keegi pakku poe.

Caramba, lumumba, üks smörgäs ja õl,
Caramba, caracho, üks viin,
fördömt, sacramento, doloores,
ja kadund on hinge piin.

(Karoliinid ja K. XII marsivad lahingusse.)

5. stseen

T. R.: (esineb sõjakirjasaatjana)
Nüüd on Kaarel kaheteistne
rusikaga raksatamas,
Peetri pihta paugutamas,
vene vankat vangutamas.
Rusikad ta pöörab rulli,
silmad pahempidi jõlli,
ja nüüd äigab ägedasti
nagu vägev viikingmeesi,
nagu Ingo hilisemal
aastasajal askeldab ta,
paremsirgetta paigutab,
vänsterkrokida vibutab.
Juba vankagi väriseb,
rüssa read rebenevad,
Peeter paneb plagamaie,
Sakuski sõrgasid sirutab.

Kurask, — justkui siia kanti
ratsusid nad nahutavad,
hobuseida ohjendavad.
Parem tõmman vaikselt pelgu,
asja ära ootamaie,
resultaati rihtimaie.

(läheb jälle pakku)

6. stseen

(P. S. ja Sak. sisse)

P. S.: Sakuski, ütlemä pean seda ma —
me sõjaplaan vett läks vist vedama.
Me oleks enne pidand võitma Saksa,
ja nendelt vangi võtma aatomtehnikuid,
ei muidu sõdida me iial jaksa,
meid lõövad uppi õhtumaa pursuid.

Sak.: Suur Peeter, tea, et sinu eest
ma nõus ka kandma surmaohvrit.
Kas iial kohanud sa meest,
kes nii truult tassinud su kohvrit!
Eks ikka seisa ma su taga,
kui vaenlasele vastu läed,

eks ikka ma su ees ju plaga,
kui peksa saad ja pakku läed.
P. S.: Sul kohver siin — see välja näita,
sest pikk on sõjaplaan mul täita.
Sak.: Võtkem siit üks väike sõõm,
et taas ärkaks elurõõm.

(K. XII ja karoliinid sisse)

K. XII: Pole surnud võitlusrõõm,
veel on lõkkel sõjalõõm!
Või ei Peeter enam sõdi,
kardab Kaarli mõõga kõdi?
Peeter, vannud sa mul alla,
või vajutan su kuklal talla!

P. S.: Seltsimehed, seltsimehed — — —
mina tahan ainult rahu,
muud mu hingesse ei mahu,
Kaarel, tee koeksistentsi,
kahe suure konverentsi!
Parem tõstkem paar-kolm klaasi,
mingem külma sõja faasi.

K. XII: Pagan teab, kuis seda võtta —
teha rahu, minna sõtta,
räägib Peeter avameelselt,
või ehk järsku kahekeelselt?

— — —
No olgu —

Peeter, mis su riik mul pakub?

P. S. (sosinal Sakuskale):

Kas sa tead, kas Kaarel lakub?

Sak. (sosinal Peetrile):

Teda peetaks karskustegelaseks!

P. S. (sosinal):

Siis me võtame ta haneks!
(valjult, viisil „Suur ja lai”)
Kaarel, sulle avan oma süle,
annan sulle, kõik mis mul on väärt,
vene viinad ulatan sul üle,
et saaks ise vabalt lasta säärt.

P. S. + Sak.:

Nüüdsest peale joomme ainult piima,
hädakorral vahest ehk ka vett,
kui meid keegi hakkab kõrtsi viima,
on me vastus igal ajal: njett!

K. XII (viisil „Värvindar friska”):

Mul tundub, nagu Peetrist sain jagu,
nüüd olen oma meestega mäel.
Eesti sai sõidet, sõda sai võidet,
Peeter on löödud kindlimal käel.
Tuksu mu süda, kuulata rind,
karske on varsti Venemaa pind,

mul pole häbi, kui saame läbi
koo-eksistentsi viljakal väel.

Kar. I: Poisid, meie sõjasaak
pole mitte paljas praak!

Kar. II: Ma hõikama pean vahele:
siit jätkub rohkem kui kahele!

Karoliinid (viisil „Lossis nimega Gradesko”):

Selle peale on vist loota,
et meilt kaob — motbok,
paarsada aastat oota,
siis meil lahendam on pruuk.
Ja kui Kaarel läheb sõtta,
siis ta järel marsime,
sedasorti saaki võtta,
seda lahkelst lubame.

K. XII: Nüüd poisid, lõunasse meil sõit läheb
valla

P. S. (kõrvale): Tule aga tule — Poltaava alla.
(alustavad lahkumist; T. R. esile)
(läheb jutu koorukesest tõe ivale üle)

T. R.: Enne veel kui kustub eha,
enne veel kui kaste maas,
tuleb meil siin kindlaks teha,
kas mu jutus tõttu raas.
Väikse rahva esindaja,
tuntud pagulaspoliitik,
nagu olen, on mul vaja
olla teile kõvem kriitik.
Teie näitemängu kuntsi
ma ei hakka sorima;
kes teist kandis habet, vuntsi —
selles ka ei sori ma.

Meilt kuid nõuab tulevik
lugu lühike või pikk,
et meil oleks tõe idu,
muidu jänni jääb me pidu,
Eesti üliõpilaste päevad
opositsiooni jäävad.
Sellepärast ühel meelel
laulgem kahel-kolmel keelel
loole ka üks lõpetus,
millel sees on õpetus,
et ajaloos kõik laiad mehed
on peatselt õige koltund lehed.
Täitkem tänase peo normi
ja näidakem head lauluvormi:

Kõik (viisil „Õrn ööbik”):

Kui kätte jõudnud suvepäev,
just tudengitel see,
siis meie põuest välja läev
laul võidab südame.
Mis me siin teil presteerinud
ei ole mitte uus,
me väikselst travesteerinud
vaid laulu lõikuskuus.
Kuid idataevas punane
meid ikka ohustand,
seepärast mäng meil tunane
ka täna kohustand.
Et maailmapoliitikal
peab hoidma silma pääl
siis kunstipärast kriitikat
võib teha meie hääl.

Speks (tõenäoliselt tuletatud „spektaakli” tüvisõnast) olles Rootsi üliõpilashuumori lavaline kebas-
tus, on sugulane nii opereti kui revüüga. Hoolimata mitmeist ühistest joontest on mitmekümneaastane
traditsioonikujundus annud speksile kindla erilme. Speksi eraldab revüüst see, et tal on algusest lõpuni
läbiviidud intriig; operetist see, et absoluutselt kõik osalised on naeruväärsed; klaunitsemisest see, et
musikaalne külg, kuigi mitte originaalne, saagu võimalikult kõrgetasemeliselt esitatud. Vankumatud tra-
diitsionaalsed pärimused on, et speks olgu pastish tuntud ajaloolisel või kirjanduslikul teemal, et speks
leiduks parajal määral anakronisme, ja „last but not least”, et naisterahvaid mängigu mehed. (Vii-
mane nõue muidugi pärit eelmisest sajandist, kus naistudengite arv oli mikroskoopiline.) O. M.

SUMMARY

The elite of German writers, who have come to the fore since the last war, have taken a strongly negative attitude to the Adenauer-Erhard's "German Miracle".

The middleaged Böll, Andersh and also Gerd Gaiser (introduced in the current edition), together with youngsters Enzensberger and Grass, produce their works of ill or evil humour. They are the carriers of the national-critical trend, which in German literature extends from Heine to Morgenstern, Kraus and Brecht and to Erich Kästner. The latter has been proposed by the Swedish leading critic Olof Lagercrantz as the worthiest candidate for this year's Nobel Prize. In the West, this kind of satiric tendency does not come into conflict with the censorship. In the Eastern-block countries the risk of a personal danger to authors is much greater. In this sense, the freest situation seems to exist in present-day Poland, governed by Gomulka. In the recently published magazine "Arena" of P.E.N. clubs in exile, the first spring-edition of which was dedicated to Estonian literature, many Polish critics assert, that now is the time ripe to pull down the artificial walls between Polish literature in exile and that published in Poland. The prominent critics of the depressed social conditions in forced communistic States are now doubtless Poles Stanislaw Jerzy Lec and Slawomir Mrozek. In the current edition we introduce both of them with a comment on Polish literature, which in recent years has been translated into the great cultural languages. The most remarkable seems to be the great anthology of Polish poetry, edited by Pieterkiewicz & Singer, published in London last year.

As a representative of the Lithuanian literature, we have chosen Algirdas Landsbergis, at present in New York, whose satirical short story "The Wind of Greece" was published in "Selected Lithuanian Short Stories", edited by Stepan Zobarskas. (Voyages Press, New York, 1959).

The young Latvian literary generation has begun a new literary-art-and-cultural magazine "Zintis" (The Logomancer) in U.S.A.

The Estonian literature, in current edition, is represented by the final parts of the essays about the position of Ants Oras, Willem Grünthal-Ridala and Joh. Aavik in Estonian modern cultural

history, authors of which are respectively A. Aspel, O. A. Webermann and H. Jänes. Novel poetry has been written by Ivar Grünthal, Ilmar Laaban, Endel Köks, Hannes Oja and authoresses Karin Saarsen and Tiit Viires — the latter two being debutantes.

The poetry of the prominent Swedish poet Hjalmar Gullberg (1898—1961) has been translated by I. Grünthal. Raimond Kolk has interviewed the most remarkable present-day Estonian novelist Karl Ristikivi in Stockholm, the setting of whose latest novel is projected back to the early middle-ages.

The art section is dedicated to the pioneers of Estonian modern art; these include Jaan Grünberg (born 1890), who is now residing in Uppsala and Ado Vabbe (1892—1961), who recently died in occupied Estonia.

In the science section Gustav Ränk writes about the culture, dependent on person and community.

The editorial glossary includes also the commentary of the speech of Aldous Huxley, held on Copenhagen at the International Congress of Psychologists, and the causes of Hemingway's death.

In the prolonged critical observation Mall Jürma (Washington) analyses the works of Estonian authoresses in exile 1959—1961. Alex Esser writes about recent documentary works, concerning the extermination of Jews in the Hitler Germany. Ivar Grünthal completes the observation of Mall Jürma with a criticism of two young poetesses of occupied Estonia, who have evidently gone into controversy with social-realistic trend, now solely official in Soviet Russia.

Olev Parlo (New York) criticises the recent novel (with some autobiographical flavour) by Pedro Krusten.

In the non-fiction section, there is a criticism by Evald Uustalu about the book of the Estonian Statesman Jaan Tõnisson, commemorating his 90-th birthday. Eduard Tubin writes about the pianomusic of young Estonian composers.

In the first part of the theatre-chronicle we read about the Studiotheatre of Rein Andre in Toronto and the European tour of the Estonian Male Choir of New York, last spring. We can observe also the recent successful appearance in

Washington of the elite troupe of Ernst Idla at the International Congress of Physical Education.

From international theatreworld is commented the Theatre Guild's tour through 17 European countries from March until May, with Helen Hayes and June Havoc at the head. From London's theatres are mentioned Peter Hall's productions at the Aldwych theatre. John Webster's "The Duchess", Anouilh's play of Becket, the failure of Shelagh Delaney's "The Lion in Love", also the success of John Osborne's play "Luther" at the Royal Court theatre.

On the Swedish stages the young English and American playwrights are leading the new season. Just to mention Arden, Behan, Hall, Nash, Pinter, Shaffer, Shurtleff, Waterhouse, Vincelberg and Wesker. The European premiere of T. Williams

"Period of Adjustment" was on the 1-st of Sept. at Hälsingborg in his usual Freudean manner.

The English contribution to this edition is the greeting to Ants Oras by the late E. Howard-Harris, the ex-lecturer of English language at the University of Tartu. From the English literature, there are commentaries of the following works: "Five Centuries of Polish Poetry" by Jerzy Pieterkiewicz and Burns Singer (Secker and Warburg), "The Sleepwalkers" by Arthur Koestler (Hutchinson), "Darwin and Butler" by Basil Willey (Chatto and Windus), "The Unity of the Universe" by O. W. Sciamia (Faber and Faber), "Psychoanalysis", Scientific Method and Philosophy (New York University Press) and "The Warship Vasa, Deep Diving and Archaeology in Stockholm" by Anders Franzén (Bonniers and Norstedts, Stockholm).

SAMMANFATTNING

Man har uppmärksammat den galghumoristiska tendensen i nyare polsk och litauisk litteratur. Två polska satiriker presenteras — Jerzy Lec och Slawomir Mrozek, Lec med ett urval ur hans *Ofriserade tankar* och Mrozek, som i år fått två av sina hörspelel uppförda i Sveriges Radio, med *Trumslagarens berättelse* och *Bykorrespondentens rapport*. Bidragen åtföljs av en bibliografi över de viktigaste polska nyheter i svensk, tysk och engelsk översättning. Det kan tilläggas att de mest initierade artiklar i svensk press om den kulturella utvecklingen i Polen under Gomulka har signerats av Folke Isaksson i DN. Hans synpunkter sammanfaller med diagnoser och prognoser, vilka polska skribenter själva kommit fram till i andra häftet av den internationella litteraturtidningen *Arena*, som sedan i våras utkommer i London (Published by the P.E.N. Centre for Writers in Exile). I Arenas debuthäfte gavs en exposé av estnisk lyrik, prosa och essäistisk omväxlande i engelsk, fransk och tysk översättning. I det nya numret står polackerna Czeslaw Milosz Witold Gombrowicz, George Stempowski och Stanislaw Vincenz i förgrunden. Flera skribenter framhåller, att den konstlade gränsen mellan polsk litteratur i hemlandet och i exilen håller på att utplånas. Polackerna i utlandet har två kultur-

tidskrifter. Enligt Z. A. Grabowski erbjuder den i London varje vecka utkommande *Wiadomosci* endast musealt intresse, medan månadstidskriften *Kultura* med Paris som utgivningsort för om 1956 publicerat bidrag såväl av i Polen som i utlandet verksamma skribenter. Officiellt förbjuden är den flitigt läst även i Polen, Att den tagit steget ut från självömkan till självvransakan är väl det säkraste tecknet på att „noch ist Polen nicht verloren”.

Litauern Algirdas Landsbergis, 37, vann sin första litterära berömmelse med en prisroman. Hans dramatiska debutverk på engelska *Fem pelare på torget* gick hela våren på en off-Broadway scen. *Grekisk vind*, så heter novellen som vi nu publicerar, är en självvironisk bikt om flyktingslivet i Väst-Tyskland strax efter sista kriget. Författaren översatte den själv för Selected Lithuanian Short Stories, som 1959 utkom på Voyages Press i New York.

Det tidlösa i motivvalet i Ivar Grünthals kärleksdikter sammanlänkas i bakgrunden med det estniska sammanbrottet hösten 1944. För lyriska bidrag svarar dessutom Ilmar Laaban (Stockholm), Hannes Oja (Toronto), Endel Kõks (Örebro) och två kvinnliga debutanter, Karin Saarsen (Stockholm) och Tiiu Viires (Göteborg). Grün-

thal har översatt fyra dikter av Hjalmar Gullberg (Vid Kap Sunion, Dialog i en gryning, Bön i bärnsten och Död i dyn). För översättaren, som kom till Sverige 1944, blev konfrontationen med Gullbergs dåtida poesi till större delen ett glatt igenkännande. Under 30-talet hade en hel grupp unga akademiker — Talvik, Alver, Masing m. fl. haft sitt genombrott inom estnisk lyrik med en vers, där den formella virtuositeten besjälades av en "mellan andakt och revolt" svävande grundattityd. Spänningen hos dessa andar härrörde från ett ingenmansland mellan hellenistiskt och kristet färgade kraftfält. Den ironiska ådran i tysk poesi från Heine till Morgenstern, Kästner och Brecht tycktes bilda den gemensamma källan till ett blodfrändskap mellan dessa unga ester och svensken. Det som skilde var ett stänk av demoni, som esterna hade förvärvat genom flitigt umgänge med rysk poesi från Pusjkin till Blok.

Det är möjligt att även deras senare utveckling skulle ha kommit att sammanfalla med den stigande bågen i Gullbergs sena diktning, men av de ovannämnda dog Talvik redan 1945 i ett ryskt fångläger, medan Alver och Masing har tvingats till tystnad av poesifientliga makthavare.

Att så ännu är fallet, visar strömmen av okvädingsord, som den partitrogna kritiken i Sovjet-Estland öst över två unga poetissor, Ellen Niit och Lehte Hainsalu, vilka i sina senaste diktsamlingar i stället för "hederlig vardagsvara" bjuder på "metafysiskt skum" av personlig erotik och kärlek till naturen. Mana's recensent anser visserligen inte att båda skulle vara färdiga mästare, men i sina bästa stunder skriver de ärlig och poetiskt valörrik centrallyrik, som på ett sympatiskt sätt skiljer sig från dessa nötta fraser, som de flesta andra poetämnen åstadkommit, när de mera rättroget följt partidirektiv för "lyrisk produktion".

Artur Adson och Endel Kõks skriver om Ado Vabbe, som gick bort i april 69 år gammal. Vabbe var förgrundsmannen inom den estniska moderna konsten och i sina första verk från första världskrigets år utvecklade han på ett personligt sätt Kandinskis revolutionerande geometri.

Aleksander Aspel, Otto A. Webermann och Henno Jänes avslutar i detta häfte sina studier över Ants Oras', resp. Willem Grünthal-Ridala's och Johannes Aavik's betydelse för vår kulturhistoria. Folklivsforskaren Gustav Ränk bidrar i avdelningen *Levande vetenskap* med en analys av kulturbegreppet.

Huvudparten av den redaktionella kommentaren har ägnats åt nyare verk, som har beröringspunkter med såväl humanistiska discipliner som med naturvetenskap. Följande verk avhandlas: Basil Willey, "Darwin and Butler", Arthur Koestler, "The Sleepwalkers", D. W. Sciamia, "The Unity of Universe" och samlingsvolymen från New York University Press, "Psychoanalysis, Scientific Method and Philosophy", som redogör för sammandrabbningen mellan psykoanalytiker och filosofer på filosofiska institutionen vid NYU 1956. C G Jungs bortgång är utgångspunkten för en jämförelse mellan hans och Freuds inställning till religionen och de bådas (jämte Adlers) eventuella inflytande på James Joyce. I den senare frågan har referenten haft stor hjälp av Sven Fagerbergs fina Joyce-essay i Poesi 1:50.

Tidskriftens medicinske expert anser det för troligt att Hemingways död hade direkt eller indirekt samband med undersökningsresultatet i Rochester, där han strax före sin plötsliga bortgång blev grundligt granskad på Mayo-klinikerna. Som bekant begick hans far, som själv var medicinare, självmord sedan hans sockersjuka tagit en elakartad vändning, vilket i de flesta fall betyder hotande blindhet. Det är möjligt att Hemingways bekanta blodtryckssjukdom höll på att fördärva hans njurar och näthinna. Det är i så fall inte uteslutet att han följde faderns exempel, efter att ha fått besked därom. I annat fall kan han ha överraskats av hjärnödem genom urinförgiftning och möjligen brände skottet av, när han förlorade medvetandet.

Kommentaren avslutas med funderingarna över Aldous Huxleys nyligen i Köpenhamn väckta förslag om yrkespsykologiskt bistånd till de internationella toppmötenas förgrundsfigurer och över Olof Lagercrantz' överraskande gest för "ett annat Tyskland". Som bekant framförde han i DN Erich Kästner som lämplig kandidat till Nobelpriset.

Raimond Kolk har intervjuerat vår främste i frihet verksamme romanförfattare Karl Ristikivi, som för nutidsproblem i sin nya roman "Brinnande flagga" i likhet med Eyvind Johnson från i fjol hämtat historiskt staffage från i det tyskromerska rikets tidiga medeltid. Mall Jürma (Washington) har kritiskt genomgått prosaböckerna av estniska författarinnor, utkomna 1959—61 och Alex Esser skriver om nyaste böcker, som handlar om förintandet av judarna i Tredje Riket.

I recensensavdelningen har Max Lasberg analyserat "det tyska undret" med utgångspunkt från

den nyligen översatta romanen "Schlussball" av Gerd Gaiser. Samtidigt granskas de övriga 8 översättningsromanerna som Bonniers hitintills (1960—61) utgivit under beteckningen *Den nya romanen*.

Eduard Tubin prisar en volym av nyare klavermusik, som unga estniska tonsättare i Sverige, USA och Kanada har komponerat för estnisk ungdom och Olev Parlo (New York) reserverar sig något för första delen i en av Pedro Krusten (Washington) påbörjad autobiografiskt färgad romantrilogi. Evald Uustalu recenserar ett nyligen publicerat samlingsverk över den estniske statsmannen Jaan Tõnisson.

I teater- och musikkronikan avhandlas på den inhemska fronten de interkontinentala turnéer som Rein Andres studiotheater i Toronto resp. Den estniska manskören i New York företog i Europa

i våras, sedan är Ernst Idla på tapeten och översikten avslutas med de viktigaste händelserna i europeiskt teaterliv under den gångna och även nyss påbörjade säsongen.

Av de tre svenska bokförläggare som med korta mellanrum gått bort var Carl Björkman hos oss mest känd som filmkritiker och djurvän. Enok Bjelles LT introducerade vår Valev Uibopuu på den svenska bokmarknaden. Birger Wahlströms förlag kom med den första estniska romanen på svenska. Det var A. Hansen-Tammsaare's *Husbonden på Kõrboja*, 1938.

Häftet avslutas med en humoristisk avdelning, där huvudnumret utgörs av ett spex, "Peter den Store och Karl den XII", i lundensisk anda men i estnisk tappning, författat av den i Malmö bosatta konstnären Olev Mikiver.

ILMUS KAUAODATUD INGLISKEELNE KOGUTEOS
EESTI KULTUURIPROBLEEMIDE TUTVUSTAMISEKS

Aspects of Estonian Culture

Teos on esindusliku välimusega, trükitud heale kunsttrükipaberile, rikkalikult illustreeritud mitmekülse pildimaterjaliga, nägusas köites, 332 lk. Raamatus antakse ülevaated Eesti ajaloost, geograafiast, majandusest, kooli- ja hariduselust, kirikust, teaduse eri aladest, kirjandusest, kunstist, arhitektuurist, muusikast, teatrist, ajakirjandusest, spordist, eestlastest ja nende kultuurisaavutustest vabas maailmas ja lõpuks eesti kultuurielust kommunistliku ikke all okupeeritud Eetis. Artiklite autoriteks on Johannes Aavik, Juhan Aavik, A. Adson, E. Aruja, J. Aunver, E. Blumfeldt, R. Indreko, A. Horm, K. A. Kadak, E. Krepp, Th. Künnapas, E. Laid, Arvo Mägi, E. P. Pütsep, A. Saareste, H. Salu, R. Sepp, E. Uustalu.

Raamatu hind on kr. 20:—, \$ 5.—, £ 1/10/—, £ A 1/16/—, DM 16.—.

Tellimised aadressil:

KIRJASTUS VABA EESTI

Box 16 211, Stockholm 16. Postgiro 25 64 18. Tel. 47 60 10.

Eesti Keele ja Kirjanduse Instituutsiooni üleskutse

Soome keele professuuri loomise kavatsusega Stockholm ülikooli juurde on Eesti Keele ja Kirjanduse Instituutsioon saanud lahedamad tegutsemise võimalused. Instituutsiooni juurde on asutatud eesti raamatukogu ja arhiiv, mis peab soodustama eesti keele, kirjanduse ja teaduse uurimist. Stockholm on teatavasti suurim eesti üliõpilaste keskus vabas maailmas. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituutsiooni raamatukogu ja arhiivi ülesandeks on eesti kirjanduse kättesaadavaks tegemisega rahuldada eeskätt meie teadusmeeste ja üliõpilaste vajadusi, kes tegelevad eesti keele ja kirjanduse uurimisega. Oleks oluline, et see raamatukogu saaks täiuslik ja sisaldaks võimalikult kõiki Eestis ja teistes maades ilmunud ja ilmutavaid eestikeelseid ja eesti keelt ning kultuuri küsimusi käsitlevaid muukeelseid raamatuid, ajakirju, ajalehti, bülletääne ja trükiseid, samuti käsikirju, helilinte jm.

Käesolevaga pöördume Teie poole palvega annetada instituutsiooni raamatukogule kõigist Teie poolt väljaantud eestikeelseist raamatuid, ajakirjadest, ajalehtedest ja muist trükisest üks eksemplar. Samuti oleme tänulikud Teile teiste eestikeelsete teoste eest, mille Teie olete saadetised palume Teid lahkesti läkitada järgmisel aadressil: Institution för estniska språket och litteraturen, fack 28, Bromma 5, Sweden.

Teid Teie lahke panuse eest eesti kultuuri heaks ette tänades

Job. Aavik
Esimees

suurima lugupidamisega
Reino Sepp
Sekretär

H. Jänes
Stockholmi ülikooli
eesti keele lektor

EKSITAVAID TRÜKIVIGU

A. Orase Vergiliuse-tõlkeis Mana 4:60 on Neljanda ekloogi lõppreas üks „ei näe” ülearu. Peab olema: eal see olümplase lauda ei näe, ei olüplanna sängi.

Ja sama numbri Rilke I. 19 Orfeuse soneti tõlkes on üheksandas reas „ta” ülearu. Peab olema: Armastust mõista ei saa,

Mana 1:61 seisab lk. 7 A. Aspeli essees inglase Emponi eesnimena eestipärane Willem õige Williami asemel.

Manas 1:61:

Julius Mägiste „Märkmeid Eesti keele mõisteline sõnaraamatu puhul” sisaldab trükivigu, mida palume õiendada:

Lk. 95, 1. v. 20. r. alt on välja andja, peab olema välja-andja,

lk. 96, 2. v. 25. r. alt on keelajaloolis-, peab olema keeleajaloolis-,

lk. 96, 2. v. 2. r. alt on erk. ehk, peab olema erk ehk,

lk. 97, 1. v. 14. r. ü. on 'lahti irroittas, peab olema 'lahti, irroittaa,

lk. 97, 1. v. 28. r. ü. on lõhb/kockotab, peab olema lõhb/herris kockotab,

lk. 97, 2. v. 4. r. a. on on tegi, peab olema on tegu,

lk. 97, 2. v. 18. r. a. on likvort, peab olema líkvort,

lk. 98, 1. v. 10. r. a. peab olema d u v n a, f ö r f l y g a.

MEIE UUTEST KAASTÖÖLISTEST

Karin Saarsen (abielus Karlstedt) on sündinud Tartus 31. 12. 1926. Ta õppis Tallinnas Prantsuse Lütseumis, mis a. 1940 I nõukogude okupatsiooni ajal liideti Jakob Westholmi gümnaasiumiga ja lõpetas selle viimse lennu a. 1944. Pärast kolmeaastast viibimist põgenike-laagris Flensburgis siirdus ta n. n. „Westward Ho” tööskeemi alusel Inglismaale, kus a. 1947/48 sai ajakirjandusliku erihariduse Londonis (London School of Journalism). Asudes Rootsi 1949 töötas siin algul korrespondendina Agence France Presse ja 1951—1956 Reuters News Agency juures. Töötab praegu vaba ajakirjanikuna ja õpib edasi Stokholmi ülikoolis slaavi keelte, teatriajaloo ning riigiteaduse alal. Kuulub akadeemiliselt korporatsiooni „Filiae Patriae”.

K. Saarseni ajakirjanduslikust tegevusest olgu mainitud selle algus kooliajakirja „Ad astra” juures, kaastöö eesti ajalehtedele „Välis-Eesti” (eriti intervjuud eesti kultuuritegelastega S. viibides Londonis), Londoni „Eesti Hääl”, „St. Tidn. eestlastele” ja selle järeltulija „Eesti Päevaleht” (toimetades seal pikemat aega moe- ja pereema-veergu) ning ajakirjadele „Kauge Kodu”, „Triinu” ning „Tulimuld”. Välisajakirjanduses („Continental Daily Mail”, „Chicago Tribune”, „Sydney Sun” j. t.) on ilmunud temalt signeerit artikleid peamiselt balti probleemidest. Rootsi pildiajakirjadele on ta kirjutanud reportaazhe, följetone ja artikliseria lastest.

K. Saarseni esimesed luuletused ilmusid trükist 1944. a. suvel Viljandi „Sakalas”. Käesolevad luuletused on võetud käsikirjalisest luuletuskogust „Sisalik kivil”, mis on ilmumisel Silvia Leitu illustratsioonidega.

*

Tiiu M. Viires oli E. V. Riikliku Teatrikooli esimese (ja viimaseks jäänd) lennu lõpetajaid ning tegutses selle järele Tallinna „Töölis-teatris”. Mõne aasta eest L.-Saksast Göteborgi asudes on ta siin kujunenud GES Teatriringi kandvaks jõuks mitte ainult karakternäitlejana, vaid ka lavastaja ning dramaturgina. Kirjanduslike katse-

tega alustas ta Tallinnas 30-dail aastail E. Lenderi gümnaasiumi õpilasena.

Mall Jürma ja Olev Parlo on E. V. ajal alustand kirjanduskriitike põlvkonnast. Mõlemad on kümnekond aastat tegevuses olnud U.S.A.-s — pr. Jürma toimetajana „Ameerika Hääle” eesti osakonnas Washingtonis ja hr. Parlo haridusalal New Yorgis. Selle kõrval toimivad nad peakirjandusarvustajaina New Yorgis ilmuvas nädalalehes „Vaba Eesti Sõna”.

*

Eduard Tubin ei tarvitse lähemat tutvustamist. Ühenduses tema muusikaarvustusega käesolevas Manas mainigem, et helilooja poeg Einoo Tubin on kaasas ajakirja järgmises numbris illustreerit kunstikirjaga La Sagrada Familia katedraalist Barcelonas.

*

Algirdas Landsbergis (s. 1924) on hiljuti Chicagost New Yorki asund leedu autor. Käesolev novell on võetud Stepas Zobarskase toimetet leedu novelliantoloogiast (Selected Lithuanian Short Stories, Voyages Press, New York 1959). Samal kirjastusel on ilmumas Landsbergise ja Clark Mills'i toimetusel antoloogia leedu lüürikast „Green Oak, Green Linden”.

Landsbergise teistest teostest olgu mainit auhinnat romaan „Kelione” (Matk), novellikogu „Ilgoji Naktis” (Pikk öö) ja näidendid „Vajas Gluosniouse” (Tuul kõrkjais) ja otse ingliskeelne „Five Posts in the Market Place” (Viis sammast turuplatsil), mida tänava mängis Chicago Community teatris ja Off-Broadway stseenil Gate Repertory Company.

*

E. Howard Harris oli end. inglise keele lektor Tartu ülikoolis ja tuntud mitme i. k. raamatu autorina meie kirjandusest. Nüüd juba mitu aastat üle 80 veetis ta oma vanaduspäevi Inglismaal. Toimetustöö lõpul tabas meid teade tema surmast.

VITATONIN^R

—ett gott tonikum

VITATONIN är ett hållbart, välsmakande tonikum som gynnsamt påverkar allmänbefinnandet vid konvalescens, trötthetstillstånd och nedsatt aptit.

Dosering

1 matsked 3 gånger dagligen, gärna i samband med måltid.

Förpackningar

Flaska à 500 ml 7: 60

Sjukhusförp. à 10×500 ml 70: 60

VITATONIN "S" för receptkompositioner

Flaska à 1000 ml 13: 10

Vitatonin innehåller:

- vitaminerna A, B₁, B₂, B₆, nikotylamid, pantotenol, C, D och E
- de lipotropa faktorerna kolin och inositol
- koffein

Rahvuslik suurteos,

MIS PEAKS SEISMA AUKOHAL IGAS EESTI KODUS VABAS MAAILMAS

EDUARD LAAMAN

EESTI ISESEISVUSE SÜND

Kõige ulatuslikum ülevaade ja haruldane materjalikogu Eesti iseseisvuse võitlusest. Sisaldab ca 800 lk. ja ligi 400 illustratsiooni. Selle kapitaalsete väljandmine viiakse lõpule Eesti Vabariigi 45. aastapäevaks 1963. a.

„EESTI ISESEISVUSE SÜNNI“ ilmumine on suursündmuseks vabade eestlaste kultuurielus. Jutustage sellest oma tuttavaile, soovitage neilegi, et nad liituksid selle tellijatega. Saatke kohe teele oma tellimine — aidake kaasa selle suuriürituse teostamiseks! Kasutage allolevat tellimisedelit, kriipsutage alla soovitav köide ja tasumisviis!

ÜKSKI MEIE KODUMAA VÕITLUSROHKEST MINEVIKUST, RASKEST TÄNAPÄEVAST JA PAREMAST TULEVIKUST HUVITATUD EESTLANE EI JÄTA SEDA TEOST OMANDAMATA!

KIRJASTUS VABA EESTI, Box 16 211, Stokholm 16

TELLIN

käesolevaga Eduard Laamani teose „Eesti iseseisvuse sünn“ soodustatud ettetellimishinnaga:

1. vihkude viisi, 4 vihus, vihu hind kr. 19.50, USA-s ja Kanadas \$ 4.—,
2. ühes köites, brosheerituna, hind kr. 78.—, \$ 16.—,
3. kalingurköites, hind kr. 95.—, \$ 20.—,
4. nahkseljaga köites, hind kr. 100.—, \$ 21.—,
5. üleni nahkköites, hind kr. 120.—, \$ 25.—.

Tasun tellimise andmisel ette kr./\$ / Tasun vihkude ilmumisel. / Tasun kogu teose kättesaamisel.

Tellijä täielik nimi

Aadress

Jatkab ilmumist
eesti keele kõige suurem sõnaraamat!

ANDRUS SAARESTE

Eesti keele mõisteline sõnaraamat

Sisaldab: Wiedemanni sõnaraamatu ainekiku; murdesõnu; uusi sõnu — rahva-keelseid, oskussõnu ja uuendeid; vähetuntud sõnu vanemast ja uuemast kirja-keelest; andmeid sõnade murdelisest põlvnemisest; sõnade tähenduse ja stiili-varjundite valgustamiseks lausenäiteid rahva-, ühis- ja kirjakeelest; vanasõnu; etnograafiliste esemete pilte. Sõnavara on koondatud mõistepiirkondade kaupa. Viimases köites ilmub tähestikuline sõnajuhataja eesti ja prantsuse keeles.

EKMS ilmub 24 vihkus à 112 lk., mis jagunevad 4 köitesse, kokku ligi 3.000 lk. — Avaldatakse vähemalt 4 vihku aastas. Ettetellimishind otse kirjastuse kaudu, üksikute vihkude viisi nende ilmumisel tasudes on Rootsis kr. 12: 50, USA-s ja Kanadas \$ 3.—, Inglismaal £ -/17/-, Austraalias £ 1/2/-, Saksamaal DM 10.—. Ühe köite (6 vihku) hind on kr. 75: —, \$ 18.—, £ 5/-/-, £ 6/10/-, DM 60.—, kogu teos kr. 300: —, \$ 72.—, £ 20/-/-, £ 26/-/-, DM 240.—. Teistes maades vastavalt rahakursile. Teost võib saada ka köidetult, lisatasu ühe köite (6 vihku) kohta on kr. 30: —, \$ 6.—, £ 2/-/-, A. £/15/-, DM 18.—. Seni on ilmunud 12 vihku.

Soovijaile saadab kirjastus 1. vihu tutvumiseks ilma ostukohustusega. Soodustatud ettetellimishind kehtib veel esialgu, hiljem on hind 30 % kallim.

Prof. Björn Collinder: Prof. Saareste üksinda on kannud töökoorma, millest oleks jatkunud tervele teaduslikule instituudile oma teadusliku staabi ja kontori-personaaliga. Kellelgi teisel pole paremaid eeldusi sellise töö kavastamiseks ja läbiviimiseks. Pean erakordselt soovita-vaks, et see teos saaks trüki ilmuda.

Prof. Lauri Posti, prof. Lauri Hakulinen, prof. Kustaa Vilkuna: Pole vähemati kahtlust, et siin on tegemist teosega, millel on ainulaadne tähtsus. Oleme täiesti veendunud selle sõnaraamatu era-kordselt suures teaduslikus väärtuses.

Prof. Julius Mägiste: A. Saareste suure sõnaraamatu ilmumine on positiivseks, kaalukaks panuseks vabaduses harrastatava eesti teaduse vaekausil ja peaks äratama teenitud tähelepanu ka väljaspool eesti keeleala, eriti Soomes ja maades, kus huvi tuntakse soome-ugri keelte ja rahvaste vastu.

Prof. Alo Raun: Prof. A. Saareste „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust“ töötab kujuneda kõige täielikum ning sisukam eesti keele sõnaraamat. Kuna sõ-

naraamatule lisatakse kõigi käsitletud sõnade tähestikuline loend, siis on selline väljaanne igati eeskujulik. See teos on möödapaäsmatuks käsiraamatuks kõigile soome-ugri keeltega tõsiselt tegelejaile igal pool üle maailma. Eesti keele säilitamiseks ja rikastamiseks võiks see sõnaraamat vägagi tõhusalt kaasa aidata, eeldusel, et teda selleks otstarbeks tegelikult kasutatakse. Hakkama saades sellise teose väljaandmisega meie pagulaskond kõige paremini tõestaks oma elutahet ning elujõudu.

Pedro Krusten: Tellin prof. A. Saareste „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatu“ ja tervitan selle ilmumahakkamist. Isiklikult olen rahva elavast keelest eraldatuna eriti võõrsil kibedat puudust ja vajadust tundnud sellise sõnavara laeka järele. On hea, et see nüüd kättesaadavaks tehakse. Prof. Saareste on teinud üksinda suure ja tänuväär töö. Meie köi-kide ülesandeks peaks nüüd olema eneses ja teistes elava huvi äratamine selle töö vastu.

KIRJASTUS VABA EESTI Box 16 211 - Stockholm 16

KIRJASTUS VABA EESTI väljaanded on püsiva väärtusega ja kuuluvad eesti kirjanduse paremikku. Teoseid järgmiselt autoritelt: Marie Under, Artur Adson, Gustav Suits, Betti Alver, Heiti Talvik, Jaan Oks, A. H. Tammsaare, Eduard Vilde, Fr. Tuglas, K. A. Hindrey, Peet Vallak, Hugo Raudsepp, Hendrik Adamson, Uku Masing j. t. Aleksis Kivi suurromaan „Seitse venda“ Gallén-Kallela ill. EESTI AJALUGU, rikkalikult ill. TEATRIRAAMAT, Eesti teatri ajalugu, rikkalikult ill., koguteos JAAN TÕNISSON, ill. Kirjutage lähema informatsiooni ja hinnakirja saamiseks! Box 16 211, Stockholm 16.

KIRJASTUS VABA EESTI

3 $\frac{PEA}{1178}$ 61, $\frac{2}{3}$

HJALMAR GULLBERG:	Neli luuletust
ALEKSANDER ASPEL:	Ants Orase looming II
IVAR GRÜNTAL:	Paralepa
ALGIRDAS LANDSBERGIS:	Kreeka tuul
ILMAR LAABAN:	Viisteist aastat hiljem
OTTO A. WEBERMANN:	Märkmeid Willem Grünthal-Ridalast II
ENDEL KÖKS:	Inspiratsioon
STANISLAW JERCY LEC:	Kasimata mõtteid
SLAWOMIR MROZEK:	Kaks satiiri
KARIN SAARSEN:	Armastajad
HENNO JÄNES:	Joh. Aavik kui eesti keele arendaja II
HANNES OJA:	Kaks luuletust
RAIMOND KOLK:	Karl Ristikiviga vestlemas
TIHU M. VIIRES:	Autoportree

MANA KUNSTIANKEET VI

Jaan Grünberg

ARTUR ADSON:	Kohtamisi Ado Vabbega
ENDEL KÖKS:	Ado Vabbe loomingust
ELAV TEADUS	
GUSTAV RÄNK:	Kultuur, ühiskond ja isik

RINGVAADE

Inimese põlvnemisest — Kosmose tekkest — Freud, Jung ja Joyce — Hemingway surm — Huxley Kopenhaagenis — Nobeli auhind Kästnerile? — Kultuurikroonikat — Teatrikroonikat — Kunstikroonikat

ARVUSTUSED

MALL JÜRMA:	Meie naiskirjanike viimase aja loomingust
ALEX ESSER:	Võim ja inimesed
MAX LASBERG:	Ajadokument imede maalt
OLEV PARLO:	Mõis, aednik ja illusioonid
IVAR GRÜNTAL:	Aegumata õnn
EDUARD TUBIN:	Eesti heliloojate klaveripalu noortele
EVALD UUSTALU:	Jaan Tõnissoni koguteos
	*
E. HOWARD HARRIS:	Tervitus Ants Orasele

MANULINE

Summary — Sammanfattning